

FUNDACJA
SĄDECKA

ELEMENTARZ HISTORYCZNY SĄDECZANINA

Opracowanie

Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sylwester Rękas, Sławomir Wróblewski

ELEMENTARZ HISTORYCZNY SĄDECZANINA

Opracowanie

Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sylwester Rękas, Sławomir Wróblewski

Wydawca:

Fundacja Sądecka

ul. Barbackiego 57, 33-300 Nowy Sącz

Telefon: 18 475 16 20

Adres e-mail: sekretariat@sadeczanin.info

Opracowanie graficzne i skład:

Fundacja Instytut Studiów Wschodnich

Druk:

Goldruk, Nowy Sącz

Nowy Sącz, luty 2020

ISBN 978-83-951742-3-0

SPIS TREŚCI

Wstęp	6
Elementarz historyczny Sądeczanina	8
Wykaz skrótów	160

Elementarz historyczny Sądeczanina to kalendarium najważniejszych wydarzeń, jakie miały miejsce w naszym regionie od zarania dziejów, aż po czasy współczesne. Zamysłem autorów było sporządzenie swego rodzaju kompendium historii regionu. Mając na uwadze, że zestaw wydarzeń nie może być zbyt obszerny, dokonano pewnego wyboru. Przeprowadzona selekcja z pewnością jest subiektywna i autorzy często mieli dylemat: co pominąć, co dopisać, kogo uwzględnić? Pokusa rozbudowania elementarza była jednak ograniczana przez nadrzędny cel wydawnictwa – jego skrótowy charakter, mający umożliwić w miarę szybkie poznanie specyfiki regionu, jego bogatej i ciekawej przeszłości.

To sądeckie abecadło skierowane jest zarówno do odwiedzających nasz region, którzy chętnie sięgną po kieszonkowy elementarz, jak też do tych, którzy tu mają swoich rodziców, dziadków - swoje korzenie, a od lat albo nawet od urodzenia mieszkają gdzie indziej. Adresatami wydawnictwa są naturalnie także mieszkańcy regionu, którzy nie sięgają raczej po obszerne monografie i opracowania regionalne, ale być może będą chcieli mieć pod ręką wydawnictwo zestawiające najważniejsze daty i wydarzenia z terenu ich Małej Ojczyzny: książkę, która uporządkuje znane i nieznane ważne fakty z przeszłości oraz przypomni ważniejsze osoby.

Jednakże najważniejszą grupą docelową jest młodzież sądecka. Ważnym jest by przedstawiciele młodego pokolenia zachowali pamięć o swoich korzeniach. Kompendium wiedzy o Sądecczyźnie w jasny i przejrzysty sposób pozwala młodym ludziom zapoznać się z najważniejszymi elementami dziedzictwa ich regionu. Chcielibyśmy, by nasza publikacja posłużyła młodszym Sądeczanom i Sądeczankom w przygotowaniach do regionalnych konkursów. Naturalnie, nasze kompendium nie będzie wystarczającym źródłem do dogłębnego zapoznania się z historią ziemi sądeckiej. Stanowi raczej pierwszy wstępny krok w tej wyprawie w przeszłość; a przyszli finaliści konkursów, jak i wszyscy chcący pogłębiać swoją wiedzę o naszym regionie powinni sięgnąć do licznych cennych sądeckich wydawnictw historycznych.

Elementarz historyczny Sądeczanina w pewien sposób koresponduje z niedawno wydaną książką Antoniego Kroha „Powrót na Sądecczyznę”. Można powiedzieć, że obie publikacje skierowane są do tych samych grup docelowych. Jednak książka Antoniego Kroha to opowieść, dzieło literackie pełne swoistego kolorytu, przybliżające wydarzenia nie tylko ważne, ale również na swój sposób zaskakujące. Elementarz natomiast to swoisty skrypt o historii Sądecczyzny: uporządkowany chronologicznie zarys najważniejszych wydarzeń - suche fakty i krótkie biografie.

Dokonując wyboru wydarzeń, zasadniczo staraliśmy się nie wykraczać poza historyczne granice Sądecczyzny, wyznaczone przez prof. Jana Flisa w I tomie „Rocznika Sądeckiego”. Nieliczne odstępstwa są uzasadnione zasadniczym wpływem wydarzeń rozgrywających się na terenach sąsiadujących z historyczną Sądecczyzną na to, co działo się potem w regionie sądeckim. Mimo naszych starań, by przywołać wydarzenia rozgrywające się w różnych miejscowościach, i tak najwięcej opisanych faktów miało miejsce w Nowym Sączu. - to naturalna konsekwencja roli miasta jako stolicy regionu, w której skupiało się życie całej okolicy.

Licząc na użyteczność Elementarza historycznego Sądeczanina, oddajemy go w ręce czytelników.

Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sylwester Rękas, Sławomir Wróblewski.

ok. 30 000 lat temu

Na dzisiejszą ziemię sądecką z południowej strony Karpat przybywają pierwsze grupy zbieracko-łowieckie (należące do paleolitycznej kultury jerzmanowickiej).

ok. 4000 – 3000 p.n.e.

W Kotlinie Sądeckiej pojawiają się pierwsze stałe osady ludzkie (wiążane przez archeologów z neolityczną kulturą lendzielską). Zabytki po tych pierwszych osadnikach (głównie kamienne narzędzia oraz nieco ceramiki) odnaleziono m.in. na terenie Winnej Góry w Biegonicach, w Starym Sączu (na Lipiu), w Maszkowicach, Naszacowicach, Tęgoborzy, Podegrodziu.

ok. 1750 – 1500 p.n.e.

Na terenie dzisiejszych Maszkowic powstaje obronna osada epoki brązu, której założyciele przybyli z południa Europy, prawdopodobnie z Bałkanów. Osadę otacza kamienny mur (jego relikty zachowane są do dziś i stanowią jeden z najstarszych odkrytych na północ od regionu śródziemnomorskiego zabytków kamiennej architektury obronnej).

Maszkowice: wizualizacja muru i wejścia do osady z epoki brązu na Górze Zyndrama; ze zbiorów odkrywców ruin Marcina Przybyły; Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, www.gora-zyndrama.archeo.uj.edu.pl/

Maszkowice: rekonstrukcja bramy osady z epoki brązu, wzniesiona w 2018 r.; Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, www.gora-zyndrama.archeo.uj.edu.pl/

ok. 1200 – 400 p.n.e.

Dzisiejsza Sądecczyzna znajduje się w strefie wpływów kultury łużyckiej (kultury archeologicznej młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza). Odkryć jej pozostałości dokonano w takich miejscowościach jak: Nowy Sącz-Biegonice (Winna Góra), Chelmiec, Marcinkowice, Maszkowice, Podegrodzie, Zabrzeż (główne osady), Stary Sącz (Lipie), Chelmiec (cmentarzyska), Piwniczna, Naszacowice i in. (drobniejsze znaleziska).

III w. p.n.e. – I w. n.e.

Dzisiejsza Sądecczyzna pozostaje w zasięgu kultury puchowskiej – kultury epoki żelaza, rozwijającej się pod wpływem dominującej wówczas w Europie środkowej kultury celtyckiej (wiążana jest z plemionami celtyckimi).

II – IV w.

W Kotlinie Sądeckiej i na terenach wzdłuż górnego biegu Dunajca zamieszkuje ludność kultury przeworskiej utrzymująca ożywione kontakty handlowe z Imperium Rzymskim.

VI w.

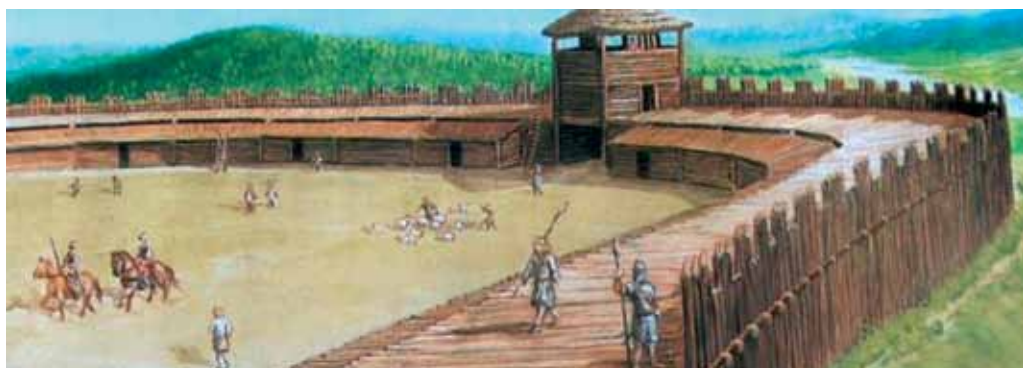
Do Kotliny Sądeckiej przybywają ludy słowiańskie.

VIII w.

Na terenie dzisiejszych Naszacowic powstaje duży gród stanowiący prawdopodobnie jeden z ważniejszych ośrodków tzw. państwa Wiślan (zaliczany do wielkich grodów wiślańskich; powierzchnia grodziska to ok. 10 ha, co umiejscawia go wśród największych tego typu założeń w Małopolsce, po Stradowie i Demblinie, oba pow. 20 ha). Pełni funkcję punktu strażniczego przy szlaku biegnącym wzdłuż Dunajca, a także – prawdopodobnie – ważnego punktu handlu niewolnikami. Na terenie grodziska odkryto m.in. kilkanaście tysięcy fragmentów naczyń, groty strzał, elementy kolczugi; część zabytków zidentyfikowano jako przedmioty pochodzenia awarskiego i wielkomorawskiego, co potwierdza transgraniczny charakter przebiegającego w pobliżu szlaku. Gród w Naszacowicach funkcjonował do XI w.

Naszacowice: wizualizacja konstrukcji wału i zabudowań grodu wiślańskiego; J. Poleski, Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca, Kraków 2004

Naszacowice: wizualizacja grodu wiślańskiego; grafika Wawrzyńca Świącickiego, za <http://www.lukowica.neostrada.pl/naszacowice.html> (z materiałów Jacka Poleskiego)

IX – X w.

Dzisiejsza ziemia sądecka wchodzi w skład plemiennego „państwa” Wiślan i być może w drugiej połowie IX w. dostaje się pod władanie państwa wielkomorawskiego.

IX w.

Na terenie dzisiejszego Chelmea i Marcinkowic powstają kolejne grody wiślańskie.

X w.

Plemienną „państwo” wiślańskie (w tym i Sądecczyzna) dostaje się pod władzę Czech, a następnie – pod koniec stulecia – w obręb kształtującego się właśnie państwa Piastów.

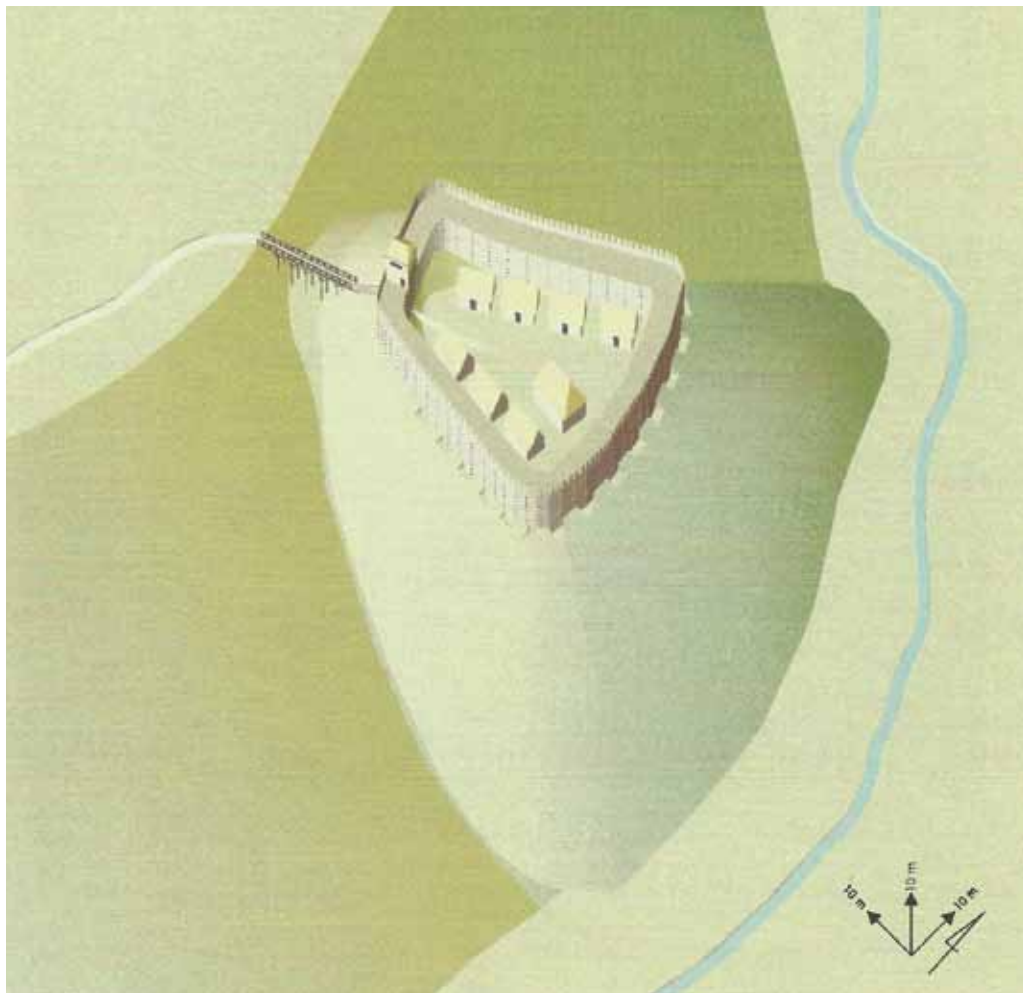
Romański kościół Świętych Pustelników Andrzeja Świerada i Benedykta w Tropiu; fot. Sławomir Wróblewski

ok. 998 r.

Według późniejszego przekazu Jana Długosza w pustelni nad Dunajcem (dzis. Tropie) przebywa święty Świerad – pierwszy znany święty polskiego pochodzenia i pierwszy znany z imienia mieszkaniec ziemi sądeckiej. Miał on żyć w tym miejscu – jak stwierdza Długosz – przez wiele lat, po czym wraz ze swoim uczniem Benedyktem powędrował na południe, na ziemię słowackie, gdzie obaj wstąpili do klasztoru benedyktynów.

XI w.

Funkcję centrum regionu przejmuje nowy gród w dzisiejszym Podegrodziu, który najpierw funkcjonuje na wzgórzu Zamczysko, potem na wzgórzu Grobla.

Podegrodzie, rekonstrukcja grodu „Zamczysko”; J. Poleski, Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca, Kraków 2004

1014 r.

Zgodnie z dawną tradycją (nie mającą niestety wyraźnego potwierdzenia w źródłach) w Podegrodziu zostaje utworzona najstarsza na ziemi sądeckiej parafia. Jest bardzo rozległa, w XV w. stanowi jedną z najliczniejszych w Małopolsce, po krakowskiej (mariackiej) i nowosądeckiej.

1083 r.

Pustelnik Świerad zostaje kanonizowany.

1214 r. (według dawniejszego poglądu – 1225 r.)

W źródłach wymieniana jest, jako pierwsza miejscowość na Sądecczyźnie, wieś Świ-niarsko.

1223 r.

Po raz pierwszy w źródłach pojawia się kasztelan sądecki; funkcję tę pełni wówczas niejaki Chwalisław.

1234 r.

Wojewoda krakowski Teodor herbu Gryf otrzymuje od księcia Henryka Brodatego przywilej zezwalający na sprowadzenie osadników na tereny niezasiedlonego jeszcze Podhala (stanowiącego wówczas zachodnią rubież ziemi sądeckiej) i funduje klasztor cystersów w Ludźmierzu.

1235 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniany jest Podoliniec na Spiszu; wówczas miejscowość ta znajduje się w granicach ziemi sądeckiej, podobnie jak założone w podobnym okresie Gniazda (dzis. Hniezdne) i Lubowla (dzis. Stará *Lubovňa*), natomiast w początkach XIV w. tereny te odłączają się od Polski, stając się częścią Królestwa Węgier.

1241 r.

Tatarzy po raz pierwszy napadają na Polskę. Prawdopodobnie niszczą niedawno założony klasztor w Ludźmierzu, a w zamku pienińskim, jak głosi tradycja, chronić ma się dwór książęcy.

1246 r.

Według relacji Jana Długosza bogaty rycerz („satrapa”) Piotr Wydźga z Czorsztyna wspiera zakon krzyżacki, gdy ten przeżywa kryzys gospodarczy i klęskę głodu. Wydźga posłać miał krzyżakom „trzy wielkie statki załadowane winem, miodem, pszenicą, słoniną, zbożem, masłem i innymi środkami żywności, a drogą lądową (...) trzysta sztuk bydła”, a następnie samemu wstąpić do zakonu, darując mu jeszcze swoje skarby wydobyte w górach koło Łącka. W okolicy tej odnaleźć miał on złoto, które później ukrył w różnych miejscach, stawiając na ich straży, przy użyciu czarnoksięskiej siły, same diabły. U Długosza odnajdujemy tzw. „Testament Wydźgi”, stanowiący opis dojścia do jego skarbu ukrytego w górach w okolicy Rytra. Jest to najstarszy z polskich tzw. spisków, czyli popularnych w późniejszym okresie (aż do XIX w.), głównie na Podhalu, przewodników dla poszukiwaczy skarbów. Piotr Wydźga miał być posiadaczem trzech zamków – Rytra, Czorsztyna oraz zagadkowego Lemiesza, którego lokalizacja jest dziś niepewna (brano pod uwagę Białowodzką Górę k. Tęgoborzy, Łyżkę k. Przyszowej, Zabrzeż i Brzyne). Wydźga to postać półlegendarna; historycy identyfikują jej pierwowzór dwojako – albo z żyjącym w XIV w. (a więc później niż pisze o nim Długosz) starostą sądeckim Wydźgą z Tęgoborzy, albo (częściej) z XIII-wiecznym podkomorzym krakowskim i kasztelanem sądeckim o imieniu Wydźga.

1251 r.

W źródłach po raz pierwszy wymieniona zostaje miejscowość Łącko; kasztelan sądecki Wydźga sprzedaje ją bożogrobcom miechowskim.

1255 r.

Pierwszy raz w źródłach pojawia się wzmianka o kasztelanii sądeckiej (*castellatura de Sandech*) – najstarszej znanej nam jednostce administracyjnej w regionie. W tym samym dokumencie wymieniane są nazwy kolejnych wsi w ziemi sądeckiej – Biczyc i Niskowej.

Książę krakowski i sandomierski Bolesław Wstydlawy wraz ze swoją matką Grzymisławą i żoną Kunegundą dokonuje zamiany dóbr z klasztorem miechowskim, któremu odstępuje część wsi Niskowa w kasztelanii sądeckiej w zamian za pobliską wieś Biczycę – pierwszy dokument, w którym wymieniona jest kasztelaneria sądecka, 9 czerwca 1255 r., Bochnia; ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie.

1257 r.

Książę krakowski i sandomierski Bolesław Wstydlawy nadaje swej żonie Kindze ziemię sądecką (*terra Zandecensis*) wraz z wszystkimi uprawnieniami książęcymi na tym terenie; Sądecczyzna staje się na pewien czas faktycznie odrębnym księstwem (choć w dokumentach taka nazwa oficjalnie się nie pojawia). Księżna Kinga, córka króla Węgier Beli IV i Marii Laskariny, cesarzówny bizantyjskiej, przyszła na świat 5 marca 1234 r. W wieku 5 lat została zaręczona, a siedem lat później zaślubiona z polskim księciem Bolesławem (później zwanym Wstydlawym). Bolesław przystał na ślub dziewictwa, jaki złożyła Kinga, i ich małżeństwo pozostało bezdzietne. Księżna otrzymała od swojego ojca spory posag, który przekazała mężowi na odbudowę kraju po niszczycielskim najeździe tatarskim w 1241 r. W zamian Bolesław nadał żonie dużą część swojego księstwa, tj. właśnie ziemię sądecką. Jako władczyni Sądecczyzny przeprowadziła ona sporo istotnych zmian ustrojowych i gospodarczych. Doprowadziła do likwidacji urzędu kasztelana, a wprowadziła pewne formy feudalizmu i prawo lokacyjne niemieckie. Założyła nowe miejscowości, w tym przede

wszystkim miasto Sącz (dziś Stary Sącz), w którym sama zamieszkała. Miała własny skromny dwór – jego członkowie, wywodzący się częściowo z miejscowego rycerstwa, pełnili funkcje lokalnych urzędników i sędziów. Księżna Kinga zasłynęła ze swej dobroci, skromności i hojności dla poddanych. Zmarła w 1292 r. w opinii świętości i zaraz po śmierci otoczona została silnym lokalnym kultem.

ok. 1270 – 1272

Księżna Kinga dokonuje lokacji miasta Sącza (dzis. Stary Sącz), które odtąd ma pełnić funkcję nowego centrum regionu.

1280 r.

6 lipca księżna Kinga funduje w założonym przez siebie mieście Sączu klasztor sióstr klarysek i uposaża go rozległymi dobrami ziemskimi (stanowi je miasto Sącz oraz 28 już istniejących wsi w ziemi sądeckiej).

Św. Kinga – obraz Jana Matejki

Widok klasztoru klarysek w Starym Sączu, 1910 r.

Księżna Gryfina z mężem Leszkiem Czarnym - obraz Jana Matejki

1288 r.

Tatarzy po raz trzeci napadają na Polskę. Uderzają m.in. na Podhale i Kotlinę Sądecką; rozgrywają się bitwy nad Czarnym Dunajcem (opór najeźdźcom stawiają miejscowi górale) i pod Starym Sączem (Tatarzy doznają klęski za sprawą przybyłych na ratunek Polakom wojsk węgierskich dowodzonych przez Jerzego Szowarskiego).

Do Starego Sącza przybywa wdowa po Leszku Czarnym, siostrzenica księżnej Kingi (córka kniazia halickiego Rościsława i Anny Arpadówny) – księżna Gryfina. Kinga odstępuje jej władzę nad Sądecczyzną, a sama przywdziewa habit klaryski. Gryfina kontynuuje akcję reformatorską i kolonizacyjną podjętą przez swą poprzedniczkę. Obie księżne pozostają w stosunkach pełnych wzajemnego szacunku; wystawiają razem dokumenty i powołują się w nich nawzajem na swoją zgodę. Po śmierci Kingi Gryfina obejmuje funkcję przeoryszy klasztoru klarysek, natomiast w 1300 r. opuszcza Sącz i wyjeżdża do Czech, by objąć opiekę nad osieroconą przez oboje rodziców królową (córką Przemysła II) Ryksą Elżbietą. Sądecczyznę Gryfina pozostawia pod zarządem swego włodarza. Umiera pomiędzy rokiem 1305 a 1309 w Pradze.

1292 r.

8 listopada król Wacław II Czeski wydaje Bertoldowi i Arnoldowi z braćmi (synom wójta sądeckiego Tylmana) przywilej, na mocy którego zezwala im na założenie w widłach Dunajca i Kamienicy, na gruntach wsi Kamienicy, nowego miasta – przyszłego Nowego Sącza.

1293 r.

Po raz pierwszy wzmiankowana jest w źródłach tzw. wielka droga (*via magna*), biegnąca przez Kotlinę Sądecką wzdłuż Dunajca i Popradu, stanowiąca odcinek starodawnego szlaku łączącego region Bałtyku z południem Europy. O drodze tej mowa w dokumencie księżnej Gryfiny dotyczącym zastawu pewnych gruntów dla klasztoru w Starym Sączu; jeden z tych gruntów położony był właśnie „koło wielkiej drogi, blisko karczem gostwickich”.

ok. 1300 r.

W klasztorze starsądeckim powstaje najstarszy znany polski zapis muzyki wielogłosowej – utwór *Omnia Beneficia* – uważany za jedno z czołowych dzieł muzyki polskiego średniowiecza, nawiązujący do wybitnej XII i XIII-wiecznej paryskiej szkoły Notre Dame. Znamionuje go jednak pełna oryginalność (równouprawnienie głosów i większa samodzielność me-

Odtworzony na 715-lecie Nowego Sącza przywilej lokacyjny miasta; znajduje się on w Muzeum Okręgowym Nowego Sącza, www.nowysacz.pl

Aleksander Lesser, Rysunek pieczęci Wacława II, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie

lodyczna). W czasie powstania dzieła Stary Sącz jest ośrodkiem rozwoju muzyki polifonicznej, postępowych form i technik muzycznych w Europie, na równi z Paryżem czy Santiago de Compostela.

ok. 1303/1304

W Kurowie nad Dunajcem, na Kurowskiej Górze, biskup krakowski Jan Muskata, jako starosta krakowski z ramienia króla Wacława II Czeskiego, buduje „zamek” (czy raczej gródek obronny). W 1308 r. biskup jest oskarżany o to, że jego ludzie, którzy wzniesli wspomniany zamek, czynią wiele krzywd okolicznej ludności – miejscowych „łapią i męczą”, a niejeden z nieszczęśników wpadających w ich ręce „umiera w więzieniu”. „Zniesławiają” nawet córkę samego nowosądeckiego wójta.

1311 – 1312

W Krakowie wybucha bunt wójta Alberta. Nowy Sącz opowiada się po stronie Władysława Łokietka, w zamian za co później zwycięski władca okazuje miastu wdzięczność i obdarza je licznymi przywilejami, a jego małżonka królowa Jadwiga, wydając dla nowosądeczan w 1312 r. przywilej handlowy, określa ich mianem „uczciwych i wiernych”. Dziś słowa te funkcjonują, jako pewien symbol, w nieco zmienionej formie: „A Wasze imię – wierni Sądeczanie”. Nowy Sącz i jego mieszkańcy zyskali miano wiernych swemu władcy, którego poparli, gdy jego rządy były zagrożone. Postąpili tak, chociaż założyciel miasta – król Wacław Czeski – był przecież wcześniej konkurentem Łokietka do tronu krakowskiego. Poparli go w przeciwieństwie do stołecznego Krakowa, z którym – mimo tego, że Nowy Sącz był przecież miastem mniejszym i znacznie młodszym – próbowali konkurować. Na swej lojalności względem Władysława Łokietka sądeczanie skorzystali. W zamian za udzielone poparcie władca ten, a potem także jego syn, wspierali miasto (m.in. przez wspomniane przywileje), co wydatnie przyczyniło się do rozwoju Nowego Sącza w późniejszych wiekach.

Przywilej ks. Jadwigi, żony Łokietka - Zwolnienie mieszczan Sącza od opłat celnych w Ziemi Sandomierskiej, 1312 r. Fot. ze zbiorów POLONA.

po 1320 r.

Frowinus, pochodzący z nowosądeckiej rodziny mieszczańskiej o korzeniach niemieckich (ur. ok. 1293 r.) duchowny (kanonik krakowski i proboszcz nowosądecki), pisze poemat dydaktyczno-satyryczny *Antigameratus*. Utwór piętnował wady i zawierał porady moralno-obyczajowe oraz prezentował pozytywne wzory do naśladowania, a kierowany był do ludzi różnych stanów i grup społecznych. Ten poradnik średniowiecznego *savoir vivre'u* napisany został wierszem rymowanym w języku łacińskim. Jego popularność w środkowej Europie utrzymywała się przez kilka stuleci – studiowano go w szkołach i kopiowano do początku XVI w.

1336 r.

Kazimierz Wielki dokonuje lokacji na prawie niemieckim miasta Nowego Targu (właściwie było to odnowienie lokacji, gdyż miasto powstało już w XIII w. z inicjatywy cystersów).

1339 r.

W starsządeckim klasztorze klarysek umiera i zostaje pochowana żyjąca tu przez kilka lat wdowa po Władysławie Łokietku, królowa Jadwiga Bolesławówna. Jadwiga (ur. ok. 1270 r.), córka księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego i księż-

nej Jolenty Heleny, została żoną Władysława Łokietka w 1293 r. Panował on wtedy jeszcze tylko na Kujawach i w ziemi sieradzkiej, a przed nim były długoletnie walki o zdobycie władzy nad większą częścią kraju i o zjednoczenie głównych ziem polskich. Jadwiga aktywnie wspierała męża, a w 1320 r., gdy otrzymał on koronę królewską, sama została królową. Po śmierci Łokietka w 1333 r. wdowa początkowo nie zamierzała odsuwać się od rządów, ostatecznie jednak doszła do porozumienia z synem Kazimierzem, opuściła Kraków i udała się do Starego Sącza. Tutaj objęła we władanie ziemię sądecką. Podobnie jak kiedyś Kinga, Jadwiga nie wstąpiła od razu do klasztoru, ale przez pewien czas sprawowała w swoim władztwie aktywne rządy. Zachowała własny dwór, na którym gromadziła lokalną elitę (a więc w tym czasie głównie rycerstwo). Prowadziła na Sądecczyźnie akcję kolonizacyjną. W 1337 r. zdecydowała się przyjąć w Sączu habit klaryski, tu też dwa lata później (10 grudnia 1339 r.) zmarła. Jak wszystkie siostry w zakonie, pochowana została w swoim klasztorze – w Starym Sączu.

1340 r.

Kazimierz Wielki zakłada miasto Grybów. Tego roku po raz pierwszy w źródłach wymieniana jest również miejscowość Bobowa (stanowiąca wówczas własność rycerskiego rodu Gryfitów).

1345 r.

Kazimierz Wielki zwalnia kupców nowosądeckich od ceł na drogach do Krakowa, na Ruś i Węgry.

1348 r.

Kazimierz Wielki dokonuje lokacji dwóch miast – Krościenka i Piwnicznej.

1353 r.

Kazimierz Wielki dokonuje lokacji miasta Tymbarku (Tannenberg – Jodłowa Góra).

1356 r.

Kazimierz Wielki powołuje Sąd Sześciu Miast (sąd odwoławczy w sprawach prawa magdeburskiego), w skład którego wchodzi po dwóch komisarzy z głównych miast królewskich ziemi krakowskiej: Krakowa, Kazimierza, Bochni, Wieliczki, Olkusza i Sącza.

1360 r.

Zamożny mieszczanin sądecki i krakowski Mikołaj Kesling funduje w Nowym Sączu szpital ubogich pod wezwaniem Ducha Świętego.

Pieczęć sądu komisarskiego sześciu miast.
W prawym górnym rogu herb Nowego Sącza - św. Małgorzata deptająca smoka, (z oprac. Adama Chmiela, Pieczęć sądu komisarskiego sześciu miast, Kraków 1898)

1370 r.

Rycerstwo polskie uroczyście wita w Nowym Sączu króla Węgier Ludwika Andegawskiego przybywającego objąć rządy w Polsce.

1385 r.

W Ryttrze spotykają się król Jagiełło, królowa Jadwiga i wielki książę litewski Witold z królem węgierskim Zygmuntem Luksemburczykiem i jego żoną Marią, siostrą Jadwigi. Następnie wszyscy jadą do Nowego Sącza, gdzie przebywają przez kilka dni.

1391 r.

Król Władysław Jagiełło darowuje Muszynę wraz z przyległym kluczem dóbr biskupom krakowskim (dobra te należały już do nich wcześniej, na przełomie XIII i XIV w.); w przyszłości powstanie tu słynne biskupie „Państwo Muszyńskie”.

2. połowa XIV w. – 1. ćwierć XV w.

Na Sądecczyźnie powstają charakterystyczne dzieła rzeźbiarskie w gotyckim typie zwanym sądecko-spiskim – figury Matki Bożej z Dzieciątkiem z kościoła św. Małgorzaty w Nowym Sączu, a także Szaflar, Ludźmierza, Sromowiec Niżnych, Łukowicy (zrabowana przez Niemców podczas okupacji), Przyszowej. Nieco odmienny typ artystyczny prezentuje najslawniejsza tego rodzaju rzeźba z ziemi sądeckiej, datowana na ok. 1410 r. *Madonna z Krużlowej* – według niektórych badaczy wykonana w Krakowie, zdaniem innych powstała w kręgu artystycznym grupy sądecko-spiskiej i stanowiąca szczytowe osiągnięcie lokalnego środowiska artystycznego.

Madonna z Krużlowej

1400 r.

Mieszczanin krakowski i sądecki Lang Zydel funduje nowy szpital pw. Ducha Świętego w obrębie murów miejskich.

1409 r.

Władysław Jagiełło osadza w Nowym Sączu zakon norbertanów, którym nadaje bogate uposażenie i oddaje pod opiekę miejski szpital ubogich pw. Ducha Świętego.

1410 r.

Do Nowego Sącza przyjeżdżają król Władysław Jagiełło i wielki książę litewski Witold. Przybywają tu w związku z planowanym spotkaniem z królem Zygmuntem Luksemburczykiem w Kieżmarcu (w sprawie przedłużenia pokoju między Polską a Węgrami). Po naradzie z panami koronnymi Jagiełło i Witold uznają, że na spotkanie pojedzie wyłącznie wielki książę litewski i tak też się dzieje. W Kieżmarcu natomiast Luksemburczyk próbuje nakłonić Witolda do zmiany sojuszu, kusząc go koroną litewską. Książę jednak się nie ugina; pozostaje wierny Jagielle, a po swoim powrocie do Nowego Sącza obaj kuzyni odbywają tu słynną tajną naradę przed zbrojnym uderzeniem na państwo krzyżackie.

Ścibor ze Ściborzyc, portret imaginacyjny, artysta nieznany (XVII-XIX w.?)

Rycerstwo powiatów sądeckiego, szczyrzyckiego i bieckiego otrzymuje specjalne zadanie ochrony południowej granicy państwa przed atakiem sprzymierzonego z krzyżakami króla węgierskiego Zygmunta Luksemburczyka. Zgodnie z przewidywaniami ziemia sądecka zostaje najechana przez wojska węgierskie pod wodzą Ścibora ze Ściborzyc (polskiego rycerza w służbie władcy Węgier), które niszczą i łupią Stary Sącz oraz okoliczne wsie.

1412 r.

Władysław Jagiełło udziela Zygmuntowi Luksemburskiemu pożyczki w wysokości 37 tysięcy kop groszy praskich, a jako zabezpieczenie jej zwrotu bierze w zastaw 16 miast spiskich (w tym Lubowlę i Podoliniec). Pożyczonych pieniędzy władcy Węgier nigdy nie oddali, a tzw. zastaw spiski znajdował się w polskich rękach – zarządzany jako starostwo – do 1769 r. Przynosił on później Rzeczypospolitej spore dochody; można się spotkać z opinią, że umowa Jagiełły z Zygmuntem Luksemburskim o zastaw Spiszu to „najlepszy interes, jaki zrobiło kiedykolwiek nasze państwo”.

Następuje szczęśliwe rozstrzygnięcie tzw. sprawy insygnialnej. Według informacji Jana Długosza król Ludwik Węgierski, po objęciu władzy w Polsce, wywiózł do swojej ojczyzny polskie insygnia koronacyjne, tj. koronę Królestwa Polskiego, miecz Szczerbiec, berło i złote jabłko. Do takiego posunięcia nakłonić go miała matka, Elżbieta Łokietkówna, która postanowiła zabrać z Polski insygnia, gdyż – zdaniem Długosza – obawiała się, by Polacy, wobec tego, jak „niedbale załatwiał wszystkie sprawy” polskie jej syn, nie oddali korony komu innemu. W 1412 r. podczas pobytu na Węgrzech Władysław Jagiełło zawiera z Zygmuntem Luksemburczykiem w tej sprawie porozumienie; król Węgier zgadza się oddać insygnia. Pośrednikiem w ich przekazaniu jest rycerz Andrzej Rożen Gryfita, syn Piotra z Rożnowa (po ojcu odziedziczył dobra na Węgrzech i z tego powodu służył jako rycerz na dworze króla Zygmunta). Zgodnie z poczynionymi ustaleniami przywozi on insygnia z Budy do Krakowa, w zamian za co Jagiełło obdarza go dwoma wsiami w powiecie sądeckim (niestety nie znamy ich nazw) oraz sumą 100 grzywien.

W źródłach poświadczone jest funkcjonowanie w Nowym Sączu szkoły parafialnej.

1416 r.

Następuje lokacja na prawie wołoskim wsi Ochotnicy; to pierwsze potwierdzenie w źródłach obecności ludności wołoskiej (ruskiej) w ziemi sądeckiej.

ok. 1420 – 1480

W gotyckiej sztuce malarskiej Małopolski i Spiszu funkcjonuje oryginalny prąd zwany „szkołą sądecką” (bądź „sądecko-krakowską” lub „sądecko-spiską”). Istnieje w nauce pogląd, iż głównym ośrodkiem tejże szkoły (cechu malarskiego) był Nowy Sącz. W tym okresie na Sądecczyźnie powstaje sporo wybitnych dzieł malarstwa tablicowego, m.in.: tryptyk z Ptaszkowej (ok. 1440), *Ukrzyżowanie Duże* z Korzennej (ok. 1440), *Oplakiwanie* z Chomranic (ok. 1440), *Tryptyk Koronacji Najświętszej Marii Panny* z Łopusznej (ok. 1460), *Ukrzyżowanie Małe* z Korzennej (ok. 1460), *Oplakiwanie* z Czarnego Potoku (ok. 1470), *Misericordia Domini* ze Starego Sącza (ok. 1470).

1426 r.

Najsłynniejszy polski rycerz Zawisza Czarny herbu Sulima wchodzi w posiadanie zamku w Rożnowie i okolicznych włości. Po jego śmierci w 1428 r. dobra te dziedziczą jego potomkowie, a potem przechodzą one pod władanie rodziny Tarnowskich. Warto wspomnieć, że w XVI w. w Rożnowie powstaje pierwsza na ziemiach polskich ludwisarnia, gdzie odlewane są armaty.

„Opłakiwanie” z Chomranic, ok. 1440 r.

Ruiny średniowiecznego „Zamku Zawiszy” w Rożnowie; fot. Sławomir Wróblewski

1427 r.

Władysław Jagiełło zwalnia kupców nowosądeckich od ceł na drogach Korony i Rusi.

1440 r.

W Nowym Sączu gości (powracający z soboru we Florencji) kardynał Izydor, arcybiskup kijowski i legat papieski. Przyjmuje go w swoim tutejszym dworze biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki.

1443 r.

W poczet mieszczan krakowskich zostaje przyjęty Jakub – „malarz z Nowego Sącza”. Był on zdolnym i cenionym artystą, tworzył do ok. 1474 r. Pracował m.in. w Krakowie i Bardowie; zajmował się renowacją ołtarzy, tworzył kopie obrazów, ale też własne dzieła. Był m.in. twórcą ołtarza w bardowskim kościele św. Idziego, uważa się go również za autora licznych obrazów w Małopolsce. Historyk sztuki Adam Bochnak stwierdził, iż jeśli wszystkie dzieła przypisywane artyście rzeczy-

wiecie wyszły spod jego pędzla, to „byłby (...) Jakub z Sącza jednym z najwybitniejszych malarzy krakowskich trzeciej ćwierci wieku XV, tym, który »wprowadził do malarstwa krakowskiego ożywczy strumień nowego widzenia przyrody, rozległą znajomość grafiki i pogłębianą wiedzę w zakresie wątków ikonograficznych«, twórcą nowego typu postaci ludzkiej, mającego przez dłuższy czas utrzymać się w krakowskim malarstwie”.

1448 r.

Biskup krakowski kardynał Zbigniew Oleśnicki wynosi nowosądecki kościół miejski pw. św. Małgorzaty do rangi kolegiaty. Powołuje przy niej kapitułę kanoniczą złożoną z 4 prałatów (prepozyt, dziekan, archidiakon, kustosz) i 4 kanoników gremialnych oraz kapitułę mniejszą (4 wikarych). Utworzony zostaje nowosądecki archidiakonat (kościelna jednostka administracyjna w obrębie diecezji), z Janem z Wielopola herbu Starykoń jako pierwszym archidiakonem. Bardzo rozległemu archidiakonatowi nowosądeckiemu podlegają początkowo dekanaty: nowotarski, sądecki, biecki, bobowski, pilźnieński i jasielski, a potem jeszcze nowo utworzone: mielecki, ropczycki, strzyżowski i żmigrodzki oraz – przyłączony (po 1600 r.) – spiski. Przy kolegiacie powstaje też konsystorz foralny (sąd biskupi) dla ww. dekanatów, a ponadto szkoła z biblioteką. Z czasem tworzone są bractwa religijne oraz cechy rzemieślnicze. Kolegiata nowosądecka funkcjonuje do 1791 r., gdy zostaje zlikwidowana przez zaborcze władze austriackie (w 1996 r. następuje jej reaktywacja).

Kościół św. Małgorzaty w pierwszej połowie XV w., rys. Cz. Elster, ze zbiorów MONS

1464 r.

Kazimierz Jagiellończyk wydaje dla Krakowa i Nowego Sącza przywilej na tzw. przymus drogowy – kupcy jadący na Węgry mają przejeżdżać przez te dwa miasta.

1465 r.

Po raz pierwszy wzmiankowany jest w źródłach Żyd z Nowego Sącza.

1469 – 1470

Na nowosądeckim zamku królewskim synowie Kazimierza Jagiellończyka pobierają nauki u Jana Długosza.

ok. 1482 r.

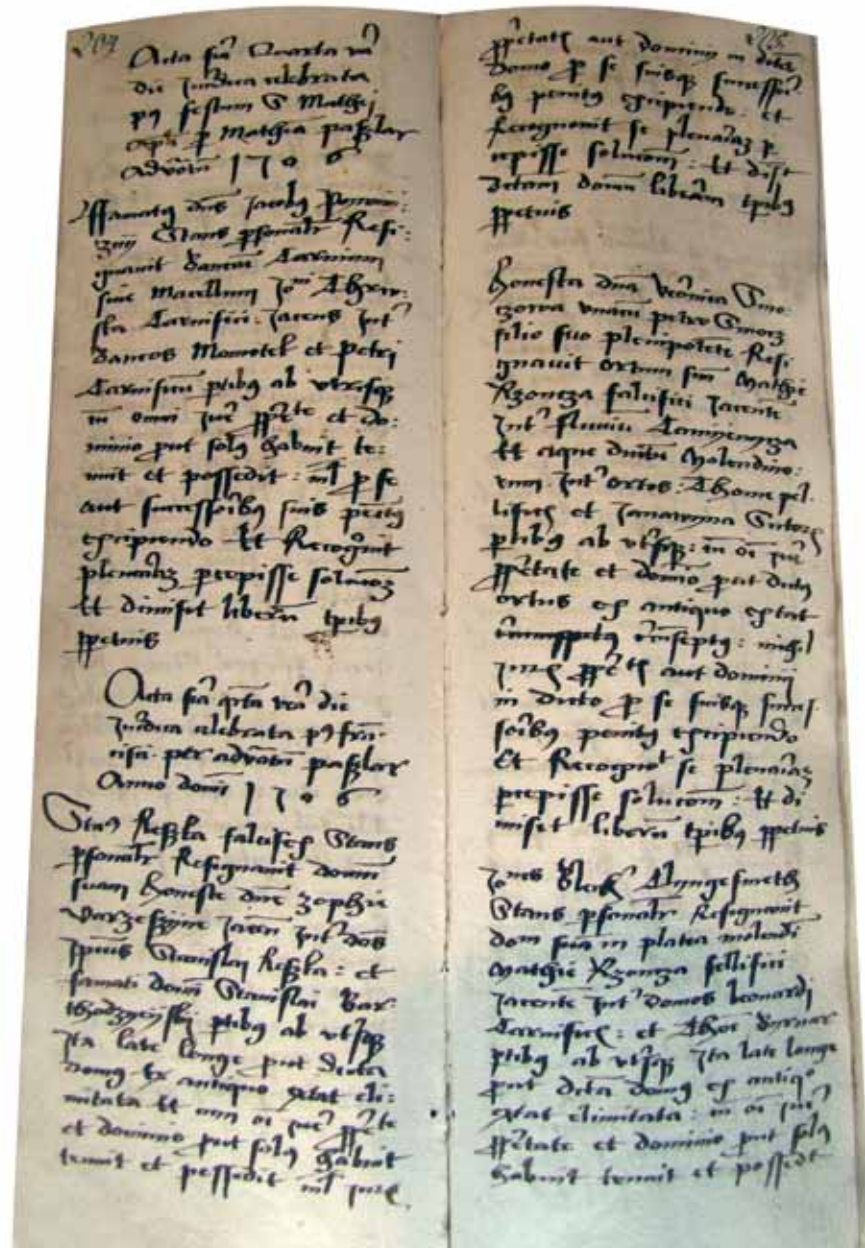
W Nowym Sączu przychodzi na świat Jan Malecki-Sandecki – znany teolog, drukarz, wydawca luterński, propagator polskiego słowa drukowanego. W latach 20. XVI w. posiada on drukarnię w Krakowie, później – w Pułtusku. W 1536 r. wyjeżdża do Prus Królewskich, gdzie przyjmuje wiarę luterńską i zostaje naczelnym pastorem w Elku. Wydaje książki w języku polskim, jako pierwszy na język polski tłumaczy *Mały katechizm* Lutra, a w 1567 r. publikuje własne dzieło teologiczne *Powtórzenie kanonu doktryny Kościoła Pruskiego*. Jest pionierem w badaniach nad dawną pogańską religią Prusów i zanikającym w jego czasach pruskim językiem. Umiera w 1567 r. w Elku.

1486 r.

W Nowym Sączu wybucha wielki pożar; zniszczeniu ulega większość zabudowy miejskiej, w tym ratusz, a w nim archiwalne księgi miejskie (te zachowane do dziś sięgają 1488 r.).

ok. 1490/1495

Wit Stwosz tworzy płaskorzeźbę *Modlitwa w Ogrojcu* znajdującą się później w kościele w Ptaszkowej.

Księga ławnicza z lat 1488-1527 miasta Nowego Sącza, jedna z dwóch najstarszych zachowanych ksiąg miejskich nowosądeckich, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

koniec XV w. – połowa XVII w.

W Nowym Sączu przez prawie dwa wieki na wielką skalę kwitnie produkcja kos i sierpów. Działające w mieście hamry (kuźnie) produkują rocznie dziesiątki tysięcy

tego rodzaju narzędzi. W dużym stopniu produkcję finansują nowosądecy kupcy, którzy sprowadzają z Węgier surowiec do produkcji i sprzedają gotowe już wyroby, eksportując je nawet – w hurtowych ilościach – do Gdańska.

1547 r.

Rusin Danko z Miastka (dzis. Tylicz) za zgodą biskupa krakowskiego Samuela Maciejowskiego zakłada na terenie biskupiego klucza dóbr („Państwa Muszyńskiego”) wieś Krynicę.

1552 r.

Nowy Sącz ogarnia kolejny poważny pożar.

1554 r.

Nowy Sącz otrzymuje od Zygmunta Augusta przywilej na prawo składu kruszców przewożonych z Węgier.

1555 r.

Zygmunt August nadaje Nowemu Sączowi przywilej na generalny skład soli bocheńskiej przewożonej na południe.

1565 r.

Limanowa (zwana wówczas Ilmanową) uzyskuje na mocy przywileju króla Zygmunta Augusta prawa miejskie.

1566 r.

W Łukowicy, w szlacheckiej rodzinie herbu Ostoja przychodzi na świat Michał Sędziwój (lub Sędzimir) – późniejszy dyplomata, filozof, lekarz i alchemik europejskiej

slawy (zm. 1636 r.). Sędziwój był wszechstronnie wykształconym „człowiekiem renesansu”, studiował w kilku ośrodkach akademickich Europy, następnie służył na dworze cesarza Rudolfa II (został mianowany radcą cesarskim) i króla Zygmunta III (był jego sekretarzem). Napisał kilka traktatów filozoficznych i alchemicznych, którym przypisuje się wywarcie znacznego wpływu na myśl naukową jego czasów, opracował teorię, która przyczyniła się do zrozumienia procesów oddychania i spalania. Ponadto może być uważany za odkrywcę tlenu, który nazywał „pokarmem żywota, ukrytym w powietrzu”.

Michał Sędziwój, rys. W. Łuszczkiewicz (wg dawniejszego portretu), Tygodnik Ilustrowany 1862, za Wikipedią

1568 r.

Starosta sądecki Stanisław Mężyk udziela schronienia w zamku nowosądeckim propagatorowi antytrynitaryzmu (arianizmu) Stanisławowi Farnowskiemu. Odtąd Nowy Sącz staje się jednym z głównych ośrodków religijnych braci polskich (arian) – powstaje tu zbór i szkoła ariańska.

ok. 1569 r.

Z fundacji Zofii Jordanówny z Zakliczyna namalowany zostaje obraz Matki Bożej Pocieszenia (mimo że kult Matki Bożej Pocieszenia w Nowym Sączu sięga co najmniej XV w.).

Nowosądecki obraz Matki Bożej Pocieszenia; autor obrazu nieznan

1579 r.

Król Stefan Batory nadaje przywilej Nowemu Sączowi – prawo składu na wino importowane z Węgier.

1581 r.

Odnawia się istnienie dwóch hut szkła w Państwie Muszyńskim. Jedna ma się znajdować w okolicy Mochnaczki, druga – między Powroźnikiem a Muszyną.

1584 r.

Rozpoczyna się rekatolizacja administracji w starostwie sądeckim po objęciu urzędu przez nowego starostę – Wawrzyńca Spytkę Jordana.

1590 – 1597

Sebastian Lubomirski (ok. 1546 – 1614) sprawuje urząd starosty sądeckiego (w latach 1591 – 1605 też starosty spiskiego). Zapoczątkowuje potęgę majątkową i polityczną rodu. Zaczyna jako zarządca dóbr klarysek starsądeckich, dzierżawca żup bocheńskich i wielickich, od 1593 r. jest właścicielem zamku na Wiśniczu, a w 1604 r. obejmuje dobra nawojowskie (potem przez ponad 100 lat są one zarządzane przez Lubomirskich). Kontroluje też jeden z najważniejszych szlaków na Węgry. Jego działalność uważa się za początek ery Lubomirskich na ziemi sądeckiej i Spiszu.

1597 r.

Po raz pierwszy w źródłach pojawia się informacja o znajdującym się w Nowym Sączu obrazie Przemienienia Pańskiego.

Cudowny obraz Przemienienia Pańskiego w Nowym Sączu, XIV w.; źródło: www.bazylika.org.pl

Strona tytułowa księgi grodzkiej sądeckiej z l. 1585-1586, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Ten „łaskami słynący” wizerunek nawiązuje stylem do przedstawień typu „vera icon” („prawdziwe oblicze” Chrystusa; por. *Chusta Weroniki*, Całun z Manoppello). Według tradycji jego autorstwo przypisywano św. Łukaszowi Ewangelistcie. Zgodnie z dalszą częścią legendy, po kilku stuleciach z Jerolimym miał on trafić na dwór cara moskiewskiego, który podarował go z kolei Wacławowi II. W tym miejscu legenda wiąże obraz z początkami Nowego Sącza. Miał on być tędy (przez wieś Kamienicę) przewożony z Rusi na Węgry, gdzie akurat przebywał król Wacław. Gdy jednak wędrowcy zatrzymali się na noc i rano chcieli ruszyć dalej, wóz ciągnięty przez konie i woły ani nie drgnął. Udało się go poruszyć dopiero wtedy, gdy za radą świątobliwego pustelnika przewoźnicy zdjęli z niego obraz i pozostawili dzieło

w miejscu zdarzenia. Następnie wbudowano tu kościół, w którym umieszczono wizerunek, i założono miasto – Nowy Sącz. W rzeczywistości obraz powstał prawdopodobnie w XIV w. w Czechach, a trafił do Nowego Sącza w XV lub XVI stuleciu.

1598 r.

Starostwo sądeckie, a dokładnie sąd starościński, uzyskuje przywilej tzw. grodu wiecznego; decyzje zapisane w aktach grodzkich zyskały status prawomocnych – nie trzeba było ich potwierdzać w wyższej instancji.

Nadanie przez Zygmunta III Wazę przywileju na pobieranie „mostowego” przez Nowy Sącz.

1599 r.

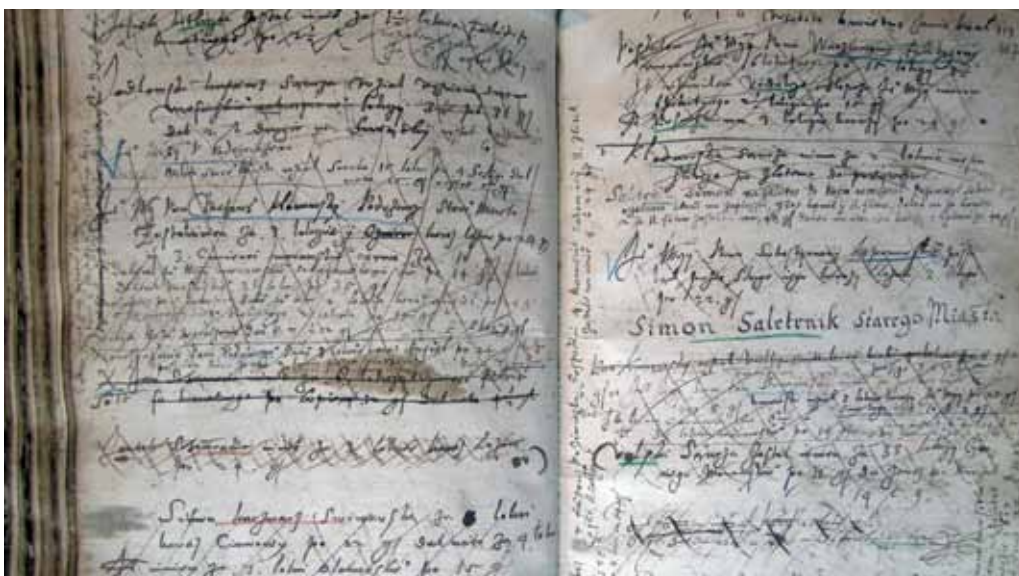
W Nowym Sączu osiedla się pochodzący z Grybowa kupiec Jerzy Tymowski. Jest on szeroko znaną postacią, człowiekiem bardzo majątnym – być może najbogatszym nowosądeczaninem w dziejach. Zajmuje się handlem i angażuje w nowosądecką produkcję kos i sierpów (które również sprzedaje). Jest także rajcą miejskim. Do dziś zachowały się po nim i po jego synu Jerzym dwie księgi rachunkowe (z lat 1607 – 1623 i 1629 – 1647).

1611 r.

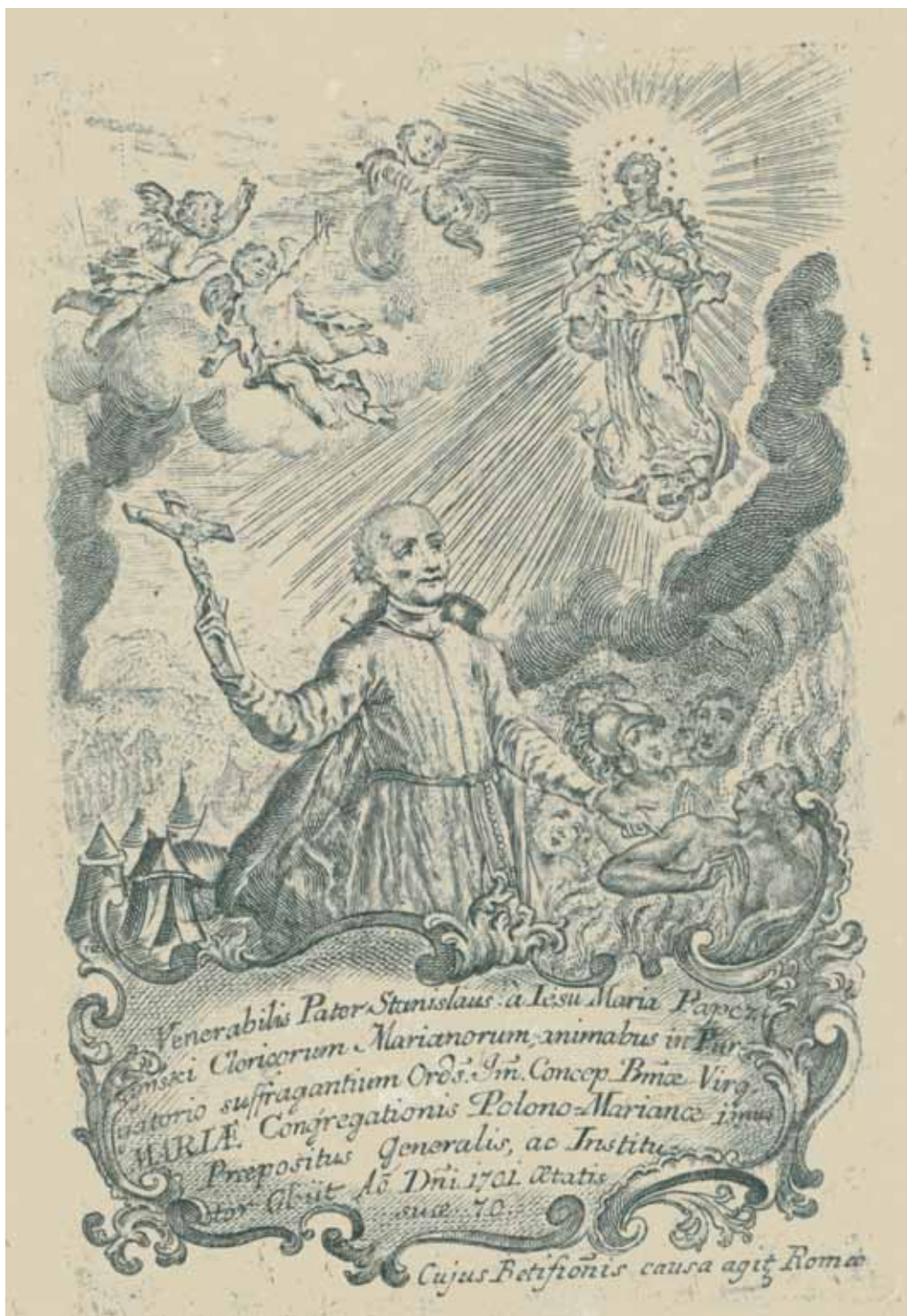
W Nowym Sączu wybucha pożar – w jego wyniku zniszczeniu ulega zamek, ratusz i duża część miasta. Jest to początek upadku Nowego Sącza.

1612 r.

Na mocy przywileju biskupa Piotra Tylickiego, za zgodą Zygmunta III Wazy, Tylicz uzyskuje prawa miejskie. Jest to kolejna lokacja w miejscu, w którym wcześniej (w poł. XIV w.) lokowano tzw. Miastko.

Księga rachunków kupieckich Jerzego Tymowskiego (z lat 1607-1623), ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

o. Stanisław Papczyński, Fot. ze zbiorów POLONA.

1612 – 1618

Zamek nowosądecki jest odbudowywany w stylu renesansowym.

1622 r.

Jan Dobek Łowczowski, dziedzic Wielopola i Zabełcza, funduje kaplicę św. Bernarda w kościele franciszkanów jako *votum* za szczęśliwy powrót z bitwy pod Chocimiem.

1629 r.

Rozpoczyna się proces beatyfikacyjny księżnej Kingi.

1631 r.

W Podegrodziu na świat przychodzi Jan Stanisław Papczyński (zm. 1701 r.), późniejszy założyciel pierwszego polskiego zakonu – Zgromadzenia Księży Marianów (1673 r.) Po ukończeniu łącznie pięciu klas w szkołach parafialnych Podegrodzia i Nowego Sącza wyjechał na dalszą naukę do Jarosławia i Lwowa, jednak jego edukację przerwała ciężka choroba. W 1649 r. po raz pierwszy znalazł się w Podolińcu jako uczeń trzeciej klasy gramatyki. Wracał tam jeszcze cztery razy, a w czerwcu 1654 r. rozpoczął w Podolińcu nowicjat zakonny, przybierając imię Stanisław od Jezusa i Maryi. W latach 1657 – 1660 uczył w konwikcie podolinieckim retoryki. Ojciec Papczyński, będąc jeszcze członkiem zakonu pijarów, zasłynął jako wyśmienity kaznodzieja i spowiednik – był penitencjarzem m.in. króla Jana III Sobieskiego i nuncjusza Antoniego Pignatelliego, późniejszego papieża Innocentego XII. W 1670 r. wystąpił z zakonu i poświęcił się założeniu nowego zgromadzenia ku czci Maryi Panny Niepokalanej. Zostało ono zaakceptowane przez biskupa Stefana Wierzbowskiego w 1679 r. i aprobowane przez Stolicę Apostolską w 1699 r.

1642 r.

Starosta spiski Stanisław Lubomirski sprowadza pijarów do Podolińca na Spiszu, u których do czasu powstania gimnazjum w Nowym Sączu kształcą się liczne zastępy sądeckiej młodzieży różnych stanów.

1651 r.

Na Podhalu wybucha powstanie Aleksandra Kostki Napierskiego. Muszyńskie wojsko biskupa krakowskiego Piotra Gembickiego zdobywa zajęty przez powstańców Czorsztyn.

1654 r.

Konstanty Lubomirski sporządza zapis fundacyjny na przebudowę kaplicy Przemienienia Pańskiego w kościele franciszkanów w Nowym Sączu jako *votum* wdzięczności za powrót do zdrowia.

1655 r.

Wojska szwedzkie okupujące Sądecczyznę dokonują grabieży i nakładają kontrybucje.

Do Nowego Sącza Szwedzi wkraczą początkiem października 1655 r. Wcześniej w mieście przebywa król Jan Kazimierz, który przez Spisz próbuje przedostać się na Śląsk. Ludność Sądecczyzny wszczyna powstanie przeciw innowiercom sprzyjającym Szwedom. W odwecie zrabowany zostaje Stary Sącz, klasztor klarysek oraz Marcinkowice.

13 grudnia Nowy Sącz zostaje wyzwolony spod okupacji szwedzkiej (jako pierwsze miasto w Rzeczypospolitej) przez grupę powstańców pod przywództwem braci Kazimierza i Jana Wąsowiczów, we współpracy ze szlachtą pod wodzą Felicjana Kochowskiego i nowosądeckimi mieszczanami. W okolicznych lasach gromadzą się chłopcy pod przywództwem braci Wąsowiczów. W Nawojowej stacjonuje piechota spiska starosty Lubomirskiego. Załoga szwedzka dowiedziawszy się o planach zajęcia Dąbrowy przez polskich powstańców, zamierza uprzedzić ruch Polaków. Pozostawia niewielki oddział w mieście i udaje się w kierunku Dąbrowy, zamierzając później (po powrocie), gdyby mieszczenie stawili opór, zburzyć Nowy Sącz. Jeden z żołnie-

Stanisław Lubomirski, Muzeum Lubowelskie w Starej Lubowli

Zrekonstruowane regalia królewskie na ekspozycji zamkowej w Starej Lubowli, Muzeum Lubowelskie w Starej Lubowli

rzy szwedzkich przestrzega poznana w mieście dziewczynę przed takim zamiarem. Uprzedzeni przez nią Polacy rezygnują z planu zajęcia Dąbrowy, a po wyjściu z miasta większych sił szwedzkich w kierunku tej miejscowości, zajmują słabo obsadzony przez okupanta Nowy Sącz (Szwedzi bronią się za murami kolegiaty). Potem grupa szlachty, której przewodniczy Felicjan Kochowski z Nawojowej, oraz oddział włościan z tej wsi, a także Łabowej, Podegrodzia i Brzeźnej pod przywództwem Wąsowiczów z Łukowicy odpierają atak na miasto. Ponad stu Szwedów poległych w dniu św. Łucji zostaje pochowanych za murami miasta (w miejscu dzisiejszej kapliczki „szwedzkiej”). Stąd późniejsze powiedzenie: „Na świętą Łucją, Szwedów młóć”. Pobyt Szwedów w mieście oraz historię Basi, kochanki szwedzkiego żołnierza, który ostrzegł przed zamiarem okupanta, uwiecznił w 1861 r. Mieczysław Romanowski w poemacie romantycznym *Dziewczę z Sącza*.

1655 – 1661

Na zamku starosty spiskiego i polskiego hetmana koronnego Jerzego Sebastiana Lubomirskiego w Lubowli przechowywany jest skarbiec królewski, klejnoty koronne i prawdopodobnie najcenniejsze dokumenty archiwalne Królestwa Polskiego.

1656 r.

Król Jan Kazimierz wraca do kraju ze Śląska; przebywa na Spiszu (na zamkach w Podolińcu i w Lubowli).

1657 r.

Sądeczczyzna zostaje splądrowana przez wojska księcia siedmiogrodzkiego Jerzego Rakoczego – sojusznika króla szwedzkiego Karola Gustawa.

Jerzy Lubomirski, Muzeum Lubowelskie w Starej Lubowli

Zamek w Starej Lubowli, koniec XVIII w. Fot. ze zbiorów POLONA

1665 r.

Zamek w Lubowli, siedziba przywódcy rokoszu Jerzego Lubomirskiego, zostaje oblężony przez wojska koronne Jana Kazimierza.

Nowy Sącz jest pustoszone przez zarazę.

1673 r.

Z uwagi na wyludnienie Nowego Sącza po licznych wojnach, klęskach i zarazach (liczba mieszkańców spadła do ok. 1300 osób; jest wiele pustych kamienic), król Michał Korybut Wiśniowiecki, na wniosek starosty Aleksandra Lubomirskiego, wydaje przywilej na osadnictwo Żydów w mieście.

1683 r.

Powracający po wiktorii wiedeńskiej król Jan III Sobieski zatrzymuje się na zamku w Lubowli, a następnie w Starym Sączu, gdzie spotyka się ze swoją małżonką Marysieńką.

1690 r.

Księżna Kinga zostaje beatyfikowana. Starania o wyniesienie jej na ołtarze trwały przez cały XVII w., ale kult Kingi sięgał XIV stulecia, kiedy to po raz pierwszy opisano cuda dziejące się za jej wstawiennictwem (1329 r.).

1693 r.

Odbywa się proces ostatniej osoby na Sądeczczyźnie oskarżonej o arianizm – Zofii Mierzyńskiej.

1699 r.

Król August Mocny, za sprawą starosty sądeckiego Jerzego Aleksandra Lubomirskiego, zezwala na wybudowanie synagogi w Nowym Sączu.

1705 – 1710

Żołdacy dopuszczają się grabieży, uczestnicy wojny północnej – Rosjanie i Szwedzi – oraz starosta spiski Teodor Lubomirski (biorący udział w wojnie domowej w Rzeczypospolitej) nakładają kontrybucje na Sądeczynę. Konsekwencją przystąpienia króla Augusta II do wojny północnej jest zawiązanie przeciw niemu konfederacji oraz jego detronizacja. Wybrany zostaje nowy król, Stanisław Leszczyński. Powoduje to walkę zwolenników obu monarchów oraz panoszenie się – m.in. na Sądeczynie – wojsk rosyjskich.

1710 r.

Na Sądeczynie i Spiszu wybucha epidemia dżumy. Nowy Sącz pustoszeje, a w wolnym od zarazy Jazowsku schronienie znajdują m.in. profesorowie z kolegium w Podolińcu.

1732 r.

Starosądeckie klaryski odstępują pijarom niedokończony konwent, który w 1670 r. zaczęły budować w Nowym Sączu na tzw. biskupim (w południowo-zachodniej części miasta). Pijarzy potem kończą budowę, wznoszą kościół pw. św. Norberta i założyciela zgromadzenia św. Jana Kalasantego. Zaczynają w nim urządzać kolegium na wzór tego w spiskim Podolińcu, co spotyka się ze sprzeciwem środowiska akademickiego z Krakowa, które w nowej wszechnicy widzi konkurencję dla uczelni krakowskiej. Po kasacie zakonu przez cesarza Józefa II budynki klasztorne zostają skonfiskowane – powstaje w nich magazyn wojskowy, a następnie działają tam urząd cyrkularny i gimnazjum (później, w poł. XIX w. urządzono tam więzienie).

1734 – 1735 r.

Stacjonujące na Spiszu wojska rosyjskie i kozackie, sprowadzone dla wsparcia króla Augusta III Sasa w walce ze zwolennikami Stanisława Leszczyńskiego, dopuszczają się napadów i rabunków. Zwolennikiem Leszczyńskiego jest m.in. starosta szczyrzycki i czorsztyński Józef Potocki, co powoduje, że tereny górskie (w tym południowo-zachodnia Sądeczyna), stają się obszarem wrogich akcji i napaści zarówno kozaków rosyjskich, jak i walczących z nimi oddziałów polskich.

1735 r.

Ujęty zostaje herszt zbójników grasujących w Beskidach – Józef Baczyński. Pochodził on spod Wadowic, ale dopuszczając się zbójckiego procederu, przeniósł się do Białej Wody koło Szczawnicy. Działał na dużym obszarze Beskidów, m.in. na Sądeczynie (okolice Starego Sącza, Łącka, Jazowska, Obidzy). Część jego zbójckiej kompanii pochodziła z Ochotnicy, Tylmanowej i Kamienicy.

1755 r.

Starostwo sądeckie z rąk Lubomirskich przejmuje Stanisław Małachowski (ostatni starosta sądecki I Rzeczypospolitej i marszałek Sejmu Wielkiego).

1763 r.

Franciszek Ferdynand Lubomirski sprzedaje dobra nawojowskie.

W Muszynie wybucha pożar.

Stanisław Małachowski, mal. Giovanni Battista Lampi, 1788/1789, za Wikipedią

1768 r.

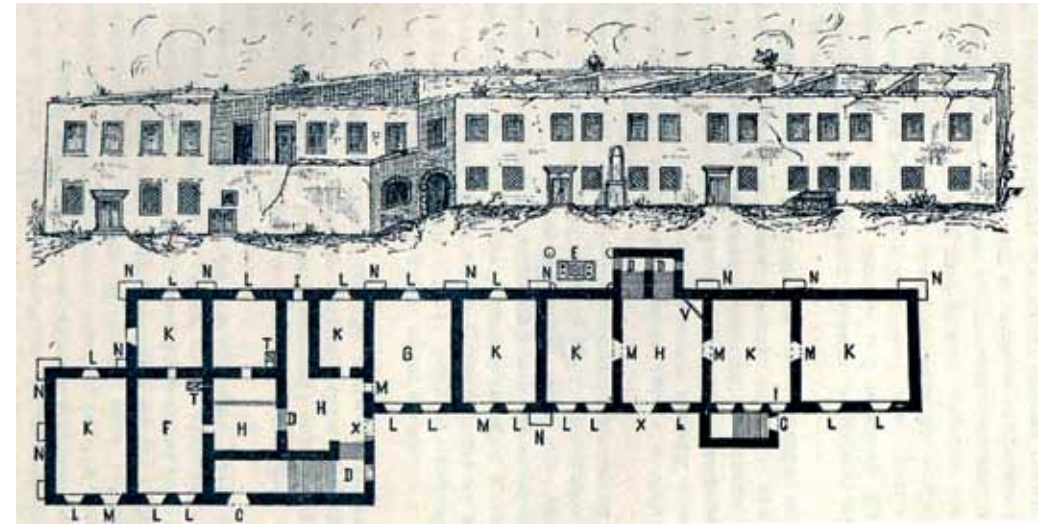
30 czerwca w Piwnicznej szlachta powiatów sądeckiego i bieckiego przystępuje do konfederacji barskiej. W czasie jej trwania niemal cała Sądeczyna jest terenem przemarszów wojsk konfederackich i walczących z nimi wojsk rosyjskich oraz królewskich. Podczas pobytu na zamku sądeckim konfederatów w lipcu 1768 r. dochodzi do jego pożaru i zniszczenia. Od 1769 r. głównym ośrodkiem konfederatów na Sądeczynie oraz (w Małopolsce) staje się Muszynka. Daniny przez nich zbierane, a także pobór rekrutów do konfederackich oddziałów ciążą miejscowej ludności przez cały okres walk konfederacji z wojskami rosyjskimi, tym bardziej, że pewną należność trzeba zapłacić także królowi, a ponadto należy znosić uciążliwy kwaterunek jednej czy drugiej strony. Pobyt konfederatów był ciężarem szczególnie dla pogranicza sądecko-węgierskiego, gdzie zamieszkiwała ludność rusińska. Rusini byli podejrzewani przez obrońców wiary rzymskokatolickiej, jakimi byli również konfederaci, o sprzyjanie imperium rosyjskiemu, co nieraz kończyło się egzekucjami. W latach 1769 – 1770 na Sądeczynie dochodzi do wielu walk konfederatów z wojskami rosyjskimi, m.in. pod Wysową i Izbami oraz w okolicy Starego Sącza. W 1770 r. wojska konfederackie na czele z Kazimierzem Pułaskim przechodzą na Węgry.

Kazimierz Pułaski, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Konfederat Barski, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Zamek w Nowym Sączu po spaleniu w 1768 r. Widok strony frontowej oraz plan przyziomu zamku, podług rysunku z 1777 r. (z oprac. ks. Jana Sygańskiego, Nowy Sącz, jego dzieje i pamiątki dziejowe, Nowy Sącz 1892)

1769 r.

Wielki pożar pustoszy Limanową.

Polska część Spiszu zostaje przyłączona do cesarstwa austriackiego. Rozpoczynają się zabory Rzeczypospolitej.

1770 r.

Do monarchii Habsburgów zostaje włączony Nowy Sącz wraz z Sądeczyną. Podczas specjalnej uroczystości w kościele norbertanów szlachta milcząco przyjmuje zwierzchność węgierską. Stosowne uroczystości odbywają się też w przygranicznych wsiach. W następstwie pierwszego rozbioru Polski (1772 r.) Sądeczyna trafia do Austrii.

1781 r.

Patent cesarza Józefa II rozpoczyna na Sądeczynie kolonizację niemiecką. Osadnicy zachęceni atrakcyjnymi warunkami przybycia (zwolnienia z wojska, z podatków) zasiedlają dobra po skasowanych majątkach klasztoru klarysek, m.in. Stadła, Podrzecze, Gołkowiec, Dąbrówkę Niemiecką. W Stadłach powstaje parafia ewan-

gelicka wraz z szkołą, która aż do II wojny światowej będzie prowadziła ożywioną działalność religijną i kulturalną. Pierwsi osadnicy pochodzili głównie z Palatynatu, Hesji i Nassau. Osiedlający się na Sądecczyźnie uzyskiwali znaczne przywileje (m.in. otrzymywali dom z ogrodem, pieniądze i zwolnienie od służby wojskowej dla pierworodnego syna). Pierwsza fala przybyszów dotarła w latach 1783–1785, a ponad połowa z nich (3/5) było wyznania protestanckiego. Osadnictwo, które miało służyć germanizacji, nie sprawdziło się. Wielu spośród przybyłych na Sądecczyznę szybko przyjęło polskie zwyczaje i kulturę. Łatwiej asymilowała się ludność pochodzenia austriackiego, która wyznawała religię rzymskokatolicką. Protestanci, dzięki swojemu wyznaniu, zachowali na dłużej odrębną tradycję.

Muszyna wraz z majątkami zostaje odebrana biskupom krakowskim i przejęta przez skarb państwa – koniec tzw. Państwa Muszyńskiego.

1782 r.

Nowy Sącz staje się stolicą cyrkułu (funkcję tę będzie pełnił do 1854 r., kiedy cyrkuł zastąpi urząd obwodowy). Siedzibą cyrkułu jest skasowany klasztor pijarów, mieszczący się w budynkach rozlokowanych przy dzisiejszej ulicy Pijarskiej.

Kasata józefińska dotyka majątki kościelne – wkrótce zostaną zlikwidowane klasztory norbertanów i franciszkanów. Zakony obecne od kilkudziesięciu lat znikają z miasta; ich siedziby zostają sprzedane lub zamienione na pomieszczenia służące do celów innych niż religijne.

1785 r.

W Nowym Sączu powstaje Szkoła Główna. Tym samym miasto zachowuje pozycję centrum szkolnictwa i edukacji na Sądecczyźnie.

Do kościoła pw. św. Małgorzaty wprowadzony zostaje obraz Przemienienia Pańskiego. Wcześniej znajdował się on w likwidowanym klasztorze oo. Franciszkanów. Zostaje przeniesiony w uroczystej procesji, przy udziale tłumu wiernych.

Widok kościoła i opactwa oo. Norbertanów w Nowym Sączu w 1782 r. (z oprac. ks. Jana Sygańskiego, Nowy Sącz, jego dzieje i pamiątki dziejowe, Nowy Sącz 1892)

1791 r.

Zniesiona zostaje kapituła kolegiacka w Nowym Sączu. Ostatnie jej posiedzenie odbywa się we wspomnienie św. Małgorzaty, 14 lipca 1791 r. Obecny na nim jest tylko jeden prałat (Wojciech Mroziński). W tym samym roku zorganizowany jest konkurs na stanowisko proboszcza, którym zostaje mianowany Jakub Pstruszyński (urząd pełni do 1801 r.).

1793 r.

Komisarz obwodowy Franciszek Styx de Saubergen z Nowego Sącza kupuje grunt otaczający źródła krynickie i zaczyna go porządkować – jest to początek budowy uzdrowiska.

1795 r.

Stary Sącz jest pustoszony przez wielkie pożary. W ich wyniku zostaje zniszczona większa część miasteczka.

1796 r.

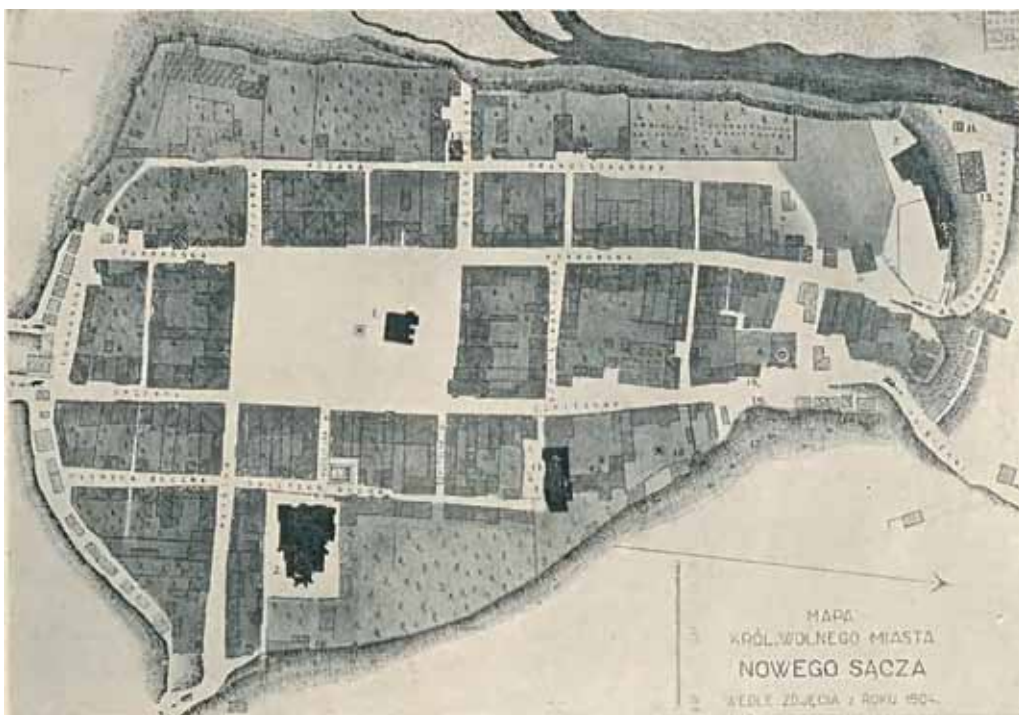
Wzniesiony zostaje pierwszy kościół ewangelicki na Sądecczyźnie – w Stadłach (spłonął w 1806 r.).

1799 r.

Hrabia Franciszek Stadnicki nabywa Nawojową wraz z przyległymi wsiami. Rodzina Stadnickich w późniejszych czasach odegra znaczącą rolę w dziejach Sądecczyzny.

1800 r.

Luteranie w Nowym Sączu kupują od Żydów zabudowania pofranciszkańskie i rozpoczynają tworzyć swoją parafię oraz szkołę (od 1802 r.). Na czele nowej wspólnoty religijnej będzie stało wielu wybitnych i wykształconych pastorów.

Plan Nowego Sącza z 1804, (z oprac. T. Tołwińskiego, Urbanistyka, t.1: Budowa miasta w przeszłości, Warszawa 1939)

Fragment mapy Galicji – Sądecczyzna – 1824, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

1801 r.

Proboszczem sądeckim zostaje Bartłomiej Janczy (1766 – 1852), który będzie sprawował ten urząd przez 51 lat. Zastępuje on na tym stanowisku ks. Jakuba Pstrużyńskiego. Ksiądz Janczy rozpoczyna starania o krzewienie kultu Przemienienia Pańskiego, walczy z alkoholizmem, a w latach 1807 – 1810 przeprowadza remont sądeckiej fary. W 1822 r. zabiega o utworzenie w Nowym Sączu stolicy diecezji. Zostaje pochowany w kaplicy na Starym Cmentarzu.

1813 r.

Podczas wielkiej powodzi, po obsunięciu się skarpy od strony Dunajca, zniszczeniu ulegają zachodnia część zamku w Nowym Sączu oraz jego narożna baszta.

Ruiny królewskiego zamku w Nowym Sączu od zachodu rys. Mściwój Marynowski (1841 r.) Fot. ze zbiorów POLONA.

1814 r.

Zakon franciszkanów w Starym Sączu zostaje zlikwidowany.

1818 r.

W Nowym Sączu zostaje założone I Gimnazjum, które do 1855 r. mieści się w dawnym klasztorze pijarów. Szkoła, kształcąc na wysokim poziomie, staje się lokalną kuźnią inteligencji.

Do Nowego Sącza zostaje sprowadzony 20 Pułk Piechoty. Dzięki wojsku wzmacnia się pozycja miasta, a także następuje powolny wzrost liczby ludności.

1831 r.

Sądecką dziesiątkuje epidemia cholery.

1832 r.

Do Nowego Sącza przybywa zakon jezuitów – gubernium austriackie przekazuje im klasztor ponorbertański i kościół Ducha Świętego.

Widok Starego Sącza – rys. Rudolf Alth, Litografia Józefa Zahradniczka, 1842 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Widoki z Sądeckiego Cyркуlu (Czorsztyn, Zamek w Nowym Sączu, Mineralne Źródła w Szczawnicy, kaplica księżnej Kingi w Starym Sączu), rys. Rudolf Alth, Litografia Józefa Zahradniczka, 1842 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Widok Nowego Sącza, rys. Rudolf Alth, Litografia Józefa Zahradniczka, 1842 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

1838 – 1848

Jezuici prowadzą gimnazjum w Nowym Sączu.

1840 r.

W Nowym Sączu przychodzi na świat Carl Menger (1840 – 1921), ekonomista światowego formatu. Studiował on prawo w Pradze i Wiedniu, zaś doktorat uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Po studiach pracował jako dziennikarz dla prasy lwowskiej i wiedeńskiej. W swoich tekstach zajmował się analizą spraw rynkowych. W końcu lat 60. XIX w. Menger rozpoczął pracę nad badaniem ekonomii politycznej, stając się później twórcą austriackiej szkoły ekonomii, teorii wartości i ceny. W 1871 r. wydał książkę *Zasady ekonomii*. W wieku 33 lat uzyskał profesurę Uniwersytetu w Wiedniu. Był nauczycielem następcy tronu austriackiego, Rudolfa. Jego życie naukowe było związane z Uniwersytetem Wiedeńskim. W 1903 r. zrezygnował z działalności naukowej.

1843 r.

W Nowym Sączu otwarta zostaje szkoła żeńska – pierwsza taka placówka na Sądecczyźnie. Dziś spadkobiercą tej instytucji jest Szkoła Podstawowa nr 2.

1846 r.

Wybuchła rabacja galicyjska. Chłopi, inspirowani przez władze austriackie, które obawiały się wszczęcia przeciw nim powstania, wyruszają na dwory, aby mordować i rabować swoich panów. Dochodzi do wielu krwawych mordów. Przywódcą ruchu jest pochodzący spod Tarnowa Jakub Szela. Do dramatycznych wydarzeń dochodzi w północnej części Sądecczyzny. Uzbrojeni w kosy i widły Łemkowie z okolic Nawojowej i Nowej Wsi są gotowi do obrony rodziny Stadnickich. Nowy Sącz przed napadami chroni dowódca 3 baonu 20 Pułku Piechoty armii austriackiej stacjonującego w Nowym Sączu, József von Fejervary (1798 – 1859). Zostaje on za to (jako pierwszy) uhonorowany tytułem Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza. Limanowa natomiast obronę przez chłopami zawdzięcza Feliksowi Stobnickiemu,

Szkoła żeńska im. Jadwigi. Fot. ze zbiorów POLONA.

uczestnikowi powstania listopadowego i właścicielowi dominium Limanowa. W celu uspokojenia nastrojów wśród chłopów, w wielu parafiach diecezji tarnowskiej nowosądecki jezuita (wśród nich o. Karol Antoniewicz) prowadzą dwutygodniowe misje.

Wybuch powstania chochołowskie, tzw. insurekcja pod Tatrami, skierowane przeciwko Austriakom. Powstanie inspirowane jest przez Towarzystwo Demokratyczne, zaś wśród przywódców rebelii są księża absolwenci gimnazjum sądeckiego, pochodzący ze Starego Sącza Józef Kmietowicz (1819 – 1859) i Michał Głowacki (1804 – 1846), oraz ksiądz Jan Kanty Andrusikiewicz (1815 – 1850) rodem ze Słopnic. Głowacki został aresztowany po powstaniu i zmarł jeszcze w 1846 r. w sądeckim więzieniu. Andrusikiewicz ukrywał się w Kamienicy, pojmany spędził 2 lata w twierdzy Szpilberg.

Ks. Michał Głowacki - epitafium na ścianie Kaplicy cmentarza przy ul. Jagiellońskiej

1848 r.

Podczas Wiosny Ludów w Nowym Sączu powstaje Rada Narodowa, której przewodniczącym zostaje Feliks Stobnicki (1800 – 1882), wybrany również do Centralnej Rady we Lwowie. Rada nowosądecka zasłynęła wysłaniem adresu obywateli obwodu sądeckiego do cesarza, którego jednym z postulatów – oprócz liberalizacji – było uwolnienie więźniów politycznych oraz zniesienie poddaństwa chłopów. Stobnicki został wybrany do parlamentu konstytucyjnego w Wiedniu z okręgu Tymbark. W parlamencie przystąpił do grupy ziemian i inteligencji, tzw. Frackpolen (Polaków we frakach). Jako demokrat opowiedział się w parlamencie za zniesieniem pańszczyzny i uwłaszczeniem bez odszkodowania dla dotychczasowych właścicieli. Gdy w październiku 1848 r. doszło w Wiedniu do prawdziwej rewolucji i cesarz uciekł z miasta, Stobnicki wszedł do tzw. Wydziału Nieustającego, który obradował podczas zawieszonych sesji parlamentu. Wielokrotnie podczas rewolucji wiedeńskiej

występował w roli mediatora pomiędzy wojskiem a tłumem. Pozostał w parlamencie podczas szturmów wojsk rządowych na stolicę. Na jego wniosek oblegające miasto wojska austriackie uznano za nieprzyjacielskie. To właśnie m.in. Stobnickiego wysłano do pertraktacji z generałem dowodzącym wrogą armią. Po zdobyciu Wiednia przez wojska cesarskie wrócił on do majątku w Limanowej i wycofał się z życia politycznego.

1849 r.

W Nowym Sączu otwarta zostaje pierwsza drukarnia, której właścicielem jest Józef Pisz (1831 – 1891). W późniejszych latach przejmują ją jego następcy, prowadzący też księgarnię przy ul. Jagiellońskiej. W zakładzie drukowano wiele gazet wychodzących w Nowym Sączu na przełomie XIX i XX w. oraz sporo książek o tematyce religijnej. Księgarnia i drukarnia pozostawały w rękach rodziny do okresu międzywojennego.

1851 r.

Cesarz Franciszek Józef odwiedza Nowy Sącz. Jest to jedyna wizyta Kaisera, w późniejszych czasach uwielbianego przez lud. Sądeczanie wielokrotnie powtarzali mityczne opowieści o dobrym cesarzu, który jadąc przez ziemię sądecką, miał się zachwycić pięknem gór i dolin.

1852 r.

Na Sądeczyznę przyjeżdża etnograf, malarz i historyk Szczesny Morawski (1818 – 1898), zasłużony badacz dziejów regionu. Morawski zasłynął z utrwalania m.in. historii ziemi sądeckiej – szkicował i pisał. Z pochodzenia rzeszowianin, studiował malarstwo w Wiedniu i Lwowie. Następnie opiekował się zbiorami Ossolineum. Stałe malował, m.in. portrety, obrazy religijne, sceny rodzajowe. Stworzył serię rysunkowych wizerunków współczesnych osobistości lwowskich. Wędrował po Galicji, uwieczniając ówczesne życie, zwyczaje i tradycje. Był autorem *Sądeczyzny* – bezcennej i pionierskiej monografii regionu – oraz książek, np.: *Arianie Polscy* (1906 r.) czy *Pobitna pod Rzeszowem. Powieść prawdziwa z czasów konfederacji barskiej z r.*

1769 (1864 r.). Angażował się też w ruchy narodowowyzwoleńcze (Wiosna Ludów, powstanie styczniowe). Zmarł w Starym Sączu.

1855 r.

W miejsce urzędu cyrkularnego powstaje urząd i sąd obwodowy w Nowym Sączu oraz podległe mu urzędy powiatowe w: Czarnym Dunajcu, Ciężkowicach, Grybowie, Krościenku, Limanowej, Muszynie (Krynicy), Nowym Sączu, Nowym Targu, Tymbarku (Skrzydlniej), Starym Sączu.

Gimnazjum zostaje przeniesione do byłego kolegium jezuitów. W dawnym klasztorze pijarów, dotychczasowej siedzibie szkoły i władz cyrkularnych, utworzony zostaje zakład karny.

W Starej Wsi pod Limanową (dziś w obrębie miasta) osiedla się Józef Mars (1819 – 1905). Jest to początek ery Marsów w Limanowej i powiecie – rodziny bardzo zasłużonej dla rozwoju regionu limanowskiego, inicjującej wiele przedsięwzięć gospodarczych i społecznych.

1856 r.

Dzięki działalności Józefa Dietla (1804 – 1878) w Krynicy coraz szybciej rozwija się uzdrowisko. Dietl po ukończeniu Gimnazjum w Nowym Sączu studiował we Lwowie, a następnie w Wiedniu, gdzie obronił doktorat z medycyny. Został zatrudniony na UJ, w 1851 r. objął stanowisko profesora i kierownika Katedry Medycyny Wewnętrznej i Kliniki Lekarskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie wybrano go na rektora uczelni (1861/1862 r.). Uznawany jest za twórcę balneologii. Dzięki niemu w 1858 r. zainaugurowana

Józef Dietl

została działalność Komisji Balneologicznej przy Krakowskim Towarzystwie Naukowym. Dietl zabiegał także o polonizację szkolnictwa w Galicji, angażując się w powstanie Rady Szkolnej Krajowej. W latach 1866 – 1874 pełnił urząd prezydenta Krakowa. Za jego rządów m.in. oczyszczono koryto starej Wisły, utworzono miejską straż ogniową i rozbudowano wodociągi. Otrzymał tytuły Honorowego Obywatela Miasta Krakowa i Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza.

1858 r.

Maurycy hrabia Brunicki (1804 – 1874) rozpoczyna wydobywanie ropy naftowej w Klęczanach. Brunicki był właścicielem dworu w Pisarzowej oraz posiadał rozległe majątki ziemskie. Poszukiwania ropy naftowej prowadził również w Pisarzowej i Mordarce w powiecie limanowskim. Oprócz Brunickich zasłużoną rodziną dla tej gałęzi gospodarki byli Zielińscy herbu Prus.

1859 r.

Właściciel majątku w Klęczanach Eugeniusz Zieliński (1834 – 1906) wspólnie z Ignacym Łukasiewiczem (1822 – 1892) zakłada destylarnię ropy naftowej w Klęczanach – drugą na ziemiach polskich. Powstają tam szyby naftowe, a wspólnicy budują 10 kotłów destylarni. Jeszcze w tym samym roku Łukasiewicz wyjeżdża do Wiednia reklamować galicyjską naftę. W Galicji nie ma zainteresowania kupnem „czarnego złota”, nikt nie chce inwestować. Zielińscy nie akceptują układów, jakie Łukasiewicz zawarł w Wiedniu. Zarzucają mu, że zbyt tanio zakontraktował

Ignacy Łukasiewicz

ropę, wynegocjował odległe terminy spłaty. Wkrótce Aplinarij Zieliński podpisuje kontrakty gwarantujące dostawy ropy dla kolei czeskiej. W latach 1859 – 1860 Eugeniusz Zieliński za darmo oświecła starosądecki klasztor. W 1860 r. klęczkańska ropa

zdobywa medal na wystawie Towarzystwa Rolniczego w Krakowie. W latach 60. XIX w. wiedeńskie władze zachowują dystans wobec ropy. W 1862 r. pojawia się sporo tańsza nafta amerykańska. Ponadto kłęczańskie szyby naftowe okazują się niezbyt obfite.

W Nowym Sączu przychodzi na świat Artur Berson (zm. w 1942 r.) – meteorolog i pionier aeronautyki. Pochodził ze znanej żydowskiej rodziny, a jego ojciec Leon był adwokatem i radnym miejskim. Artur Berson ukończył sądeckie gimnazjum, a następnie pobierał nauki w Wiedniu i Berlinie. W 1901 r. pobił rekord wysokości w locie balonem – 10 800 metrów nad poziomem morza. Dzięki jego badaniom zaczęto interesować się stanem zdrowia fizycznego i psychicznego w czasie lotów.

1860 r.

Johan Johannides (1811 – 1887) po raz pierwszy zostaje wybrany burmistrzem Nowego Sącza (rządy sprawuje do 1866 r.). Po raz drugi urząd ten piastował w latach 1870 – 1871. Był jedynym burmistrzem ewangelikiem w czasach autonomii galicyjskiej. Do historii przeszedł, gdyż za własną pensję wybrukował nowosądecki Rynek.

1862 r.

Zostaje utworzona Sądecka Ława stanowiąca namiastkę rządu podziemnego, który będzie sprawnie działał w okresie powstania styczniowego. Aktywność członków Ławy skupiała się na kilku kwestiach. Zasadniczą, przynajmniej na początku, był werbunek do wojska. Odbywał się on w nielegalnych biurach w Nowym Sączu, Grybowie i Starym Sączu. Ludwik Kubala, który stworzył Sądecką Ławę, przekonał do niej kilku wybitnych obywateli Sądecczyzny: Zygmunta Marszałkowicza, Marcelęgo Żuk-Skarszewskiego, Konstantego Fihausera, Antoniego Głębockiego, Konstantego Krobieckiego, Józefa Kołodzińskiego i Jana Szalaya. Byli oni ludźmi wpływowymi i zamożnymi, co znacząco ułatwiało działania podziemia. Warto odnotować, że wyżej wymienieni to weterani powstania chochołowskiego i ruchów związanych z Wiosną Ludów w 1848 r.

1863 r.

Wybucha powstanie styczniowe – w Nowym Sączu instalują się władze konspiracyjne i działa „Dom Zleceń” założony wspólnie przez Maksymiliana Marszałkowicza z Kamienicy, Marcelęgo Żuk-Skarszewskiego z Przyszowej i Józefa Marsa ze Starej Wsi koło Limanowej w celu zaopatrywania powstańców.

1866 r.

Uchwalona zostaje ustawa gminna i o reprezentacji powiatowej w Galicji, co stanowi początek autonomii i samorządu. Nowy Sącz oraz wszystkie miasta i gminy uzyskują możliwość wyboru polskich władz. Dzięki tej decyzji dochodzi w kolejnych latach do wielkich przemian w budowaniu polskiej tożsamości Sądecczyzny.

1867 r.

Przeprowadzona zostaje reforma administracyjna, która dotyczy wyodrębnienia spraw sądowniczych z urzędów powiatów, a także powstania nowych powiatów w dawnym obwodzie sądeckim (w Nowym Sączu, Grybowie, Limanowej i Nowym Targu), noszących od 1868 r. nazwę starostw powiatowych.

1866–1867

Grybów odwiedza Artur Grottger (1837 – 1867), jeden z najwybitniejszych malarzy reprezentujących romantyzm w polskiej sztuce. Absolwent Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie długo mieszkał także w Wiedniu, gdzie uczył się malarstwa (wykonywał też ilustracje do czasopism). Za pomoc powstańcowi styczniowemu cofnięto mu cesarskie stypendium, więc opuścił stolicę imperium Habsburgów. Tworzył wiele obrazów ilustrujących powstanie styczniowe, a zarabiał na życie, malując i szkicując na wielu dworach Galicji. W 1866 r. poznał na balu we Lwowie Wandę Moneę, 16-letnią dziewczynę, w której się zakochał. Para spotkała się kilka razy w Grybowie. Jeden z ich wspólnych pobytów miał miejsce w sierpniu 1866 r. Powstały wtedy rysunki takie jak *Cygan żebrak* czy *Portret narzeczonej w zawoju*, a elementy

Kasa Oszczędności w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA.

grybowskiej zabudowy widoczne są na kilku obrazach cyklu *Wojna*. Uczucie – głównie ze względu na rodziców Wandy – nie mogło przetrwać. Malarz zachorował na gruźlicę i zmarł w Pirenejach. Został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie, w miejscu, które wskazał ukochanej podczas jednego ze spacerów.

1870 r.

W Nowym Sączu powstaje Kasa Oszczędności. W jej powołanie zaangażowała się elita miasta, która dopatrywała się w instytucji szansy rozwoju dla region, poprzez udzielanie przedsiębiorcom atrakcyjnych kredytów i pożyczek. Była to pierwsza nowoczesna instytucja finansowa na Sądecczyźnie.

Burmistrzem Nowego Sącza zostaje Onufry Trembecki (1812 – 1892), lekarz i weteran powstania listopadowego. Od ok. 1870 r. był lekarzem zdrojowym w Szczawnicy. Przez nowosądeczan był nazywany „Ojcem”, gdyż prawdziwie dbał o interesy wszystkich, a szczególnie tych, którzy nie mieli głosu. Opiekował się ochronką, domem starców, a jako lekarz pomagał bezpłatnie najuboższym. Za zasługi otrzymał godność Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza.

1871 r.

W Nowym Sączu zostaje otwarte Seminarium Nauczycielskie. Dzięki temu miasto ma szansę stać się kuźnią pedagogów. Wkrótce jednak instytucja zostaje zamknięta.

1874 r.

Powstaje Towarzystwo Zaliczkowe w Nowym Sączu (od 1877 r. Kasa Zaliczkowa). Działa na podobnych zasadach jak Kasa Oszczędności, czyli udziela głównie pożyczek.

W Nowym Sączu zostaje utworzona Bursa Gimnazjalna. Jedną z osób zasłużonych dla jej powołania był Onufry Trembecki. Od momentu powstania placówki młodzież gimnazjalna mogła zatrzymywać się w Nowym Sączu, gdzie mieszkała pod okiem pedagogów. Wychowawcami bursy było wielu znanych duchownych.

Teofil Rudzki i Karol Zajkowski otrzymują zgodę na wydobywanie na terenie Niskowej węgla brunatnego; są to unikatowe w regionie złoża tego surowca. Rudzki i Zajkowski uruchomili tam kopalnię „Tadeusz”, jednak eksploatacja nie rozwinęła się na wielką skalę z powodu złych gruntów, które skutkowały tym, że korytarze podziemne ulegały szybkiemu zniszczeniu. Jak czytamy w aktach Starostwa Górniczego w Krakowie, w 1877 r. kopalnia była już nieczynna, a w 1884 r. ostatecznie wykreślono ją z księgi górniczej. Do eksploatacji węgla w Niskowej powrócono w XX w. Jak wynika z wizytacji geologicznej przeprowadzonej w 1919 r., kopalnia funkcjonowała przed I wojną światową, a wydobywanie prowadzili tam wówczas – według relacji dawnego robotnika kopalnianego – „Prusacy”. Z niewiadomych przyczyn eksploatację jednak przerwano jeszcze przed wybuchem wojny. Ostatni raz węgiel wydobywali tu Niemcy w czasie okupacji (90 ton), jednak i oni przerwali działania ze względu na niesprzyjające pracom grunty. Ostatecznie kopalnia przestała funkcjonować w 1942 r.

7 września w Gostwicy przychodzi na świat Wojciech Migacz (zm. 1944 r.) – snycerz, stolarz, konstruktor, fotograf, dokumentalista życia sądeckiej wsi, autor unikatowych zdjęć będących bezcennym źródłem informacji historycznych i etnograficznych o Lachach sądeckich, a także twórca i naczelnik straży pożarnej w Gostwicy. Pochodził z zamożnej rodziny chłopskiej. W latach 1890 – 1894 uczęszczał do Ciesarsko-Królewskiej Szkoły Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, gdzie zapewne nauczył się fotografii. Po ukończeniu służby wojskowej w 1897 r. podjął pracę jako stolarz i snycerz, zaś potem wrócił do rodzinnej miejscowości, z którą związał się do końca życia. Wykonywanie zdjęć stało się dla niego formą zarobku, ale również spełniania pasji. Fotografował nie tylko wiele scen z życia swojej wsi, mieszkańców, ale też ważne momenty z życia regionu, jak np. przyjazd Wincentego Witosa do Nowego Sącza w 1921 r. Obecnie w zbiorach Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu zinwentaryzowano 787 fotografii i 1205 sztuk negatywów autorstwa Wojciecha Migacza.

1876 r.

Do Nowego Sącza doprowadzona zostaje linia kolejowa. Po pojawieniu się pierwszego pociągu w mieście otwarto Warsztaty Kolejowe, które były największym pracodawcą w regionie do końca okresu międzywojennego. Wprowadzenie kolei na

Kasa Zaliczkowa w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA.

Sądeczyźnie wzmocniło pozycję regionu oraz pozwoliło uniknąć wykluczenia komunikacyjnego i cywilizacyjnego Nowego Sącza. Pierwszy parowóz w Nowym Sączu wzbudził wśród ludzi mieszane odczucia. Wspominał o tym Wincenty Dąbrowski, tytułowany w Nowym Sączu redaktorem (choć był tylko skromnym korespondentem „Kuriera Lwowskiego” i „Nowej Reformy” – dzienników, w których opracowywał kronikę Nowego Sącza). Pisał on: „[...] poszedłem zobaczyć jak to wygląda. Wprawdzie widziałem w Krakowie taką maszynę, ale z daleka. Idę więc sobie ostrożnie nową drogą, gdzie stację kolejową budują i widzę jak na stacji coś od słońca świeci się jak wypolerowany samowar, a dymi to, a huczy, a świszczy jak opętane. Poszedłem bliżej i patrzę. Maszynista coś kręci, przesuwając, a to spod kół buchnie para! Byłem pewny że kocioł rozsądziło, a tu jak ruszy potem z miejsca, to ino wagony śmigają – a wziął ci ich coś ze sześć. Na maszynie, która się świeciła od miedzi, była tablica z napisem »Góral«, którą to nazwę otrzymał już parowóz...”.

Warsztaty Kolejowe w okresie międzywojennym, ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

W Nowym Sączu umiera cadyk Chaim Halberstam (1793 – 1876), protoplasta dynastii cadyków nowosądeckich i bobowskich. Za życia uchodził za cudotwórcę, wielkiego mędrca, szczególnie dla chasydów (pobożnych Żydów). Był powszechnie szanowany w całej Galicji. Spoczywa na cmentarzu żydowskim przy ul. Rybackiej, a do jego grobu do dziś pielgrzymują chasydzi z całego świata.

Cmentarz żydowski w Nowym Sączu wg Trieblinga (Chaim Halberstam u góry w Niebie), ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

1877 r.

W Limanowej powstaje Towarzystwo Zaliczkowe (zarejestrowane w 1878 r., a od 1894 r. noszące nazwę Towarzystwo Zaliczkowe i Ochrony Własności Ziemiańskiej). Była to pierwsza instytucja kredytowa na terenie powiatu limanowskiego, która udzielała dogodnych pożyczek, chroniła przed wywłaszczeniem zadłużonych gospodarzy oraz szerzyła wśród chłopów kulturę sadowniczą.

Burmistrzem Nowego Sącza zostaje były powstaniec styczniowy, adwokat dr Włodzimierz Olszewski (1841 – 1893). Urząd pełni do 1887 r. W trakcie kadencji zakłada m.in. Planty i powołuje Straż Pożarną.

1880 r.

Julian Dunajewski (1821 – 1907) zostaje ministrem skarbu Austro-Węgier (do 1891 r.). Był on absolwentem Gimnazjum w Nowym Sączu, a następnie studiował m.in. na Uniwersytecie Wiedeńskim. Trzykrotnie sprawował funkcję rektora UJ i otrzymał tytuł doktora honoris causa tej uczelni. Był też członkiem Rady Państwa i Parlamentu (aż do śmierci). Wybierano go na posła ziemi sądeckiej, a m.in. za wsparcie, które okazał przy staraniach o budowę linii kolejowej, radni nadali mu tytuł Honorowego Obywatela Nowego Sącza. Jako minister uchronił Austrię przed kryzysem ekonomicznym.

Julian Dunajewski

1882 r.

Umiera ks. Jan Machaczek (1794 – 1882), proboszcz nowosądeckiej fary, postać, o której anegdoty opowiadała cała Galicja. Był z pochodzenia Czechem. Funkcję proboszcza nowosądeckiego pełnił w latach 1853 – 1882. W tym czasie parafia sądecka

popadła w olbrzymie długi. Dodatkowo jej sytuację finansową pogorszyło przeprowadzenie remontu kościoła św. Małgorzaty, któremu groziła katastrofa budowlana. Dzięki proboszczowi udało się w niemal ostatnim momencie wyremontować kościółek na Helenie. Machaczek, mimo iż nie był dobrym gospodarzem, zjednywał sobie ludzi i słynął z otwartości na inne religie. „Nie krzyczał z amfony, lecz pogodnie kierował dusze ku Bogu” – pisał trafnie jeden z ziemian po pogrzebie kapłana.

Epitafium poświęcone ks. Machaczekowi znajduje się w prezbiterium dzisiejszej Bazyliki

1883 r.

W Podegrodziu powstaje Kółko Rolnicze.

1884 r.

Otwarta zostaje linia kolejowa Nowy Sącz – Chabówka. Tym samym miasto i cały region stają się ważnym punktem na szlakach kolejowych Galicji. Trasa nowej linii wiedzie wzdłuż dolin rzek. Połączenie zostaje wpisane w przebieg niezwykle ważnej Galicyjskiej Kolei Transwersalnej.

1887 r.

W Nowym Sączu powstaje Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. W jego stworzenie zaangażowała się elita Nowego Sącza. Pomysłodawcą powstania instytucji był kolejarz Wilhelm Winkler, a w komitecie założycielskim organizacji znaleźli się m.in. przyszły burmistrz Lucjan Lipiński (prezes „Sokoła”), Leon Pyszyński (powstaniec styczniowy) i nauczyciel Stanisław Zaremba. Od początku „Sokół” był organizacją związaną z konserwatywnymi mieszczanami, stąd szybko odstąpili od niego kolejarze, którzy na początku XX w. wybudowali Dom Robotniczy. Członkowie sądeckiego Towarzystwa Gimnastycznego organizowali różnego rodzaju akcje patriotyczne, dba-

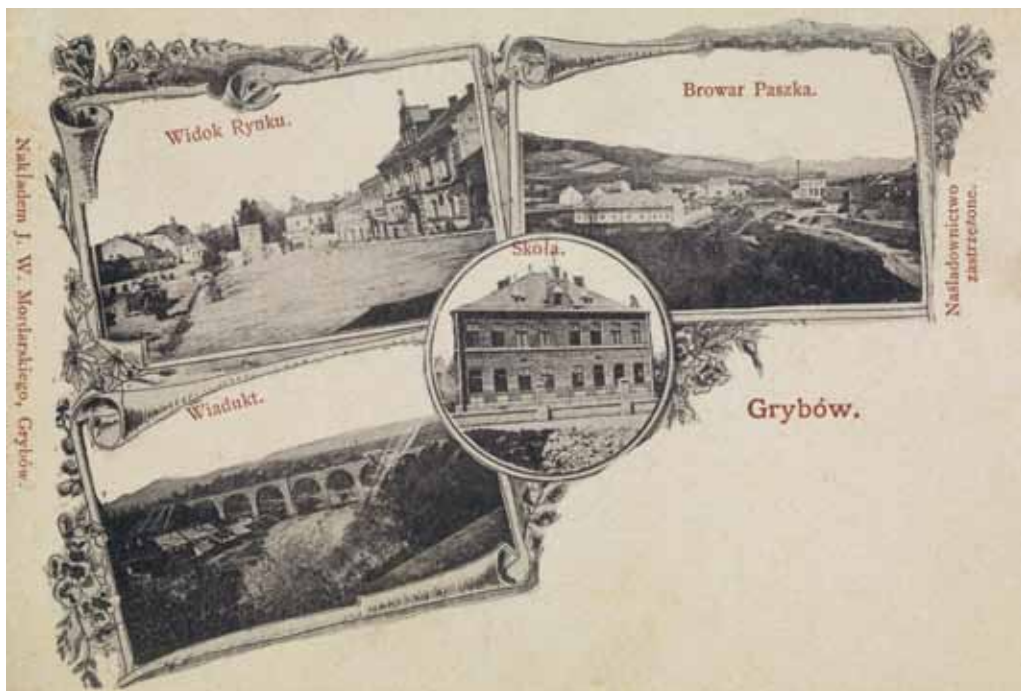
Towarzystwo Gimnastyczne Sokół w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA.

li o ciężką fizyczną – wszystko w myśl zasady „silni duchem – silni dłońmi”. Przez 17 lat organizacji przewodził Lucjan Lipiński. Jego żona Franciszka wraz z innymi kobietami ufundowała sztandar instytucji, który został poświęcony 8 października 1893 r. W tym czasie przy ul. Długosza stał już niewielki domek wzniesiony według projektu Witolda Żebrackiego – siedziba „Sokoła”. Otwarto go w 1892 r. na 600-lecie miasta. W późniejszych latach instytucja szybko się rozbudowywała.

Franciszek Paschek rozpoczyna produkcję piwa w browarze w Siołkowej pod Grybowem. Grybowski piwo dostarczano do niemal całego imperium Habsburgów. Nie bez znaczenia był fakt, że niedaleko browaru biegła linia kolejowa. To nią wywożono trunki m.in. do Koszyc, Wiednia i Budapesztu. W tych wielkich miastach słynęło z doskonałej jakości; w latach 1910–1911 na wystawie w Wiedniu piwa grybowskie otrzymywały wyłącznie złote medale. Momentem kryzysowym dla firmy okazała się I wojna światowa, ale prawdziwą tragedią była niespodziewana śmierć Franciszka Paschka w 1915 r. Syn założyciela nowoczesnego piwowarstwa w Siołkowej okazał się jednak doskonałym fachowcem. Franciszek Paschek II, idąc z duchem czasów, udoskonalił sprzęt. Mało tego, udało mu się pozyskać nowych odbiorców na terenie jeszcze istniejącej C.K. Monarchii. Z grybowskiego browaru wychodziły wówczas

znane trunki, takie jak: Marcowe, Bock, Porter. Niespodziewanie w 1924 r. umarł Franciszek Paschek II. Siołkowski browar przejął małoletni Franciszek Paschek III, kolejny przedstawiciel generacji piwowarów. W jego imieniu interesy prowadziła matka – Marietta Paschek. W tym czasie zasięg grybowskiego piwa trochę się zmniejszył. W czasie II wojny światowej w Siołkowej rozlewano tylko piwo Marcowe, przy czym słabsze miało być dla Polaków, zaś mocniejsze – dla Niemców. Ponadto okupanci postawili na czele zakładu Ronalda Deckera. Po wojnie zakład znacjonalizowano.

W Dąbrówce Polskiej (obecnie część Nowego Sącza) przychodzi na świat Józef Giza, późniejszy generał Wojska Polskiego. Już jako uczeń I Gimnazjum angażował się w ruchy niepodległościowe, a w czasie I wojny światowej współtworzył organizację „Wolność”. W okresie międzywojennym został żołnierzem Korpusu Ochrony Pogranicza, walczył w kampanii wrześniowej, a potem działał we Francji i Wielkiej Brytanii. Zmarł w 1965 r. w Londynie.

Pocztówka z Grybowa. Na jednym z obrazków przedstawiono browar w Siołkowej. Fot. ze zbiorów POLONA.

Burmistrzem Nowego Sącza zostaje lekarz dr Karol Slavik (1831 – 1894), z pochodzenia Czech. Jako władarz miasta założył cmentarz komunalny, budował koszary i otworzył Ogród Jordanowski. Zmarł wskutek powikłań po ranach odniesionych w trakcie akcji ratowania pogorzelców w Nowym Sączu.

1889 r.

W ramach wycieczki naukowo-artystycznej na Sądecczyźnie przebywają Władysław Łuczkiewicz i studenci Szkoły Sztuk Pięknych (dziś ASP) w Krakowie (m.in. Stanisław Wyspiański). Dzięki wyprawie udało się zachować na rysunkach wiele zabytków z naszego regionu, które nie przetrwały do dzisiejszych czasów (np. wnętrze synagogi sądeckiej).

W Krynicy otwarty zostaje Stary Dom Zdrojowy.

Hrabia Edward Stadnicki sprzedaje hamernię w Nawojowej Józefowi Rossmannithowi i inż. Karolowi Kohutowi. W 1890 r. obaj panowie zawiązali spółkę i porzucili pracę na kolei, próbując uruchomić własny zakład. Kilka lat później Rossmannith otworzył własną hamernię w Nowym Sączu, zaś Kohutowie nadal prowadzili nawojowski zakład.

Do Starego Sącza przeprowadza się rodzina Edwarda Szayera (1856–1940). Szayer prowadził w mieście kancelarię adwokacką, a w latach 1920 – 1930 był burmistrzem Starego Sącza. Należał do społeczników, znajdziemy go wśród założycieli Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Razem z nim mieszkały jego dzieci, a wśród nich Jadwiga znana jako Ada Sari (1886 – 1968), która uczęszczała początkowo do szkoły powszechnej siostr klarysek. Pierwsze lekcje śpiewu pobierała ona od swojej matki. Mimo że opuściła rodzinne miasto, jako znana śpiewaczka często odwiedzała Nowy i Stary Sącz (aż do wybuchu II wojny światowej).

Maturę w Nowym Sączu zdaje Eugeniusz Romer (1871 – 1954) – geograf, twórca polskiej kartografii. Pochodził on z rodziny byłego powstańca styczniowego, który został urzędnikiem w Galicji. Po ukończeniu I Gimnazjum Eugeniusz Romer udał się na studia do Krakowa, ale nauki pobierał także we Lwowie i Halle, Berlinie oraz

Wiedniu. Bardzo dużo podróżował po świecie, odwiedził m.in. Azję, przemierzał Alpy i Karpaty. Był profesorem uniwersytetów we Lwowie i w Krakowie, członkiem Akademii Umiejętności, a także wiceprezydentem Międzynarodowej Unii Geograficznej. W 1921 r. założył Instytut Kartograficzny „Atlas”. Romer brał również udział w pokojowej konferencji paryskiej (1919 r.) jako ekspert od geografii, ponadto wydał wiele publikacji dotyczących tej dziedziny nauki. Został odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Razem z Eugeniuszem do I Gimnazjum uczęszczał jego brat, Jan Romer (1869 – 1934), późniejszy generał Wojska Polskiego. W 1890 r. ukończył on Wojskową Akademię Techniczną w Wiedniu. W czasie I wojny światowej był dowódcą w armii austriackiej. Później, po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, brał udział w walkach o wschodnie granice. Uhonorowano go m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Virtuti Militari.

1890 r.

Rozpoczyna się budowa linii telefonicznej w Nowym Sączu.

Przeprowadzona zostaje modernizacja browaru Marsów w Limanowej, która czyni go wówczas najnowocześniejszym w Galicji. Jest to pierwszy browar w kraju z systemem gotowania parą. Twórcami zakładu byli Marsowie, którzy mieszkali w pobliskim dworze. W 1865 r. familia przejęła (wykupiła) od Żydów produkcję piwa i zaczęła szybko unowocześniać zakład. Ojcem tego przedsięwzięcia był Antoni Józef Mars herbu Noga (1813 – 1905), a po nim majątkiem dysponował jego syn Zygmunt. Browar był tylko jednym z licznych interesów, jakie prowadziła rodzina, stąd niewiele w niego inwestowano. W latach 1890–1900 Marsowie wzniesli eklektyczny gmach, który stał się nową siedzibą zakładu. Znajdowały się w nim hale produkcyjne, słodownie, warzelnia oraz pomieszczenia urzędnicze i techniczne. Dziś w tym budynku znajduje się starostwo limanowskie. Po drugiej stronie drogi prowadzącej do dworu Marsów zbudowano sporych rozmiarów kotłownię z górującym nad nią kominem. Tym samym, dzięki piwu, w Limanowej pojawił się prąd elektryczny. Podobnie jak w Siołkowej, również w Limanowej najsłynniejszym piwem było Marcowe. Do powolnego upadku browaru przyczyniła się I wojna światowa. W 1914 r. Limanowa znalazła się w ogniu działań frontowych, a cały majątek Marsów znacząco ucierpiał. Po zakończeniu działań wojennych ponownie uruchomiono zakład, a po pewnym

Browar Marsów w Limanowej, Fot. ze zbiorów POLONA.

Reklama piwa Marsów z Limanowej, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

czasie Zygmunt Mars przekazał zarząd nad nim swojemu bratankowi, Grzegorzowi. Browar jednak zamiast się rozwijać, przynosił straty. Przysłowiowym gwoździem do trumny stał się wielki kryzys gospodarczy, jaki po 1929 r. ogarnął cały świat. Ponadto nie bez znaczenia był także hulaszczy tryb życia Grzegorza Marsa. W związku z tym w 1934 r. ogłosił on upadłość browaru i zakończył produkcję. Ponieważ Marsowie byli związani rodzinnie z Goetzami z Brzeska, to oni przejęli browar. Jeszcze przez jakiś czas w Limanowej wytwarzano piwo.

1891 r.

W Limanowej rozpoczynają się prace nad budową kościoła mającego być pomnikiem Konstytucji 3 Maja. Rozpisano konkurs na wszystkie ziemie polskie, który wygrał projekt Zdzisława Mączyńskiego.

W Nowym Sączu zaczyna działać miejska biblioteka, powstała dzięki przekazaniu księgozbioru przez Józefa Szujskiego (dziś patrona instytucji). Szujski należał do działaczy stronnictwa Stańczyków i był rodzinnie związany z Sądeczyną. Pełnił wiele urzędów i funkcji, był m.in. rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W Nowym Sączu ukazuje się pierwszy numer „Szkolnictwa Ludowego”, pisma poświęconego problemom edukacji w Galicji. Gazetą kierowali nauczyciele Henryk Kisielewski i Józef Gutowski, który w późniejszym czasie wydawał m.in. „Szkolnictwo”, „Mieszczanina”, „Sądeczanina” i „Gazetę Sądecką”. Był też członkiem władz PSL oraz inicjatorem powstania Galicyjskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich.

Prof. Józef Szujski

1892 r.

Zostaje utworzone Towarzystwo Szkoły Ludowej w Nowym Sączu – organizacja mająca olbrzymie zasługi dla budowania patriotyzmu i walki z analfabetyzmem.

W Nowym Sączu mają miejsce obchody 600-lecia lokacji miasta. Z tej okazji odbywa się szereg uroczystości religijno-patriotycznych, a Rada Miasta finansuje druk historii Nowego Sącza spisanej przez ks. Jana Sygańskiego.

Na Wólkach w Nowym Sączu zostaje otwarty Ogród Jordanowski (jako drugi w całej Galicji). Zgodnie z myślą dr. Henryka Jordana powstał on jako miejsce do gier, ćwiczeń i zabaw dla dzieci i młodzieży. Jego twórcą był Antoni Wierusz Kowalski, któremu w realizacji przedsięwzięcia pomagała żona, Eleonora. Według założeń Jordana, parki miały sprzyjać nie tylko wychowaniu w trosce o zdrowie dziecka, ale też o jego postawę patriotyczną, toteż znajdowały się w nich popiersia znanych Polaków, np. Kopernika, Mickiewicza.

1892–1917

W Nowym Sączu trwa budowa osiedla dla pracowników warsztatów kolejowych – tzw. Starej Kolonii.

1893 r.

Działacze ludowi – Jan i Stanisław Potoczko z Rdziostowa – zakładają w Nowym Sączu Związek Stronnictwa Chłopskiego. W działalność pierwszej chłopskiej partii politycznej na świecie zaangażowało się wielu włościan i ziemian z okolic Nowego Sącza. ZSCh wydawało swoją gazetę – „Związek Chłopski”, której redaktorem był Stanisław Potoczek (1849 – 1919). Ten znany w Rdziostowie gospodarz ukończył w tamtejszej szkole powszechnej tylko 5 klas, ale poprzez samokształcenie zdobył wiele innych umiejętności. Przez 27 lat pełnił funkcję wójta w swojej rodzinnej wsi. Wówczas, głównie dzięki teściowi Andrzejowi Sikorskiemu, zainteresował się polityką. Był pod wrażeniem działalności działacza chłopskiego, ks. Stojalskiego. Potoczek w latach 1889–1907 pełnił funkcję posła na Sejm Krajowy. Wybrano go też do Rady Powiatowej, a w latach 1906–1909 do Wydziału Powiatowego. W 1909 r. został marszałkiem powiatu. Stało się to w niejasnych okolicznościach, które przypominały zamach na legalną władzę, czego dowodem jest interwencja władz krajowych. Stanisław Potoczek był bardzo aktywny: zakładał kółka rolnicze, utworzył Szkołę Gospodyń Wiejskich w Podegrodziu. Po likwidacji ZSCh, w 1908 r. wszedł

w skład Polskiego Centrum Ludowego, a następnie wstąpił do PSL (przed I wojną światową zasiadał w radzie naczelnej partii). Jego brat Jan Potoczek (1857–1941) ukończył szkołę powszechną oraz podjął naukę w sądeckim gimnazjum. On również zasiadał w Radzie Powiatowej (od 1881 r.). W latach 1891–1907 był posłem do Rady Państwa. W 1911 r. został wybrany do niej ponownie (jako poseł z powiatu limanowskiego). Od 1913 r. działał w Stronnictwie Katolicko-Ludowym. W momencie odzyskania niepodległości zasiadał w krakowskiej Komisji Likwidacyjnej, gdzie reprezentował Sądeczynę. Po I wojnie światowej Jan Potoczek gospodarzył w Świniarsku. W tym czasie został posłem (z list Polskiego Zjednoczenia Ludowego). Gdy kadencja parlamentu się zakończyła, wycofał się z polityki i życia publicznego. Potoczkanie odegrali ważną rolę w historii regionu. Od 1992 r. działa Fundusz Stypendialny im. Braci Potoczków, który powstał z inicjatywy ówczesnego posła Zygmunta Berdychowskiego. Fundusz wspiera naukę zdolnej młodzieży, nierzadko znajdującej się w trudnej sytuacji materialnej. Jego celem jest również promowanie młodych talentów, uczniów twórczych, pragnących robić więcej i wiedzieć więcej dla własnego rozwoju i samodoskonalenia. Na stypendium mogą liczyć uczniowie oraz studenci z najwyższą średnią ocen. Dodatkowe stypendia mają szansę otrzymać laureaci konkursów współorganizowanych przez Fundację Sądecką oraz Społeczno-Kulturalne Towarzystwo „Sądeczanin”.

W Starym Sączu powstaje Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Wśród jego założycieli jest m.in. adwokat Edward Szayer.

1894 r.

W Nowym Sączu wybucha kolejny wielki pożar, w trakcie którego ogień pochłania m.in. stary ratusz, a wraz z nim bezcenne pergaminy – przywileje królewskie w liczbie ok. 300 dokumentów. Ocalałe księgi radzieckie i ławnicze oddane zostają w depozyt do Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa (przechowywane do dziś w Archiwum Narodowym w Krakowie). Wskutek ran odniesionych w trakcie akcji ratowniczej umiera również burmistrz miasta Karol Slavik.

Burmistrzem Nowego Sącza zostaje notariusz Lucjan Lipiński (1840 – 1922), członek-założyciel nowosądeckiego „Sokoła”, aktywny działacz i prezes organizacji. Rozpoczął on wiele inwestycji miejskich. Urząd burmistrza piastował do 1899 r.

Stary ratusz w Nowym Sączu. Budynek spłonął w 1894 r. Fot. ze zbiorów POLONA.

Ratusz w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA

1896 r.

Stefan Romer z Jodłownika w powiecie limanowskim rozpoczyna prowadzenie pierwszej księgi rodowej czerwonego bydła polskiego. Romer hodował bydło „krajowe” od 1885 r., był to pierwszy ośrodek pracy hodowlanej nad tą rasą, która końcem XIX w. została naukowo opisana jako czerwone bydło polskie. Użycie określenia „polskie” miało szczególne znaczenie dla rodzimych hodowców. Rasa ta rozprzestrzeniła się na pocz. XX w., do czego przyczyniły się liczne krajowe i zagraniczne nagrody dla rolników z okolic Jodłownika. W okresie międzywojennym rasa czerwonego bydła polskiego zyskała znaczną popularność w Polsce. Jest to najczęściej występująca rasa na terenach górskich – odporna i dostosowana do trudnych warunków.

Darowizna stanowiąca ostatnią wolę Józefa Zubrzyckiego – znanego sądeckiego poety i zbieracza zajmującego się także badaniem przyrody – znacząco zasila zbiory miejskiej biblioteki i staje się zaczątkiem muzealnictwa w Nowym Sączu.

1897 r.

Zostaje ukończona budowa nowego ratusza w Nowym Sączu, który zaprojektował budowniczy miejski Jan Peroś. Wykonawcą tej inwestycji był Karol Knaus.

W Nowym Sączu zostaje otwarty i poświęcony dom zakonny sióstr niepokalanek, a przy klasztorze rozpoczyna działalność pierwsza żeńska szkoła średnia na Sądecczyźnie. Konwent powstaje dzięki zaangażowaniu i pracy siostry Marceliny Darowskiej.

1898 r.

W powiecie sądeckim i części powiatu limanowskiego mają miejsce rozruchy antysemickie, o które oskarżane jest pismo „Związek Chłopski”.

Powstaje Stowarzyszenie Konsumpcyjne Kolejarzy „Samopomoc”. Organizacja jest pionierem ruchu spółdzielczego na Sądecczyźnie, dała przykład wielu późniejszym instytucjom. „Samopomoc” była aktywna w wielu dziedzinach, m.in. prowadziła własne sklepy w dzielnicy kolejowej.

Biały Klasztor w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA

1899 r.

16 marca w Nawojowej przychodzi na świat Stanisława Rodzińska (później s. Julia). Osierocona w młodym wieku, była wychowywana i edukowana przez Zgromadzenie Sióstr św. Dominika, do którego wstąpiła. Naukę kontynuowała w Nowym Sączu, a potem w Krakowie. Po ukończeniu Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Wilnie objęła funkcję kierowniczką Szkoły Powszechnej im. Matki Bożej Ostrobramskiej w Wilnie, a w wieku 35 lat – przełożonej domu zakonnego w Wilnie i kierowniczką Zakładu Sierot. Podczas wojny została aresztowana za swoją działalność i trafiła do obozu koncentracyjnego Stutthof koło Gdańska. Pomimo bardzo trudnych warunków podnosiła innych na duchu, organizowała pomoc i wspólne modlitwy (mimo iż było to zakazane). Zmarła w obozie na tyfus plamisty 20 stycznia 1945 r. (tuż przed wyzwoleniem). W 1999 r. została beatyfikowana jako męczennica za wiarę.

s. Julia Rodzińska

W Nowym Sączu zostaje poświęcony kościół św. Elżbiety, budowany w latach 1897 – 1899 według projektu Teodora Talowskiego. Świątynia powstała w sercu dzielnicy kolejowej, w której coraz szybciej wpływy uzyskiwali socjaliści.

Do Limanowej przybywa Józef Beck senior (junior był ministrem spraw zagranicznych w okresie międzywojennym) i obejmuje posadę sekretarza Rady Powiatowej. Dzięki niemu, w przededniu wybuchu I wojny światowej, powiat limanowski był stawiany w Galicji za wzór właściwego zarządzania przez miejscowy samorząd.

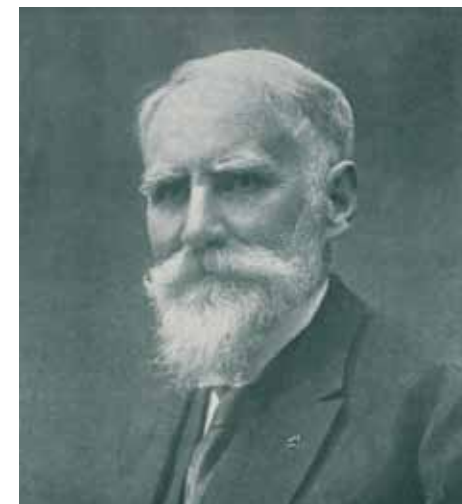
20 października w Marcinkowicach rodzi się Bronisław Chruściel (zm. 10 marca 1965 r. w Bexhill-on-Sea w Anglii). Był on generałem brygady, obrońcą Lwowa w 1918 r., walczył w wojnie polsko-bolszewickiej i w kampanii wrześniowej 1939 r.

Pełnił też funkcję komendanta Szkoły Podchorążych Piechoty we Francji i Anglii oraz dowódcy 1 Brygady Strzelców Karpackich podczas kampanii włoskiej 1944 – 1945. Został odznaczony Orderem Virtuti Militari.

1900 r.

W nowosądeckim I Gimnazjum powstaje tajne Koło Filomatów, a w 1906 r. Koło Filaretów. Organizacje miały na celu przygotować młodych ludzi do czynu zbrojnego w momencie, kiedy nadarzy się okazja do przywrócenia Polski na mapy świata. Wśród działaczy tych organizacji był m.in. Bolesław Barbacki.

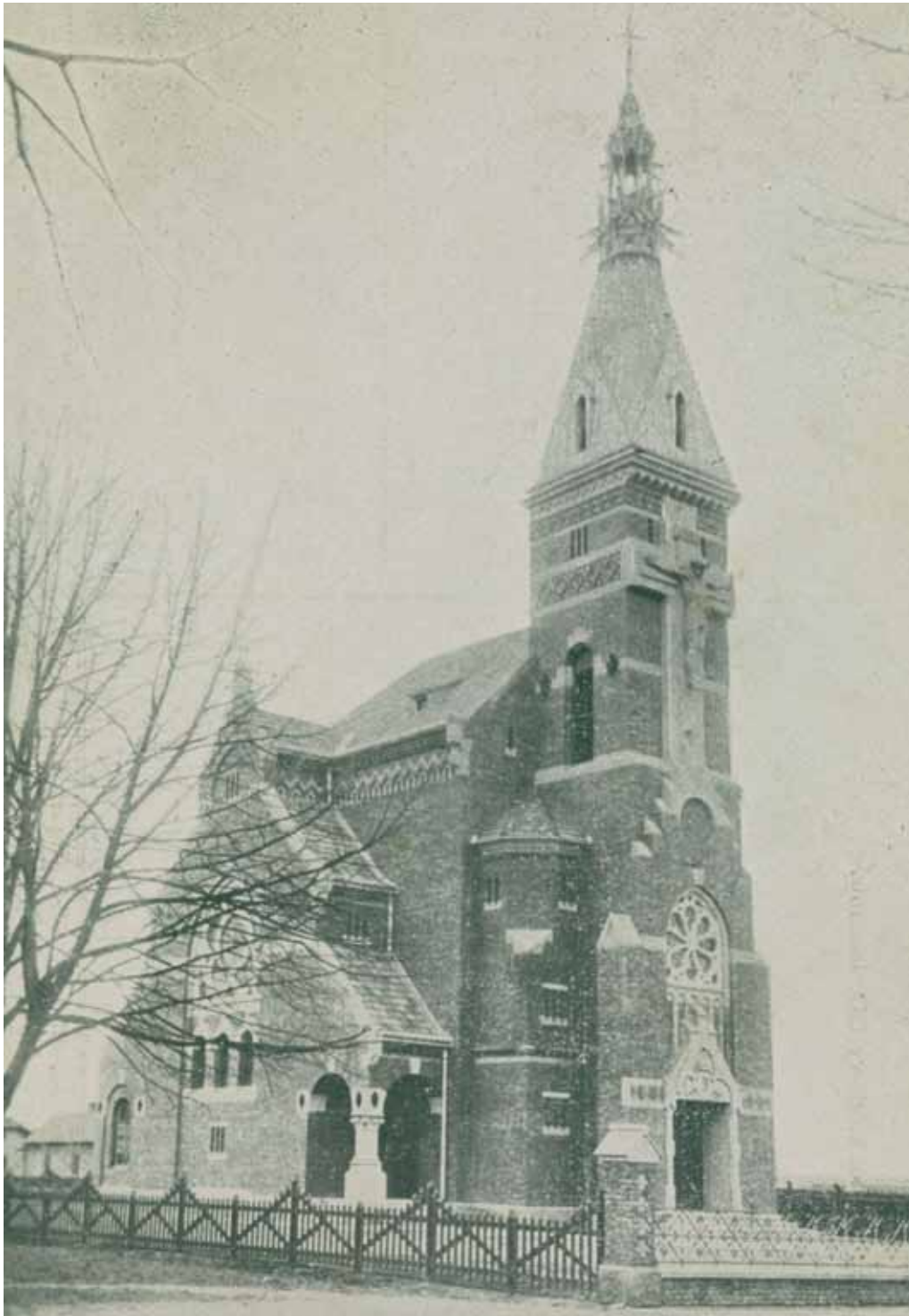
Władysław Barbacki (1854 – 1938) rozpoczyna urzędowanie na stanowisku burmistrza Nowego Sącza (pozostanie na nim do 1918 r.). Zaliczany jest do najwybitniejszych włodarzy miasta. Na świat przyszedł w Słopicach koło Limanowej. Jego bratem był Leon Barbacki – późniejszy inspektor szkolny, ojciec malarza Bolesława Barbackiego. Władysław ukończył I Gimnazjum, a później Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po studiach, w 1878 r. osiadł na stałe w Nowym Sączu, gdzie poślubił Helenę Lippay. Zanim otworzył własną kancelarię, pracował w innych, m.in. u burmistrza Włodzimierza Olszewskiego. W 1893 r. rozpoczął budowę własnego domu na rogu ul. Dunajewskiego i Szwedzkiej. Angażował się w działalność „Sokoła”, był społecznikiem. W czasie sprawowania przez niego urzędu burmistrza w Nowym Sączu

Józef Bek

Emissariusz - Pismo Koła Filaretów, ze zbiorów Sądeckiej Biblioteki Publicznej w Nowym Sączu.

Kościół św. Elżbiety w Nowym Sączu, nazywany kościołem kolejowym. Fot. ze zbiorów POLONA.

Urzednicy Magistratu – pośrodku siedzi Władysław Barbacki; ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

powstały wodociągi, kanalizacja, elektryczność. Wybudowano szpital powszechny, Ciuciubabkę, kaplicę szkolną (kościół św. Kazimierza), powoływane były też liczne stowarzyszenia. W czasie I wojny światowej z inicjatywy Barbackiego Rada Miasta podjęła uchwałę, by przeznaczyć 100 tys. koron na legiony. Burmistrz z własnych funduszy wpłacił 2 tys. koron. Na początku działań wojennych musiał ewakuować się z Nowego Sącza, ale po opuszczeniu miasta przez Rosjan powrócił. W uznaniu zasług w 1916 r. otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Nowego Sącza. Mówił wówczas: „byłem zobowiązany oddać miastu nie tylko moją pracę, ale i moje serce”. Barbacki brał czynny udział w kształtowaniu się władzy polskiej w Nowym Sączu, wszedł w skład m.in. Powiatowej Komisji Likwidacyjnej (PKL). Wolna Polska go nie doceniła, uznając za symbol epoki zaborów. Barbacki ustąpił z urzędu i w późniejszych latach prowadził kancelarię adwokacką.

Maturę w nowosądeckim I Gimnazjum zdaje Bolesław Wieniawa-Długoszowski (1881 – 1942) – późniejszy polityk, żołnierz, legenda II Rzeczypospolitej. Przed I woj-

na światową we Francji zaangażował się w Związek Strzelecki. Po wybuchu wojny wrócił do Galicji i wstąpił do 1 Kompanii Kadrowej, a potem został adiutantem Józefa Piłsudskiego. Wraz z Naczelnikiem przygotowywał wyprawę na Wilno i rok później kampanię kijowską. Dowodził wojskami w czasie wojny polsko-bolszewickiej i brał udział w Bitwie Warszawskiej. W 1929 r. został komendantem garnizonu i placu miasta stołecznego Warszawy, w 1930 r. dowódcą I Brygady Kawalerii w Warszawie. Rok później prezydent Ignacy Mościcki awansował go na stopień generała brygady, a w 1938 r. na generała dywizji. Wówczas został ambasadorem Polski w Rzymie. W 1939 r. opuścił Włochy, bowiem 25 września prezydent RP Ignacy Mościcki skorzystał z uprawnień danych mu przez Konstytucję kwietniową i wyznaczył go „na swego następcę na wypadek opróżnienia się urzędu przed zawarciem pokoju”. Niestety plany przejęcia urzędu nie powiodły się. Po wkroczeniu Niemiec do Francji w 1940 r., Wieniawa-Długoszowski wyjechał do Portugalii, a potem do Stanów Zjednoczonych. W 1942 r. został posłem RP na Kubie. 1 lipca 1942 r. popełnił samobójstwo.

Sądecka Wenecja. Fot. ze zbiorów POLONA.

1901 r.

Budowniczym miejskim w Nowym Sączu zostaje architekt Zenon Adam Remi (1873 – 1924). Był on autorem licznych projektów kamienic i domów nie tylko w Nowym Sączu, ale także w Lwowie, Krakowie, Wieliczce i innych miastach.

1902 r.

Na nowosądeckich Wólkach zostaje ulokowany Ogród Strzelecki, wokół którego powstała sądecka „Wenecja”. Było to popularne miejsce rekreacji nowosądeczan do wybuchu II wojny światowej.

Pod Limanową zostaje założony Powiatowy Zakład Sadowniczy „Słoneczna” (dziś w granicach miasta).

1903 r.

Załubińcze zostaje włączone w granice Nowego Sącza. Do tej pory samodzielna gmina słynęła z niezbyt przejrzystej gospodarki i finansów, fatalnych warunków sanitarnych i narastających problemów społecznych. Sądeczanie popularnie określali tę dzielnicę miasta nazwą „Piekło”.

W Starym Sączu otwarte zostaje Seminarium Nauczycielskie Męskie.

Do Rytra w celach zdrowotnych przybywa Józef Piłsudski i pozostaje tam ponad 2 miesiące. Jest to jego pierwszy pobyt na Sądecczyźnie.

1905 r.

Hrabia Adam Stadnicki przejmuje majątek w Nawojowej. Adam Zbigniew Leon Stadnicki przyszedł na świat 10 kwietnia 1882 r. we Lwowie jako syn Edwarda Adama Stadnickiego (1856–1885) i Heleny Sapieżanki (1857–1947), zaś zmarł w 1982 r. (w wieku 100 lat) w Osoli. Jego ojciec był właścicielem licznych dóbr rodzinnych, które następnie przeszły na własność Adama: Nawojowej, Brzeznej, Woli Brzeźnickiej, Poręby Małej (Sądecczyzna), Wysokiego (powiat limanowski), Pustowoli (po-

Magistrat i ck. Seminarium Nauczycielskie w Starym Sączu, ze zbiorów Muzeum Regionalnego S. Udzieli w Starym Sączu

wiat jasielski) i majątków Mniszchów na Morawach (Frain). Stadnicki do szkoły średniej uczęszczał we Lwowie, a następnie w Chyrowie – tam ukończył gimnazjum, zdając w 1901 r. maturę. Do 1904 r. studiował leśnictwo w Monachium (Wyższa Szkoła Rolnicza) oraz rolnictwo i ekonomię w Heidelbergu. W 1910 r. poślubił Stefanię Woroniecką. Stefania i Adam mieli ośmioro dzieci. W 1912 r. przyszła na świat Maria Stadnicka (1933 – 2003, żona Stefana Swieżawskiego). Kolejne dzieci hrabiostwa to: Jadwiga (1913 – 2009, od 1933 r. żona Adama Czartoryskiego), Helena (1914 – 1977, od 1940 r. żona Antoniego Mańkowskiego), Anna Danuta (1916 – 2001, od 1952 r. żona Stanisława Gostkowskiego), Stefania (1917 – 1979, od 1950 r. żona Mariana Jasieńskiego), Józef (1919 – 1960, od 1944 r. mąż Elżbiety Lubomirskiej), Andrzej (1920 – 1945) i Paweł (1925 – 1996, od 1952 r. mąż Teresy Moszumańskiej). Przy wsparciu doświadczonych doradców Adam zaczął naprawiać zrujnowane leśnictwo. W samym kluczu nawojowskim majątek leśny szacowano na 2400 ha. Adam Stadnicki zakupił wtedy za 207 tys. koron zniszczone niekorzystną gospodarką lasy szczawnickie (1907–1908). W 1909 r. nabył od Akademii Umiejętności Szczawnicę. Uzdrowisko kosztowało aż 450 tys. koron, a spłatę długu rozłożono na 40 lat. W 1916 r. udało się hrabiemu zakupić lasy wokół Rytra – zapłacił za nie

3 700 000 koron. Wówczas majątek leśny Stadnickiego był szacowany na 9 000 ha ziemi. O tym, jak wielką troską Adam Stadnicki otaczał lasy, świadczy tworzenie przez niego rezerwatów. Jeden z nich powstał na Hali Łabowskiej (8 ha). Kolejny założono w lasach ryterskich na stoku Radziejowej (18 ha), a w międzywojniu – przy Szczawnicy. Hrabia Stadnicki należał do konserwatystów. Był m.in. prezesem Związku Ziemian w Krakowie i działaczem wielu organizacji rolniczo-gospodarczych. W 1917 r. Stadnicki został przewodniczącym Rady Powiatowej i to on wprowadził Sądeczan w epokę niepodległej, odrodzonej Polski. Z samorządem powiatowym był związany do 1939 r., a do końca istnienia funkcji prezesa Rady Powiatowej (1923 r.) piastował tę godność. W 1922 r. nieskutecznie starał się o mandat poselski. W 1928 r. został wybrany do sejmu z listy Katolickiej Unii Ziem Zachodnich. W parlamencie był członkiem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. W czasie wojny Adam Stadnicki przyjmował w swoim pałacu wielu przyjezdnych, pośród których znalazł się m.in. Juliusz Osterwa, a także liczni przedstawiciele arystokracji, świata nauki. Jego dzieci angażowały się w działalność ruchu oporu. Po wojnie majątki Stadnickiego znacjonalizowano, zaś hrabia z żoną musiał wyprowadzić się z Nawojowej. Początkowo mieszkał w Czechach, a pod koniec życia w Osoli pod Wrocławiem. Adam Stadnicki spoczywa w kryptach nawojowskiego kościoła.

Pałac Stadnickich w Nawojowej. Fot. ze zbiorów POLONA.

Rafineria Nafty w Sowlinach k. Limanowej, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie.

1906 r.

Zostaje zakończona budowa szpitala powszechnego w Nowym Sączu. Gmach wzniesiony nieopodal cmentarza zastąpił starą lecznicę, która znajdowała się w miejscu dzisiejszego kościoła św. Kazimierza.

Powstaje Towarzystwo Turystyczne „Beskid”. Organizacja ta przyczyniła się do wzrostu zainteresowania turystyką i zaczęła wyznaczać szlaki dla osób wędrujących do górach.

W Nowym Sączu rodzi się Artur Eisenbach – jeden z najważniejszych żydowskich historyków XX w. Pochodził z kupieckiej rodziny mieszkającej przy ul. Sobieskiego. Eisenbach był profesorem historii, w latach 1966 – 1968 pełnił funkcję dyrektora Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Zmarł w 1992 r. w Tel Awiwie.

1906 – 1907

W Sowlinach koło Limanowej trwa budowa rafinerii ropy naftowej. Był to wówczas jednej z największych tego typu zakładów w Europie. Poszukiwania ropy naftowej w okolicy Limanowej sięgają 2. poł. XIX w. Rozwój przemysłu naftowego na przełomie

XIX i XX w. oraz wcześniejsze doświadczenia Ferdynanda Brunickiego w pobliskich Kłęczanach spowodowały, że właściciel majątku Stara Wieś koło Limanowej, marszałek powiatu limanowskiego Zygmunt Mars, na swojej ziemi w Sowlinach postanowił urządzić rafinerię, którą zbudowała spółka francuska. Powstanie zakładu zmieniło oblicze tej wsi, ponieważ wprowadzano nowoczesną architekturę przemysłową oraz robotniczą, ponadto budowano stylowe wille dla kadry zarządzającej.

1906 – 1910

Trwa budowa siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Grybowie.

1907 r.

W Starym Sączu zostaje wzniesiony – według projektu Zenona Remiego – budynek siedziby Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.

W Nowym Sączu powstaje II Gimnazjum. Pierwszym dyrektorem szkoły zostaje Stanisław Klemensiewicz. Szkoła szybko zaczyna zdobywać uznanie Sądeczan, gdyż I Gimnazjum jest przepełnione. W późniejszym czasie nowa placówka obrała za patrona króla Bolesława Chrobrego.

Zostaje ukończona budowa gmachu starostwa sądeckiego (ul. Jagiellońska 33) według projektu Jana Perosia.

Trwa budowa Domu Robotniczego w Nowym Sączu (inwestycja została ukończona w 1908 r.). Dom stał się siedzibą licznych organizacji kolejarskich, socjalistycznych, kulturalnych i gospodarczych. Można powiedzieć, że – obok kościoła kolejowego – stanowił serce całej dzielnicy przy dworcu. W czasie I wojny światowej był centrum działalności niepodległościowej.

Dom Robotniczy w Nowym Sączu.

Starostwo sądeckie - XIX wiek. Fot. ze zbiorów POLONA.

1909 r.

Chłopi nielegalnie przejmują władzę w samorządzie powiatowym, na marszałka powiatu wybierają Potoczka. Rebelia kończy się interwencją władz galicyjskich, które przywracają mieszczan do rządów.

1909 – 1910

Gabriela Rychter-Janowska prowadzi w Starym Sączu szkołę malarską. Instytucja nie spotkała się z przychylnym nastawieniem mieszkańców, władz i duchowieństwa, toteż malarka musiała ją zamknąć.

W Nowym Sączu powstaje Związek Walki Czynnej, który w 1911 r. zostaje prze-

Bronisława Rychter-Janowska - portret autorstwa brata.

kształcony w Związek Strzelecki. Organizacje odegrały dużą rolę w działalności niepodległości na Sądeckczyźnie.

Przy bibliotece miejskiej w Nowym Sączu zostaje otwarte Muzeum Ziemi Sądeckiej. Nowopowstała instytucja nie ma własnej siedziby, ale posiada bogate zbiory ofiarowane przez sądeczan (m.in. Zubrzyckiego). Zarządcą muzeum zostaje Władysław Mazur.

1910 r.

Powstaje Sandecja Nowy Sącz. Klub został utworzony w środowisku sądeckich kolejarzy, jednak nie był pierwszym w mieście (w 1909 r. rozpoczął działalność Grunwald Czerwoni). W późniejszym czasie istniały liczne kluby, także żydowskie, np. Makabi, ŻKS „Gwiazda” i in.

1911 r.

Krynica otrzymuje prawa miejskie. Do kurortu zostaje doprowadzona linia kolejowa.

Działalność rozpoczyna I drużyna skautowa im. S. Czarnieckiego w Nowym Sączu. Założycielem i pomysłodawcą skautingu w mieście był Stanisław Flis (prezes „Sokoła”). Za początek tego nowoczesnego (jak na owe czasy) ruchu w mieście przyjmuje się datę 28 października 1911 r., kiedy to Andrzej Małkowski wygłosił odczyt poruszający kwestię harcerstwa.

1912 r.

Zostaje zakończona budowa kościoła św. Kazimierza w Nowym Sączu (wg projektu T. Talowskiego). W powstanie świątyni zaangażował się ks. Michał Nowicki, który był katechetą gimnazjalnym. Później funkcję rektora świątyni sprawowali ks. Michał Klamut oraz ks. Jędrzej Cierniak. Nowosądeczanie nazywali kościół kaplicą szkolną. Inicjatorem jego budowy był Ludwik Małecki (1840–1922) – nauczyciel łaciny i greki, profesor I Gimnazjum, założyciel Towarzystwa Budowy Bursy im. Tadeusza Kościuszki, radny miejski, tłumacz prac z języków klasycznych, Honorowy Obywa-

tel Nowego Sącza. Polichromie w świątyni wykonał pochodzący z Nowego Sącza artysta secesyjny Jan Bukowski.

W Nowym Sączu powstaje organizacja patriotyczno-niepodległościowa Związek Jastrzębi, utworzona z połączenia „Promienistych” (socjalistyczno-liberalnej organizacji młodzieżowej) z „Duchowcami”, zwanymi od nazwiska współzałożyciela Kazimierza Ducha (1890–1954), późniejszego uczestnika bitwy pod Gorlicami w 1915 r. Duch był członkiem Organizacji „Wolność”, w 1920 r. uczestniczył w wyprawie kijowskiej, pełnił funkcje: starosty nowosądeckiego, wicewojewody krakowskiego, wiceprezydenta Krakowa, posła i senatora RP, a także wiceministra opieki społecznej.

W Nowym Sączu zostaje utworzone Towarzystwo Wioślarskie, dzięki któremu nad Dunajcem przy Ogrodzie Strzeleckim organizowane są różne rozrywki i udogodnienia dla mieszkańców, np. wypożyczalnia łódek.

W Nowym Sączu na Wólkach powstaje elektrownia. Zbudowano ją dzięki staraniom burmistrza Władysława Barbackiego. Jeszcze w tym samym roku w wielu domach i na ulicach zaświeciły się żarówki.

Krynica - Pocztówka z 1904 r. Fot. ze zbiorów POLONA.

Kaplica Szkolna - projekt Teodora Talowskiego. Fot. ze zbiorów POLONA.

Budowa elektrowni miejskiej w Nowym Sączu, 1911 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

W Nowym Sączu zostaje ukończona budowa kanalizacji. Problem nieczystości na ulicach zostaje usunięty, w późniejszym czasie można zaobserwować mniej chorób wywołanych brakiem zabezpieczeń sanitarnych.

1913 r.

Nowosądeckie władze miasta finalizują budowę wodociągu. Warto zaznaczyć, że już w czasach Jagiellonów do miasta prowadzono wodę z pobliskich Roszkowic. Tam też szukano ewentualnego zaplecza na zbiorniki z wodą. Budowę planowano rozpocząć już w 1894 r., ale w mieście wybuchł pożar. Rok później profesor lwowskiej politechniki Józef Rychter sporządził wskazówki dotyczące budowy. Wynikało z nich, że w Roszkowicach jest za mało wody, żeby wystarczała dla całego miasta. Profesor przewidywał, że Nowy Sącz będzie się powiększał terytorialnie i liczebnie. Oferty i przetargi na budowę wzbudziły wielkie kontrowersje, a ich powodem był olbrzymi koszt prac. Miasto nie było przygotowane finansowo na taki wydatek. Sprawa wodociągów stała się priorytetem dla burmistrza Władysława Barbackiego, tym bardziej, że w 1903 r. przyłączono do Sącza Załubińcze, które nie było wzorem czystości.

Budowa zakładu pomp w Świniarsku w 1911 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

Burmistrz zaprosił do kierowania budową starszego radcę budownictwa, inżyniera Romana Ingardena (1852–1926), wybitnego znawcę gospodarki wodnej w Galicji. Razem z Ingardenem przybył do miasta właściwy budowniczy wodociągu – inżynier Kazimierz Górski (1872–1952). W tym czasie zbadano jakość wody z pobliskiego Świniarska – okazała się ona bardzo dobra. Niestety, przeciwnikom wodociągów ponownie nie spodobały się przedstawione projekty. 9 lutego 1910 r. projekt zyskał aprobatę starostwa, a Barbacki pojechał do Wiednia i Lwowa szukać dofinansowania. Poseł nowosądecki Witold Korytowski skierował burmistrza do Związku Czeskich Kas Oszczędności w Pradze, który udzielił miastu pożyczki. Sprawa budowy wodociągów nadal budziła emocje, które podgrzewała lokalna prasa. Wówczas, po raz pierwszy w dziejach Sądeczyny, zorganizowano wiec uliczny przeciw inwestycji. Od wiosny 1911 r. do wiosny 1912 r. budowę sieci wodociągowej prowadziło wielu przedsiębiorców, w większości sądeckich. Po odbiorze inwestycji w 1913 r. wyliczono, że wydano na nią 268 369 koron i 28 halerzy.

Przy ul. Jagiellońskiej w Nowym Sączu przychodzi na świat Pinkas Rosengarten,

który w czasie II wojny światowej został rabinem naczelnym w armii gen. Andersa. Wraz z II Korpusem Wojska Polskiego przeszedł cały szlak bojowy, walcząc m.in. pod Monte Cassino. Po zakończeniu wojny wyjechał do Izraela, gdzie w ostatnich latach życia był prezesem tamtejszego Ziomkostwa Sądeczan.

W Nowym Sączu rozpoczyna działalność Komitet Kobiet Polskich, którego pierwszym prezesem zostaje Albina Małecka. Organizacja odegrała wielką rolę w emancypacji sądeczanek. Jej aktywistki pręźnie działały w Nowym Sączu podczas I wojny światowej: pomagały chorym i rannym, opiekowały się uciekinierami i podtrzymywały ducha polskości. W 1915 r. przy współpracy z Czerwonym Krzyżem i kolegami sądeckimi otworzyły na dworcu nowosądeckim herbaciarnię, gdzie przejeżdżający przez miasto żołnierze otrzymywali za darmo herbatę, chleb i papierosy oraz mogli kupić żywność po niewygórowanych cenach. W czasie wojny ważną rolę w Lidze Kobiet odgrywała Maria Chodacka. Zmarła ona w ratuszu w dniu, kiedy proklamowano w Nowym Sączu Akt 5 listopada (1916 r.).

W Podegrodziu zostaje utworzona Żeńska Szkoła Rolnicza. Decyzję o jej powstaniu podjęli mieszkańcy ze wsi sądeckich w 1892 r. w Starym Sączu podczas uroczystości 600-lecia śmierci bł. Kingi, aby uczcić ten jubileusz. Od tego momentu przez najbliższe lata gromadzono fundusze na ten cel. Umiejscowiono szkołę we wsi, której wkład finansowy był największy.

W Stróży koło Dobrej odbywają się zajęcia w Pierwszej Oficerskiej Szkole Strzeleckiej. Wykładają w niej m.in. Józef Piłsudski oraz Kazimierz Sosnkowski, a jej absolwentami stają się m.in. Tadeusz Kasprzycki i Adam Koc. Adepti szkoły stanowili później w dużej mierze kadrę oficerską Wojska Polskiego.

1914 r.

W Limanowej powstaje Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Kosa”.

W związku z wybuchem I wojny światowej kilka tysięcy Sądeczan zostaje zmobilizowanych do armii zaborczej, jednak wielu ochotników (szczególnie młodych)

Herbaciarnia PCK na dworcu w Nowym Sączu. Fot. ze zbiorów POLONA.

zgłasza się do Legionów Polskich. Żołnierze wyjeżdżają z dworca kolejowego, gdzie są żegnani przez tłumy mieszkańców.

Po wybuchu wojny, z Buczacza na wschodzie Galicji do Nowego Sącza przenosi się wraz z rodziną Emanuel Ringelblum (1900–1944). Uczęszczał on do I Gimnazjum, a następnie wyjechał na studia do Warszawy. Stał się jednym z najważniejszych żydowskich historyków XX w. W czasie II wojny światowej stworzył unikatowe Archiwum Getta Warszawskiego, które dostarczyło badaczom wielu informacji na temat Holokaustu. W marcu 1944 r. został zamordowany przez Niemców. Dokumenty zbierane przez Ringelbluma zostały ukryte w czasie wojny, a odkopano je po jej zakończeniu.

We wrześniu w I Gimnazjum przy ul. Długosza stacjonuje Sztab Generalny C.K. Armii (AOK). Jego szefem jest Conrad von Hötzendorf (1852–1925).

Od 18/19 listopada do grudnia trwa okupacja rosyjska Nowego Sącza. Sądeczanie są przerażeni obecnością wojsk carskich.

W dniach 5 – 6 grudnia trwa bitwa Legionów Polskich pod Marcinkowicami. Dzięki tej potyczce, udało się w późniejszym czasie wygrać całą operację limanowsko-łapanowską.

W dniach 8–12 grudnia trwa bitwa limanowska mająca olbrzymie znaczenie strategiczne. Początkiem operacji limanowsko-łapanowskiej były ruchy i ataki wojsk austriackich pod Krakowem datowane od 2 grudnia. Kolejny etap stanowiło zaplanowane przez Hötendorfa uderzenie z rejonu Mszany Dolnej i Dobrej na Łapanów i Bochnię. Miało ono być skierowane w lukę pomiędzy armią Brusilowa i Dimitriewa. Dzięki sukcesowi operacji zagrożenie zdobycia Krakowa zostało oddalone. Armia austriacka dowodzona przez gen. Josefa von Rotha sukcesywnie przesuwiała się wzdłuż dolin Raby, Stradomki i Łososiny. Dopiero w okolicy Łapanowa i Rajbrotu Rosjanie poradzili sobie z nieprzyjacielem i zatrzymali ofensywę. Po kilku potyczkach, 7 grudnia Austriacy zdołali minimalnie przesunąć linię frontu na swoją korzyść. Tymczasem 6 grudnia 1914 r. VIII Korpus Rosyjski uderzył niespodziewanie z Dunajca na Limanową. Ewentualne zwycięstwo Rosjan w tych działaniach doprowadziłoby do niebezpiecznej sytuacji pozostawienia słabych wojsk austriackich w okolicy Wieliczki i Rajbrotu na łaskę zwycięzcy. Klęska byłaby kata-

Grób Marii Chodackiej na cmentarzu przy ul. Rejtana

Figura Chrystusa przy kościele kolejowym upamiętnia ocalenie miasta od zniszczeń w czasie okupacji rosyjskiej

Legioniści pod Marcinkowicami, ze zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie

strofalna dla całego imperium Habsburgów. Posiłki ściągane przez obie walczące strony niewiele pomagały. Front właściwie stał w miejscu. Tymczasem operująca do tej pory w linii Karpat austro-węgierska 3 Armia 7 grudnia ruszyła do ofensywy, co zaskoczyło przeciwnika. Sukcesywnie zdobywano kolejne miejscowości, a potyczki okupiono wieloma istnieniami ludzkimi, o czym świadczą cmentarze rozsiane po ziemiach sądeckiej i limanowskiej. 6 grudnia w okolicy Limanowej rozpoczęła się krwawa potyczka o wzgórze Jabłońiec. Ofiarna walka wojska węgierskiego przeszła do legendy. Wzgórze zostało zdobyte i utrzymane przez huzarów węgierskich, którymi dowodził płk Othmar Muhr. Zapłacił za zwycięstwo najwyższą cenę – poległ w czasie bitwy. Pochowano go na cmentarzu w Tymbarku. W grudniu 1929 r. z udziałem Kompanii Honorowej WP przeniesiono jego trumnę na szczyt Jabłońca, do kaplicy-mauzoleum, gdzie wyryto

Cmentarz wojenny z poległymi legionistami w Marcinkowicach

symboliczny napis: „ku czci węgierskiej, niemiej wdzięczności”. Warto podkreślić, że korespondentem wojennym opisującym te wydarzenia był Ferenc Molnar, późniejszy autor *Chłopców z Placu Broni*. W wyniku bitwy limanowskiej 12 grudnia do Nowego Sącza wkroczyła armia austriacka, a w mieście zakończyła się rosyjska okupacja.

Brygadier Józef Piłsudski pod Limanową, ze zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie

13 grudnia Józef Piłsudski wraz z legionistami wkracza do Nowego Sącza od strony zachodniej, przez most na Dunajcu. Witają go tysiące mieszkańców miasta, a sam komendant jest zachwycony postawą sądeczan. Zatrzymuje się w domu burmistrza Władysława Barbackiego (ul. Dunajewskiego 12).

W dniach 13–20 grudnia oddziały legionowe skupiają się w Nowym Sączu, by odpocząć i zreorganizować szeregi. Ogłoszono objęcie przez Piłsudskiego funkcji brygadiera i utworzono I Brygadę Legionów Polskich, w skład której weszły: 1 Pułk Piechoty (I i III batalion), 2 Pułk Piechoty (II i IV batalion) oraz dwa samodzielne bataliony (V i VI).

1915 r.

Pod koniec kwietnia w Nowym Sączu ma miejsce narada przed bitwą gorlicką. Biorą w niej udział cesarz Niemiec Wilhelm II, następca tronu austro-węgierskiego arcyksiążę Karol (późniejszy ostatni cesarz C.K. monarchii), Paul von Hindenburg (późniejszy prezydent Republiki Weimarskiej) oraz inni wybitni dowódcy. Sądeczanie są zachwyceni strojami Zyty Parmeńskiej, przyszłej cesarzowej Austro-Węgier i żony Karola I.

Bł. Karol Habsburg, ostatni cesarz Austrii

Józef Piłsudski w Nowym Sączu, grudzień 1914 r., rys. Leopold Gottlieb, ze zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie

W dniach 2 – 5 maja trwa bitwa gorlicka – największa bitwa I wojny światowej na froncie wschodnim. Zwycięstwo państw centralnych doprowadza do przełamania frontu i odrzucenia wojsk rosyjskich na wschód.

1916 r.

22 marca brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu zostaje nadane Honorowe Obywatelstwo Miasta Nowego Sącza. Jest to pierwsze na ziemiach polskich tego typu wyróżnienie dla twórcy Legionów.

1916–1918

W listopadzie 1916 r. w Karpatach Wschodnich na Przełęczy Pantyryjskiej (zwanej później Przełęczą Legionów) pośród polskiej kadry oficerskiej sądeckiego 20 Pułku Piechoty pojawiają się załączki konspiracji. Latem 1917 r., już na froncie włoskim, oficerowie rodem z Sądecczyzny zaczęli uświadamiać pozostałym żołnierzom, że najważniejszym celem ich walki jest odzyskanie niepodległości Polski. Wśród zaangażowanych w działalność konspiracyjną byli m.in. Józef Giza, Kazimierz Duch, Stanisław Kawczak i inni. Nie uszło to uwadze Austriaków, którzy wielu żołnierzy

Wejście na cmentarz wojenny w Gorlicach

urlopowali bądź przesuwali karnie do innych jednostek wojskowych czy też do garnizonu tarnowskiego. Nie ograniczyło to działalności, wręcz przeciwnie, konspiratorzy nawiązali kontakt z komendą Polskiej Organizacji Wojskowej i 25 kwietnia 1918 doszło do spotkania wojskowych z peowiakami. W jego trakcie uzgodniono współdziałanie, a organizacji związanej w austriackiej armii nadano kryptonim „Wolność”. W momencie zakończenia wojny wielu wojskowych z 20 pp, przebywających m.in. w Tarnowie i Nowym Sączu, dowodziło akcją przejmowania władzy od Austriaków. Ci stacjonujący na froncie włoskim wycofali się do Słowenii, gdzie początkiem listopada 1918 r. też nie próżnowali – zrzucali austriackie emblematy i przypinali białoczerwone kokardki do munduru, a następnie wyruszyli kolejną w długą podróż do Nowego Sącza.

1918 r.

22 marca w Krakowie umiera jezuita ks. Jan Sygański (1853–1918). W Nowym Sączu pracował on w latach 1882–1884, 1887–1892 i 1895–1897. Napisał ważne dzieła dla historii regionu, m.in.: *Obraz łaskami słynący Matki Boskiej Pocieszenia w Nowym Sączu i kościół oo. Jezuitów w Nowym Sączu* (1891 r.), *Nowy Sącz, jego dzieje i pamiątki dziejowe. Szkic historyczny na pamiątkę sześćsetnej rocznicy założenia tegoż miasta* (1892 r.) i in.

9 października radni miejscy Nowego Sącza uchwalają wysłanie „telegramu hołdowniczego” do Rady Regencyjnej w Warszawie, która 2 dni wcześniej proklamowała powstanie wolnej, zjednoczonej Polski.

31 października Nowy Sącz jako jedno z pierwszych miast uzyskuje wolność. Uzbrojeni członkowie POW przejmują składy broni, amunicji, żywności. Kluczowa dla wojskowej infrastruktury kolej znajduje się w polskich rękach, a kolejjarze wywieszają napis: „Wolna, Zjednoczona, Niepodległa Polska!”. Na czapkach można zauważyć polskie orzełki. Uzbrojeni członkowie POW pojawiają się na ulicach. W Kasynie Oficerskim rozbierani są oficerowie armii austriackiej. Polacy przejmują kontrolę nad koszarami, a potem nad miastem. Wtedy to przeciw austriackim komendantom występują powstańcy, pada krótko i twardo: „Z Austrią koniec, kto nie z nami, ten przeciwko nam, a kto przeciwko nam, niech wystąpi”. Uchylają się drzwi do bocz-

nego pomieszczenia, gdzie czeka już orkiestra, zostaje publicznie odegrany *Mazurek Dąbrowskiego* – po raz pierwszy w całej odradzającej się Polsce. Stanisław Kawczak, który dowodził powstańczymi oddziałami Milicji Wojskowej, pisał tak: „Mocno, jak nigdy, o ściany austriackich koszar bije po raz pierwszy urzędowo hymn Polski. Stanęliśmy wszyscy na baczność! Gorętsi śpiewają. A potem jakiś bezwolny nakaz, bo oto komendant pułk. Falle odpina szablę, kładzie na stole i z chusteczką na oczach, chwiejąc się wychodzi, jak nieprzytomny. Por. Polakowski rzuca się w ramiona najbliższego sąsiada, całując się, to samo niemal wszyscy; oficer ściska żołnierza! – Niech żyje wolna Polska! Ktoś intonuje »Nie rzucim ziemi skąd nasz ród«... muzyka grzmi, na dziedzińcu tłumy. Rzucają ku nam kwiaty, powiewają chusteczkami”. Po przejęciu miasta od Austriaków władzę cywilną objął Powiatowy Komitet Likwidacyjny. Kierujący akcją odbicia Nowego Sącza Stanisław Kawczak (1892–1940) pochodził ze Zwardonia. Ukończył sądeckie I Gimnazjum, a następnie podjął studia prawnicze. W młodości należał do konspiracyjnego Związku Jastrzębi i Związku Walki Czynnej. Podczas I wojny światowej działał w organizacji „Wolność” w 20 Pułku Piechoty. W wolnej Polsce służył w 1 Pułku Strzelców Podhalańskich (1918–1919) oraz pełnił funkcję prezesa Związku Podhalań. W czasie kampanii wrześniowej walczył w obronie Brześcia n. Bugiem. Wtedy trafił do niewoli sowieckiej i skierowano go do obozu w Starobielsku. W 1940 r. został zamordowany przez NKWD w Charkowie. Kawczak swoje wspomnienia spisał w książce *Milknące echa – wspomnienia z wojny 1914–1920*.

Już na początku listopada, odpowiadając na apel mieszkańców Lwowa walczących z oddziałami ukraińskimi, pierwsi ochotnicy z Milicji Wojskowej z Nowego Sącza wyruszyli do dawnej stolicy Galicji. Do końca listopada ok. 600 żołnierzy wyjechało z miasta, aby wesprzeć Polaków broniących Lwowa.

1 grudnia, Rozkazem nr 12 Polskiej Komendy Wojskowej w Krakowie, z żołnierzy byłego C.K. 20 Pułku Piechoty i 32 Pułku Piechoty Obrony Krajowej „Neu Sandez” zostaje sformowany 1 Pułk Strzelców Podhalańskich.

W Limanowej zostaje ukończona budowa kościoła, którą zainicjował tamtejszy proboszcz ks. Kazimierz Łazarski. Świątynię zaprojektował Zdzisław Mąceński z War-

szawy, jako wotum wdzięczności za Konstytucję 3 maja. W 1921 r. bp Leon Wałęga dokonał jej konsekracji.

Bolesław Barbacki (1891 – 1941) zakłada Towarzystwo Dramatyczne w Nowym Sączu – jeden z najlepszych zespołów teatralnych w regionie. Barbacki był malarzem, wybitnym portrecistą, a także wieloletnim prezesem „Sokoła”. Bolesław Barbacki wzorem swoich bliskich (ojca Leona i stryja Władysława) udzielał się społecznie – założył Szkołę Krawiecką, pracował jako nauczyciel rysunku w gimnazjum żeńskim. Uznawany jest za jednego z najaktywniejszych sądeczan. Wielokrotnie odznaczano go za namalowane obrazy.

Został rozstrzelany przez Niemców w 1941 r. w Biegonicach, ponieważ według relacji miał odmówić namalowania portretu szefa nowosądeckiego gestapo Heinricha Hamanna. Mimo że znajomi artyści z Niemiec postarali się o jego ułaskawienie, które nadeszło do Nowego Sącza bezpośrednio z Berlina, Hamann je przetrzymał i ujawnił dopiero po wykonaniu wyroku.

We Florynce powstaje Republika Łemkowska. Jej twórcami są rusińscy intelektualiści oraz duchowni, którzy żądają niezależności Łemkowszczyzny od odradzającej się Polski. 5 grudnia 1918 r. około 500 osób z niemal 130 łemkowskich wsi przyjeżdża do Florynki, aby uroczyście proklamować działalność Naczelnej Rady Łemkowszczyzny. „Naród Ruski, który zamieszkuje terytorium Galicji po San, Poprad i Dunajec, południowe stoki Karpat i Bukowinę na północ od Seretu uroczyście wyraża wolę należeć do wspólnego organizmu politycznego, a protestuje przeciwko pretensjom Polaków i Węgrów do wymienionych obszarów” – zostaje zapisane. Powstaje Rуска Republika Ludowa Łemków. Na jej czele staje Jarosław Kaczmarczyk – prawnik pochodzący z Binczarowej, który obejmuje funkcję premiera. Ks. Dymitr Chylak z Izb (rodem także z Binczarowej) zostaje ministrem spraw wewnętrznych, proboszcz

Autoportret Bolesława Barbackiego

z Florynki – ks. Wasyl Kuryłło – kieruje dyplomacją, rolnik z Krynicy – Mykołaj Gromosiak – odpowiedzialny jest za rolnictwo, a Roman Sembratowycz pełni funkcję sekretarza spraw wojskowych (wcześniej służył jako porucznik). Państwo szybko upada, ale warto zaznaczyć, że jego przedstawiciele jadą nawet do Wersalu, aby zabiegać o poparcie swojej sprawy wśród mocarstw. 10 czerwca 1921 r. odbył się proces aktywistów łemkowskich w Nowym Sączu, jednak zostali oni uniewinnieni.

1918/1919

Na przełomie grudnia i stycznia trwa wyprawa na Spisz oddziałów 1 Pułku Strzelców Podhalańskich z Nowego Sącza. W jej trakcie dochodzi do drobnych utarczek z wojskami czeskimi.

1919 r.

W styczniu i lutym oddziały 1 PSP zostają wysłane na teren kilku powiatów w widłach Sanu i Wisły w celu likwidacji powstającej tzw. republiki tarnobrzeskiej – samozwańczego ruchu o zabarwieniu komunistycznym, niepodporządkowanego Polskiej Komisji Likwidacyjnej. Następnie ruszają one na Śląsk Cieszyński, by wesprzeć Polaków walczących z Czechami.

Od stycznia do czerwca trwają walki oddziałów 1 PSP z Nowego Sącza z Ukraińcami we Lwowie i Wschodniej Małopolsce.

Podczas konferencji pokojowej w Paryżu ekspertem delegacji polskiej jest wybitny kartograf, autor licznych atlasów i map, Eugeniusz Romer (1871 – 1954).

Powstaje Gimnazjum Realne w Grybowie, które jest wspierane przez specjalnie utworzone towarzystwo na czele z sędzią Alfredem Korzeniowskim. Kierownikiem szkoły zostaje prof. Franciszek Bizoń.

Żołnierze 1 Pułku Strzelców Podhalańskich przed koszarami na ul. Jagiellońskiej w Nowym Sączu, przed wyruszeniem do obrony Lwowa, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie.

1920 r.

28 lipca Rada Ambasadorów podejmuje decyzję o podziale spornych terenów pomiędzy Polską a Czechosłowacją, w tym na Spiszu i Orawie. Wcześniej rząd polski zrezygnował z przeprowadzenia na tych terenach plebiscytu z uwagi na trudną sytuację militarną podczas wojny z bolszewikami.

Żołnierze 1 PSP z Nowego Sącza biorą udział w wojnie z bolszewikami. 7 maja 1920 r. podhalańczycy wchodzą do Kijowa, a dwa dni później biorą udział w defiladzie odbywającej się w tym mieście. Po odwrocie na Zachód pułk toczy ciężkie boje pod Brześciem Litewskim, broniąc przedpoli Warszawy (na pamiątkę tych walk 6 sierpnia ustanowiono później świętem pułkowym). Wyparty wycofuje się nad Wieprz, skąd następnie w połowie sierpnia zaczyna kontratak na tyły bolszewików, postępując za uciekającym nieprzyjacielem w kierunku północno-wschodnim. Zacięte walki rozgrywały się w okolicy Białegostoku i Grodna.

1921 r.

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski oficjalnie wizytuje Nowy Sącz i odbiera przyznane mu w 1916 r. Honorowe Obywatelstwo Miasta. Przed uroczystością w ratuszu Piłsudski udał się do koszar wojskowych, gdzie była celebrowana msza św. polowa, a specjalną przemowę do swoich żołnierzy skierował płk Horoszkiewicz. Po uroczystości odbyła się defilada żołnierzy przed Marszałkiem. Spotkał się on z podhalańczykami, pozował również do pamiątkowej fotografii. W jego towarzystwie byli wtedy m.in. generał Józef Giza i Bolesław Wieniawa-Długoszowski.

Majątek w Marcinkowicach nabywa Stanisław Morawski, wcześniejszy zarządca w dobrach Stadnickiego w Nawojowej. Jego ojciec Adam (1842 – 1941) był jednym z najdłużej żyjących powstańców styczniowych oraz zuawów papieskich papieża Piusa XI. W październiku 1921 r. posiadłość odwiedza Józef Piłsudski, którego przywitał składając raport sędziwy Adam Morawski.

Kościóły w Grybowie i Limanowej zostają konsekrowane przez bp. Leona Wałęgę. Grybowska świątynia była budowana w latach 1908 – 1918, limanowska w latach 1911-1918.

1922 r.

Powstaje Teatr Robotniczy w Nowym Sączu. W okresie międzywojennym był najaktywniejszą grupą teatralną w mieście – wystawił 132 premiery i 399 spektakli.

W Nowym Sączu zostaje utworzona Kongregacja Kupiecka.

Kościół w Grybowie. Fot. ze zbiorów POLONA.

1923 r.

Dąbrówka Niemiecka zostaje przyłączona do Nowego Sącza. Wieś posiadała bogatą historię związaną z kolonizacją józefińską, a w międzywojniu była zamieszkiwana przez sporą grupę kolejarzy.

1925 r.

1 grudnia w Szymanowicach-Niskowej rodzi się Bolesław Kumor (1925 – 2002), późniejszy ksiądz i wybitny naukowiec (historyk Kościoła, profesor KUL, autor 37 książek i ponad 600 innych publikacji, promotor licznych prac doktorskich i magisterskich, współpracownik wielu towarzystw i periodyków naukowych specjalizujący się w badaniu dziejów, organizacji i ustroju Kościoła). Należał m.in. do komitetu redakcyjnego czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” i brał udział w pracach Rady Naukowej Polskiego Słownika Biograficznego. Ponadto obdarzony godnością protonotariusza apostolskiego i kanonika Kapituły Kolegiackiej w Nowym Sączu.

Roman Sichrawa (1869 – 1945) zostaje kierownikiem Zarządu Miasta i komisarzem miasta Nowego Sącza, a w 1927 r. – burmistrzem (urząd pełni do 1934 r.). Zaliczany jest w poczet najwybitniejszych sądeczan w XX w. Był on prezesem „Sokoła” (1921 – 1931), dyrektorem Kasy Oszczędności, prezesem Kasy Zaliczkowej, wiceprezesem Towarzystwa Kasynowego, prezesem Towarzystwa Szkoły Handlowej i in. Od 1 września 1939 r. pełnił urząd prezydenta Nowego Sącza. Na początku okupacji 10 razy wpisał swoje imię i nazwisko na listę zakładników, gdy komisarz niemiecki zażądał podania wykazu 10 najważniejszych obywateli miasta. Angażował się w przerzuty na Zachód, swój dom dał do dyspozycji dla ZWZ-AK. Od 1945 r. ponownie sprawował urząd prezydenta miasta.

1926 r.

Umiera ks. infułat Alojzy Góralik (1845 – 1926) – proboszcz fary od 1888 r., były rektor Seminarium Duchownego w Tarnowie, społecznik i Honorowy Obywatel Nowego Sącza. Jako radny Nowego Sącza walczył o wielkie inwestycje na początku XX w. (budowy szpitala i regulacji ulic). Prowadził także gruntowny remont fary.

1927 r.

Przy cerkwi św. Mikołaja w Nowym Sączu powstaje parafia greckokatolicka z siedzibą na początku ul. Kunegundy.

1928 r.

30 stycznia do Nowego Sącza przybywa Józef Piłsudski. Odwiedza koszary wojskowe 1 Pułku Strzelców Podhalańskich, gdzie przeprowadza „gry wojskowe” dla korpusu oficerskiego. Składa także pewną ofiarę na sztandar 1 PSP.

10 czerwca do użytku zostaje oddana stacja harcerska w Kosarzyskach.

21 października w uroczystości nadania sztandaru 1 Pułkowi Strzelców Podhalańskich bierze udział prezydent RP Ignacy Mościcki. Uczestniczy on we mszy św. na Rynku (po przemarszu przed oddziałami wojska zajmuje miejsce przed ratuszem, gdyż ołtarz wzniesiono przy wejściu do magistratu). Celebry przewodniczy bp połowy WP Stanisław Gall. Po poświęceniu przez niego sztandaru, następuje wbijanie gwoździ do drzewca. Pierwszy gwoździek wbija Mościcki, drugi – Gall, trzeci – Dreszer, a potem inni. Po nabożeństwie Mościcki spotyka się pod Dębem Wolności z dziećmi. Najmłodsi sądeczanie składają symboliczny hołd głowie państwa. Prezydent z wdzięcznością przekazuje pieniądze dla biednych i sierot. Po odebraniu defilady pod starostwem udaje się do koszar wojskowych.

1929 r.

W Łososinie Górnej zostaje założona powiatowa Górską Szkoła Rolnicza Męska im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Funkcję dyrektora szkoły obejmuje inż. Jan Drożdż (1895 – 1955). W placówce zatrudniono wybitną kadrę specjalistów w dziedzinie hodowli zwierząt, sadownictwa, pszczelarstwa i gospodarki rolnej w terenach górskich, ściśle współpracującą ze środowiskiem naukowym i wzorującą się na krajach z bardziej rozwiniętą górska gospodarką rolną.

1931 r.

12 marca w Starym Sączu przychodzi na świat Józef Tischner (1931 – 1999), późniejszy ksiądz, filozof, profesor PAT w Krakowie, pisarz i publicysta. Pełnił on również funkcję prezesa wiedeńskiego Instytutu Nauk o Człowieku i był wykładowcą krakowskiej PWST, kapelanem Związku Podhalan oraz NSZZ „Solidarność”, autorem m.in. *Etyki Solidarności* oraz *Historii filozofii po góralsku*, a ponadto duchowym opiekunem Festiwalu „Święto Dzieci Gór”. Został uhonorowany Orderem Orła Białego.

Przy Warsztatach Kolejowych w Nowym Sączu powstaje Sekcja Lotnicza, która wspólnie z nowosądecką sekcją LOPP w 1932 r. buduje pierwsze szybowce CWJ. Początkowo startowano metodą ślizgową z Winnej Góry w Biegonicach. W następnym roku, po ukończeniu kursu instruktorskiego przez Leopolda Kwiatkowskiego (późniejszego kuriera w czasie okupacji), wybrano lepszą lokalizację – Rachów, a w 1934 r. – Jodłowiec (wzgórza w Tęgoborzy). W szkole szybowcowej w Tęgoborzy szkoliło się do 1939 r. wielu pilotów, zarówno polskich (m.in. późniejszy cichociemny Jerzy Iszkowski), jak i węgierskich.

1932 r.

Zlikwidowany zostaje powiat grybowski.

Powstaje Pieniński Park Narodowy – pierwszy park narodowy w Polsce.

1933 r.

Jan Kiepura (1902 – 1966) – wybitny tenor, śpiewak operowy, aktor – buduje w Krynicy nowoczesny, luksusowo wyposażony pensjonat Patria, do którego potem w gościnę przyjeżdżają znamienite osobistości, m.in. holenderska księżniczka Juliana. Autorem projektu budynku jest wybitny architekt Bohdan Pniewski (twórca m.in. koncepcji powojennej odbudowy gmachu Teatru Wielkiego w Warszawie).

Janowi Pniewskiemu, który wspaniale wykonał
na polecenie od ukończenia tego twórcy, pracę
zarówno artystyczną, jak i inżynierską.
Ławicki
D. 1/1933 r.

Prof. Ignacy Mościcki, prezydent RP. Fot. ze zbiorów POLONA

1934 r.

W zamachu ginie gen. Bronisław Pieracki (1895-1934) – absolwent I Gimnazjum w Nowym Sączu, legionista, komendant sądeckiej Polskiej Organizacji Wojskowej, a także urzędnik i minister spraw wewnętrznych. Jego uroczysty pogrzeb odbywa się w Nowym Sączu.

Latem Sądeczynę nawiedza wielka powódź. Wezbrane wody wszystkich sądeckich rzek zalewają dzielnice Piekło i Wólki. Pod wodą znajdują się setki wsi sądeckich, a mieszkańcy regionu ponoszą olbrzymie straty. Tysiące ludzi tracą cały dobytek życia.

Bronisław Pieracki

Powódź w Nowym Sączu w 1934 r., okolice przystanku kolejowego Nowy Sącz – Miasto, Ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu

Prezydentem Nowego Sącza zostaje farmaceuta Stanisław Nowakowski (1872 – 1940), od 1908 r. prowadzący Aptekę Obwodową przy ul. Jagiellońskiej 1. Nowakowski był znanym społecznikiem i działaczem, stał na czele Obozu Zjednoczenia Narodowego obejmującego powiaty: nowosądecki, limanowski, jasielski i gorlicki. Odznaczono go Złotym Krzyżem Zasługi, a w 1938 r. – Orderem Polonia Restituta. W czasie wojny został aresztowany przez Niemców.

Stanisław Nowakowski

1935 r.

W Tymbarku założona zostaje Podhalańska Spółdzielnia Owocarska. Jednym z głównych inicjatorów jej utworzenia był inż. Józef Marek (1900 – 1958) zatrudniony na terenie powiatu limanowskiego jako instruktor sadowniczy od 1926 r., a po powstaniu szkoły rolniczej w Łososinie Górnej – nauczyciel ogrodnictwa. Na terenie powiatu pojawił się za sprawą jednego z członków Wydziału Powiatowego w Limanowej, Antoniego Górszczyka. Marek był propagatorem tzw. sadów piętrowych na stokach górskich, czyli sadzenia drzew owocowych na polach uprawnych w szerokich rzędach, aby nie przeszkadzały w uprawie głównych produktów rolnych i hodowli zwierząt. Wybierał odmiany drzew owocowych odpowiednie do panujących warunków klimatycznych. Spółdzielnia, której był pomysłodawcą, miała zapewnić przechowalnię owoców dla jej członków, aby móc je sprzedawać później zimą i wiosną, kiedy osiągały najwyższą cenę. W jej statucie, oprócz celów gospodarczych, rozwoju sadownictwa, zapisano również cele kulturalne. Ponadto spółdzielnia mogła obejmować swoją działalnością także ludzi, którzy do niej nie należeli.

Rozpoczynają się prace budowlane przy Jeziorze Rożnowskim (inwestycja w ramach COP). Jest to największa budowa prowadzona w Małopolsce, przy jej realizacji pracują budowniczowie m.in. z Francji. Elektrownia w Rożnowie oraz jezioro w pełni do użytku zostały oddane w okresie okupacji niemieckiej.

1937 r.

Dom Strzelecki im. Bolesława Pierackiego zostaje poświęcony, a potem uroczyscie otwarty przez premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego. W czasie okupacji budynki wykorzystywano jako siedziba NSDAP. Po 1945 r. mieścił się w nim Dom Kultury Kolejara i Miejski Ośrodek Kultury.

Księżniczka Juliana (przyszła królowa Holandii) wraz z mężem odwiedza Sądeczynę (Krynice, Nawojową). Nowożeńcy spotykają się m.in. z hrabiostwem Stadnickimi.

Powstaje zespół regionalny „Podegrodzie” – najstarsza grupa folklorystyczna na Sądeczyźnie.

W Krynicy zostaje otwarta kolejka na Górę Parkową.

W Nowym Sączu zostaje utworzona druga parafia – przy jezuickim kościele pw. św. Elżbiety.

1938 r.

21 marca – decyzją ministra Felicjana Sławoja-Składkowskiego – dla Nowego Sącza zostaje przywrócony herb przedstawiający św. Małgorzatę (przed wojną nie zdążono wprowadzić tej decyzji w życie).

W trakcie IV Zjazdu Górskiego w Nowym Sączu odbywa się Święto Gór. Była to jedna z największych imprez zorganizowanych w mieście w międzywojniu.

13 sierpnia, w czasie Zjazdu Górskiego, zostaje uroczyscie otwarty odnowiony zamek w Nowym Sączu, wraz z umieszczonym w nim Muzeum Ziemi Sądeckiej. Wstępę przecina gen. Tadeusz Zbigniew Kasprzycki, minister spraw wojskowych i prezes Związku Ziemi Górskich.

Powstaje Państwowe Liceum Pedagogiczne w Nowym Sączu.

Zamek Jagiellonów w Nowym Sączu, widok z mostu. Fot. ze zbiorów POLONA.

Jesienią oddziały 1 PSP biorą udział w operacji zajęcia Zaolzia oraz fragmentów Spiszu i Orawy.

1939 r.

Ukazuje się I tom *Rocznika Sądeckiego*. Redaktorem głównym wydania jest Tadeusz Mączyński (1898 – 1955), doktor filozofii, nauczyciel w gimnazjum handlowym, prelegent Towarzystwa Szkoły Ludowej. Uznaje się go za inicjatora powołania w Nowym Sączu ośrodka badań naukowych podejmującego tematykę regionalną.

W Krynicy zostaje otwarty Nowy Dom Zdrojowy.

27/28 sierpnia niemieccy dywersanci podkładają bombę pod mostem kolejowym w Jamnicy.

6 września Nowy Sącz zostaje zajęty przez 2 Dywizję Górską Wehrmachtu.

7 września Niemcy dokonują krwawych pacyfikacji dwóch wsi – Świniarska i Trzycierza (palą zabudowania i mordują ludność cywilną).

Dom zdrojowy w Krynicy. Fot. ze zbiorów POLONA.

W czasie kampanii wrześniowej (16 września) w rejonie Ułazowa ginie generał Józef Kustroń. Urodził się w 1892 r. w Stryju, ale młodość spędził w Nowym Sączu. Jako gimnazjalista angażował się w ruchy niepodległościowe. Podczas I wojny światowej walczył w Legionach, a potem współtworzył Polską Organizację Wojskową. Za zasługi w wojnie polsko-bolszewickiej został odznaczony Orderem Virtuti Militari. Przed wojną awansował na stopień generała, dowodził 21 Dywizją Piechoty Górskiej w Bielsku.

18 września ostatnie oddziały 1 PSP toczą bitwę pod Rzęsną Ruską.

Na przełomie września i października w Nowym Sączu powstaje pierwsza młodzieżowa i harcerska grupa konspiracyjna – Polska Organizacja Orła Białego „Resureccio” – obejmująca teren od Zakopanego po Sanok. Organizacja prowadziła nasłuch radiowy, kolportowała ulotki i przygotowywała przerzuty przez granicę. Została rozbita przez gestapo na początku 1940 r.

W Nowym Sączu rozpoczyna się tworzenie struktur konspiracyjnych ZWZ przez przybyłego do miasta w drugiej połowie października Franciszka Galicę „Rysia” (re-

prezentującego na początku jeszcze Służbę Zwycięstwu Polski). Szefem powstałego Inspektoratu ZWZ Nowy Sącz „Sarna” został w grudniu 1939 r. mjr Franciszek Żak „Siwosz”, „Franek”.

13 listopada przez Nowy Sącz przechodzi kondukt pogrzebowy niemieckich sabotażystów. We wrześniu 1939 r. polskie wojsko wywiozło z miasta niemieckich dywersantów, którzy jeszcze w sierpniu działali na rzecz nazistów (za co zostali aresztowani). Zastrzelono ich pod Baranowem Sandomierskim, a potem Niemcy ekshumowali ich ciała. Następnie przewieźli je do Nowego Sącza, by w asyście duchownych ewangelickich urządzić uroczysty pogrzeb kolaborantom. Wśród 11 pochowanych był nauczyciel Oswald Stamm (29 lat), a także młody kupiec z ulicy Na Rurach, Edward Stuber (26 lat). Zamordowanych złożono na cmentarzu ewangelickim przy ul. Orkana (dawna Dąbrówka Niemiecka).

19 listopada przy nasypie kolejowym Niemcy dokonują pierwszej (potwierdzonej źródłowo) egzekucji w Nowym Sączu.

Pacyfikacja Świniarska we wrześniu 1939 r. Źródło: fotopolska.eu

W grudniu do Nowego Sącza przybywa Heinrich Hamann (1908 – 1993), kat Sądeczyny, który był szefem miejscowego gestapo. Przez lata wojny zamordował ok. 25 tys. osób. Słynął z sadystycznych tortur, szczególnie w stosunku do ludności żydowskiej. Po II wojnie światowej uciekł z Nowego Sącza, ale został schwytany i skazany podczas procesu na karę dożywocia.

1939 – 1944

Przez Sądeczynę wiedzie jeden z ważniejszych szlaków kurierskich i przerzutowych na Węgry. Przewodnikami są ludzie mieszkający nieopodal granicy oraz byli sądeccy sportowcy zaangażowani w konspirację. Przez granice przechodzą również emisariusze rządu emigracyjnego, a zanim możliwa staje się łączność lotnicza (zrzuty), przenoszone są rozkazy i pieniądze na organizację podziemia. Współorganizatorem przerzutów przez granicę był Konstanty Gucwa (1909-1941), wszechstronny sportowiec „Sandecji”, ps. Góral. Zginął podczas misji kurierskiej. Jednym z bardziej zasłużonych kurierów był Jan Freisler „Sądecki”, „Ksawery” (1914 – 1964) – twórca i dowódca oddziału partyzanckiego AK „Świerk”, który wszedł ostatecznie w skład 9 kompanii III batalionu Juliana Zubka „Tatara”. Freisler brał udział w wielu akcjach zbrojnych na Sądeczyźnie. Po ujawnieniu się w styczniu 1945 r., w obliczu aresztowań innych członków podziemia, wraca do konspiracji i ukrywa się w Krakowie. Po udanej ucieczce na Zachód wiosną 1945 r. zostaje z Londynu wysłany do kraju w celu zmontowania siatki łącznościowej organizacji WiN. Aresztowano go w październiku 1945 r. w Warszawie, a następnie brutalnie przesłuchiowano. Dopiero po 2 latach został osądzony i skazany na karę 8 lat więzienia, którą Bolesław Bierut zmienił na karę śmierci. Dzięki wsparciu wielu osób, którym pomagał w czasie wojny, Bierut jednak złagodził mu wyrok, wracając do poprzednio ustalonego. Z więzienia Freisler wyszedł ze zrujnowanym zdrowiem, próbował ułożyć sobie życie w Warszawie i okolicy. Innym znanym kurierem sądeckim był Roman Stramka „Romek” (1916 – 1965) – sportowiec, narciarz biegowy, wicemistrz Polski z 1953 r. w biegu na 53 km, trener i instruktor narciarstwa, kilkakrotnie uciekający z niemieckich aresztów. Został pośmiertnie odznaczony przez Rząd Polski na emigracji Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari. Jest patronem stadionu w Nowym Sączu przy ul. Lenartowicza. Na koniec warto wspomnieć Franciszka Krzyżaka „Karola” z Naszacowic (1915-1986), który wyprowadził za granicę ogromną liczbę Żydów, działacza

PPS, znającego biegle język węgierski, organizatora oddziału Gwardii Ludowej i komendanta GL na powiat nowosądecki.

1940 – 1945

Na plebanii kościoła pw. św. Małgorzaty internowany jest bp Marian Fulman, ordynariusz lubelski.

1940 r.

W lipcu konspiratorzy ZWZ w brawurowej akcji uwalniają ze szpitala Jana Karskiego, kuriera Polskiego Państwa Podziemnego. Bezpośrednio zaangażowani w uwolnienie byli m.in. dr Jan Słowikowski (1915 – 2010), lekarz w sądeckim szpitalu w czasie wojny, członek ZWZ o pseudonimie „Dzięcioł” (po wojnie wybitny chirurg-naczyniowiec, twórca przodującego ośrodka chirurgii dziecięcej we Wrocławiu), oraz Zbigniew Ryś „Zbyszek” (1914 – 1990), adwokat, harcerz, sportowiec, oficer WP, organizator ZWZ i AK na Sądeczyźnie, komendant Oddziału Ochrony Przerzutów i Łączności. W akcję była też zaangażowana siostra Rysia, Zofia (1920 – 2003), późniejsza wybitna polska aktorka, która m.in. za ten czyn znalazła się w obozie Ravensbrück. Powszechny jest pogląd, że przygotowanie i przeprowadzenie ucieczki stało się przyczyną dynamicznego rozpracowania polskiego podziemia na Sądeczyźnie przez Niemców, a następnie rozbicia nowosądeckiego Inspektoratu ZWZ wiosną 1941 r. (odbudowano go dopiero początkiem 1943 r.). Wielu konspiratorów trafiło do obozów koncentracyjnych, zatrzymano znanych mieszkańców Nowego Sącza. 21 sierpnia 1941 r. w Biegonicach rozstrzelano 44 osoby, m.in. malarza Bolesława Barbackiego, profesora gimnazjalnego Tadeusza Szafrana oraz wikariuszy parafii św. Małgorzaty – ks. Władysława Deszcza i ks. Tadeusza Kaczmarczyka.

12 sierpnia decyzją okupacyjnych władz niemieckich zostaje utworzone getto dla ludności żydowskiej.

1941 r.

W marcu w klasztorze jezuitów w Nowym Sączu zbiera się grupa osób, która rozpoczyna zorganizowaną pomoc dla Żydów w getcie (późniejsza „Żegota”). Pośród nich są jezuici, socjaliści i wielu społeczników. W pomoc ludności żydowskiej angażuje się szczególnie Jadwiga Wolska.

1942 r.

Okupacyjne władze niemieckie włączają w obręb miasta Chruślice, Falkową, Gołębki, Helenę i Roszkowice.

23 sierpnia zostaje zlikwidowane getto żydowskie, a jego mieszkańcy trafiają do obozu zagłady w Bełżcu. Pośród wywiezionych są Żydzi z innych, zlikwidowanych wcześniej gett w Limanowej, Grybowie, Bobowej i Starym Sączu.

1943 – 1944

Trwa odbudowa rozbitego wcześniej przez Niemców Inspektoratu AK Nowy Sącz, którego szefem zostaje skierowany z Komendy Głównej AK Stanisław Mirecki „Pociąg”. Następuje też scalanie innych organizacji konspiracyjnych z AK, w tym Batalionów Chłopskich, co w przypadku tej ostatniej organizacji nie przebiega łatwo (tym bardziej, że podczas kłótni został zabity przez członka AK jeden z dowódców BCh). Ważnym zadaniem dla Inspektoratu, zwłaszcza od momentu powstawania oddziałów partyzanckich AK, było zaopatrzenie żywnościowe. Zajmowała się tym organizacja „Uprawa”/„Tarcza”, w której skupieni byli ziemianie, księża, instytucje przemysłowo-handlowe z terenu Inspektoratu. Jedną z najważniejszych organizacji gospodarczych zaangażowanych w tę pomoc była Podhalańska Spółdzielnia Owocarska z Tymbarku.

1944 r.

24 lipca Niemcy wywożą bezcennie archiwalia sądeckie: księgi wójtowsko-ławnicze, starsosądeckie przywileje pergaminowe, nowosądeckie księgi cechowe i sądowe, akta kameralne i pewną ilość cennych dokumentów przywiezionych podczas okupacji do

Nowego Sącza z okolicznych miejscowości (m.in. z Limanowej, Grybowa, Muszyny). Podjęte po wojnie poszukiwania tych akt nie przyniosły skutku.

Od 25 lipca w Inspektoracie Nowy Sącz zarządzony zostaje okres czujności przed planowanym powstaniem (kryptonim „Burza”). Główne oddziały zbrojne AK na terenie Inspektoratu wraz z pierwszymi patrolami Rosjan miały przemieścić się w lasy pomiędzy Skoczowem i Cieszyńskiem, a na miejscu miało pozostać jedynie kilka kompanii, jednak zmieniająca się sytuacja zweryfikowała pierwotne plany i do wspomnianych działań nie doszło.

22 września w ramach przygotowań do akcji „Burza” powstaje 1 Pułk Strzelców Podhalańskich Armii Krajowej. Jego dowódcą zostaje mjr Adam Stabrawa „Borowy” – szef Inspektoratu, który odtąd kwateruje głównie w okolicach Szczawy. W ramach pułku sformowane zostają 4 bataliony formalnie podporządkowane 4 obwodom AK – Nowy Sącz, Limanowa, Gorlice, Nowy Targ.

28/29 grudnia w okolicy Szczawy odebrane zostaje – ostatnie w skali całego kraju – zaopatrzenie materiałowe dla AK. Zrzuty w tej okolicy następowały intensywnie od października do grudnia, równocześnie drogą lotniczą przybywali wyszkoleni ci-chociemni.

Dowództwo 1 Pułku Strzelców Podhalańskich AK (1944 r.) , ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie

Zniszczenia miasta po wysadzeniu zamku w Nowym Sączu w styczniu 1945 r. teren dawnego getta, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

1945 r.

13-14 stycznia trwa bitwa szczawska. W okolicy Szczawy, gdzie mieściło się dowództwo pułku, żołnierze 1 Pułku Strzelców Podhalańskich AK walczą z żołnierzami niemieckimi przybyłymi zlikwidować polskich partyzantów, zajmujących się odbieraniem zaopatrzenia ze zrzutów lotniczych.

18 stycznia polscy partyzanci z Batalionów Chłopskich w porozumieniu z armią sowiecką wysadzają zgromadzone na zamku w Nowym Sączu materiały wybuchowe, niszcząc przy okazji samą budowlę i sporą część miasta.

20 stycznia do miasta wkraczają pierwsze oddziały Armii Czerwonej.

21 kwietnia na Plantach krakowskich zostaje zamordowany przez funkcjonariuszy PUBP z Myślenic Narcyz Wiatr „Zawojna” (1907 – 1945) – prawnik, działacz ludowy. Od 1935 r. był prezesem Zarządu Powiatowego Stronnictwa Ludowego w Nowym Sączu. Na polecenie starosty sądeckiego aresztowano go za wrogą postawę wobec władz sanacyjnych (1937 r.), potem więziono w obozie w Berezie Kartuskiej.

W obronie Wiatra stanęła młodzież sądecka, pisząc do premiera petycję o jego uwolnienie, co przyniosło skutek. W okresie okupacji niemieckiej Wiatr organizował Straż Chłopską w powiecie nowosądeckim, podziemne struktury ruchu ludowego – SL „Roch” i ZMW „Wici”, koordynował przerzuty na Węgry. Był też komendantem Obwodu Nowy Sącz oraz Okręgu Krakowskiego Batalionów Chłopskich, a po scaleniu, zastępcą komendanta Okręgu AK.

1946 r.

W Starym Sączu uruchomiona zostaje biblioteka publiczna.

Przeniesienie Szkoły Rolniczej z Podegrodzia do Marcinkowic, gdzie zostaje przemianowana na Państwowe Gimnazjum Gospodarstwa Wiejskiego. Szkoła otrzymała grunty i budynki podworskie.

1947 r.

W Krynicy powstaje biblioteka publiczna.

1947 – 1949

Na Sądecczyźnie działa organizacja antykomunistyczna – Polska Podziemna Armia Niepodległościowa, której pionem zbrojnym jest tzw. „Żandarmeria”. Oddział funkcjonował w paśmie Jaworzyny Krynickiej; karał chłostą gorliwych aktywistów partyjnych i konfidentów, przeprowadził też kilka akcji zbrojnych. Jego założycielem był Stanisław Pióro „Emir” – były żołnierz 1 PSP AK. 28 lutego 1949 r. organy bezpieczeństwa zorganizowały obławę na oddział w okolicach Hali Łabowskiej. Rozczarowani niepowodzeniem

Pomnik Narcyza Wiatra ps. Zawojna w Nowym Sączu, fot. Sylwester Rękas.

akcji funkcjonariusze zakatowali 18-letniego mieszkańca Barnowca, Adama Klimczaka, dostarczającego partyzantom mąkę. Aresztowali też 37 mieszkańców wsi, którzy następnie w siedzibie UB w Nowym Sączu byli brutalnie przesłuchiвани i torturowani (razenie prądem, wbijanie igieł pod paznokcie, miażdżenie palców drzwiami, itp.). Kilkunastu mieszkańców wsi trafiło do więzienia, gdzie stracili zdrowie. Do „Żandarmerii” przystąpił – jako kapelan – jezuita ks. Władysław Gurgacz „Sem”, gdyż nie chciał pozostawić młodych ludzi bez wsparcia moralnego. Ks. Gurgacza aresztowano w Krakowie po nieudanej akcji rekwizycji pieniędzy z państwowego banku (miały posłużyć do przygotowanej ucieczki oddziału na Zachód bądź na Ziemię Odzyskane). 14 września 1949 r. w więzieniu przy ul. Montelupich w Krakowie jezuita został rozstrzelany. Reszta oddziału w sierpniu 1949 r. wpadła w zasadzkę w okolicy Wyżnych Rużbachów na Słowacji podczas prowokacji przygotowanej przez UB – fikcyjnej ucieczki na Zachód. Zginęło wtedy wielu członków „Żandarmerii”, w tym „Emir”.

18 maja w Łącku odbywa się pierwsze Święto Kwitnącej Jabłoni.

1948 r.

W Nowym Sączu umiera ks. infułat Roman Mazur (1879 – 1948) – nowosądecki proboszcz i dziekan sądecki w latach 1926 – 1948. Został odznaczony Orderem Polonia Restituta (1938 r.). Zasłużył się rozbudową sieci parafialnej i przeprowadzeniem remontu fary. Aktywnie pomagał społeczeństwu w czasie II wojny światowej.

1949 – 1951

Trwa likwidacja Podhalańskiej Spółdzielni Owocarskiej w Tymbarku. W pierwszych latach powojennych spółdzielnia produkowała różne przetwory: marmolady, powidlą, soki, syropy, miody pitne i wina. Produkcja tych ostatnich była wówczas największa w kraju. Dobrze prosperującą spółdzielnię zaczęła interesować się państwowa Centrala Ogrodnicza Oddział w Krakowie, która najpierw w 1948 r. przejęła od niej dystrybucję towarów i hurtownie na terenie kraju, a następnie spowodowała zmianę w składzie rady nadzorczej spółdzielni, wprowadzając nowych członków, którzy jeszcze w listopadzie tego samego roku zmienili zarząd. W związku z tym, że

koncepty nowego zarządu były odmienne niż plany twórcy spółdzielni inż. Marka, ten w listopadzie 1949 r. sam złożył rezygnację. W grudniu 1949 r. nowe władze przekazały cały majątek Centrali Ogrodniczej w Krakowie. 1 stycznia 1951 r. w miejsce spółdzielni utworzono Podhalańskie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego. Należące do spółdzielni szkółki drzewek owocowych przekazano PGR-owi w Jodłowniku, a te leżące na terenie powiatu sądeckiego – powstałemu kilka lat później Instytutowi Sadownictwa w Brzeznej.

1949 r.

W Nowym Sączu utworzony zostaje miejski radiowęzeł.

W Nowym Sączu powstaje pierwsza w regionie szkoła muzyczna. Na przestrzeni lat zajęcia z uczniami, oprócz lokalnych pedagogów, prowadzą profesorowie wyższych uczelni, m.in. Akademii Muzycznej w Krakowie.

19 października umiera Jadwiga Czerniejewska-Wolska (ur. 1907) – nauczycielka, harcerka, działaczka Rady Głównej Opiekuńczej (RGO), organizatorka akcji pomocowych w czasie okupacji niemieckiej oraz założycielka zakładu dla bezdomnych chłopców. Organizowała pomoc dla ludności żydowskiej – za ocalenie Teresy i Jerzego Huppertów uhonorowana pośmiertnie przez Instytut Yad Vashem w Jerozolimie medalem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”. Jadwiga Wolska pochodziła z Kresów Wschodnich, ukończyła słynne Liceum w Krzemieńcu, później pracowała jako nauczycielka na Lubelszczyźnie (powiat krasnostawski) i udzielała się społecznie (kursy dla analfabetów, kursy wieczorowe dla młodzieży). Po wyjściu

Jadwiga Czerniejewska-Wolska, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

za mąż za inżyniera Zygmunta Wolskiego w 1936 r. przeniosła się do Nowego Sącza. Po wybuchu wojny pracowała społecznie w Polskim Komitecie Wyszczędionych, w miejskiej agendzie RGO prowadziła sekcję pomocy dla więźniów politycznych. Była dwukrotnie aresztowana i więziona, czasy okupacyjne odcisnęły piętno na jej zdrowiu. Po wyzwoleniu prowadziła przez pewien czas Miejski Komitet Opieki Społecznej w Nowym Sączu, jednak w 1946 r. ze względów zdrowotnych musiała zrezygnować z tej działalności. Poważnie chora na gruźlicę przebywała w sanatorium PCK w Zakopanem. Zmarła w znanym ośrodku leczenia chorób płuc w Otwocku.

1950 r.

Powstaje Państwowe Liceum Mechaniczne w Nowym Sączu (tzw. „Kolejówka”).

Powstaje oddział Archiwum Państwowego w Nowym Sączu, od 1951 r. pod nazwą Powiatowe Archiwum Państwowe, a w latach 1975 – 1983 funkcjonujący jako Wojewódzkie Archiwum Państwowe (obecnie oddział Archiwum Narodowego w Krakowie). Jego pierwszym kierownikiem zostaje Kazimierz Golachowski (1886 – 1975) – nauczyciel w II Gimnazjum w Nowym Sączu w latach 1920-1932 oraz 1945-1950 (w II LO w latach 1948-1950), kierownik Katolickiej Taniej Kuchni do 1945 r., działacz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i PTT „Beskid”. Był współzałożycielem i redaktorem pięciu pierwszych tomów „Rocznika Sądeckiego”, współorganizatorem i pierwszym prezesem Oddziału PTH w Nowym Sączu, a także autorem wielu cennych publikacji, zarówno z dziejów Sądeczyny, jak i dotyczących sądeckich archiwaliów.

1951 r.

Zostają utworzone Sądeckie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego w Nowym Sączu. Po powstaniu województwa nowosądeckiego w 1975 r. przekształcono je w Podhalańskie Zakłady Przemysłu Owocowo-Warzywnego, którym podlegało wiele innych zakładów w regionie, np. w Tymbarku.

1952 r.

Powstaje Powiatowa Biblioteka Pedagogiczna w Nowym Sączu (obecnie Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka).

Zostaje utworzony Dom Kultury Dzieci i Młodzieży (obecnie Pałac Młodzieży).

1953 r.

Powstaje Sadowniczy Zakład Doświadczalny w Brzeznej. Pomysły i działalność inż. Marka, prekursora sadownictwa na terenie powiatu limanowskiego, kontynuował znający się z nim prof. Stefan Ziobrowski, kierownik katedry ogrodnictwa Wyższej Szkoły Rolniczej w Krakowie. Ziobrowski postarał się o przyznanie znacjonalizowanego majątku w Brzeznej w celu stworzenia w nim zakładu naukowo-badawczego.

W Nowym Sączu założony zostaje Klub Sportowy „Start”.

Dla turystów wędrujących szlakami Beskidu Sądeckiego zostają oddane do użytku schronisko na Hali Łabowskiej oraz schron górski na Przehybie zwany „Betlejemką”.

1954 r.

Dla upamiętnienia ofiar II wojny światowej, 3 października na Starym Cmentarzu odsłonięty zostaje pomnik Piety Sądeckiej autorstwa Janiny Reichert-Toth i Fryderyka Totha.

1955 r.

1 stycznia w Starym Sączu umiera Jan Joachim Czech (1888 – 1955) – absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Starym Sączu, muzyk, kompozytor, poeta, nauczyciel, kierownik starsądeckich zespołów artystycznych, działacz TSL, organizator tajnego nauczania podczas okupacji (ps. „Paweł”). Był autorem ponad 1600 kompozycji, wśród nich popularnych kolęd (m.in. *Hej, ponad regle*) oraz dramatu *Naryterskim zamku*. Wiele jego utworów stało się znanymi melodiami ludowymi, wykorzystywanymi przez zespoły „Mazowsze” czy „Śląsk”.

2 maja powołany zostaje nowosądecki oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego.

1956 r.

29 grudnia powstaje Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Nowym Sączu, którego współzałożycielką jest Ewa Harsdorf (1910 – 1999) – wszechstronna malarka (specjalizująca się w grafikach, polichromiach, kolażach, fotorytach), harcmistrzyni ZHP, w czasie okupacji niemieckiej należąca do organizacji konspiracyjnych „Orzeł Biały” i ZWZ. Była współzałożycielką koła Związku Polskich Artystów Plastyków i Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Nowym Sączu, scenografem Teatru Robotniczego, autorką polichromii w kilku sądeckich kościołach. Została odznaczona Złotą Honorową Odznaką Związku Polskich Artystów Plastyków.

1956 r.

Działacze sądeckich spółdzielni tworzą Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Lachy”, który później wielokrotnie reprezentuje region Lachów sądeckich na koncertach i festiwalach w kraju i zagranicą, odnosząc liczne sukcesy. Zespół, jako pierwszy z naszego regionu: wystąpił za „żelazną kurtyną” (Anglia, 1962 r.), odwiedził papieża Jana Pawła II (Castel Gandolfo, 1982 r.), zdobył I miejsce na I Międzynarodowym Festiwalu Folkloru Ziem Górskich w Zakopanem (1965 r.), był pierwszym polskim laureatem Grand Prix Międzynarodowych Spotkań Folklorystycznych w Żywcu (2000 r.), a także prezentował się w USA (2002 r.).

W Łososinie Dolnej powstaje Aeroklub Podhalański. Wśród jego założycieli są organizatorzy przedwojennego ośrodka szkoleniowego w Tęgoborzy – Jerzy Iszkowski (cichociemny i pilot bombowca z czasu II wojny światowej w Dywizjonie 304) i Leopold Kwiatkowski (kurier z czasów okupacji).

1957 r.

2 stycznia założony zostaje Klub Ziemi Sądeckiej.

Do użytku oddane zostaje schronisko na Przehybie.

Maria Kownacka wydaje powieść dla dzieci i młodzieży *Rogaś z Doliny Roztoki*, której akcja rozgrywa się w okolicach Rytra.

1958 r.

9 maja Rada Ministrów, w duchu popaździernikowej odwilży, podejmuje uchwałę w sprawie rozwoju gospodarczego powiatu nowosądeckiego i miasta Nowego Sącza oraz rozszerzenia uprawnień terenowych organów władzy państwowej na tym terenie. Uchwała rozpoczyna tzw. eksperyment sądecki, który powoduje ożywienie gospodarcze i społeczne na Sądeckczyźnie. Oprócz utworzenia wielu nowych zakładów pracy (SZPOW, SZEW, NOWOMAG) ożywiających przemysł w regionie oraz wsparcia rozwoju rolnictwa, jego celem była również stymulacja rozwoju ziemi sądeckiej poprzez jak najpełniejsze wykorzystanie jej naturalnych walorów. W ramach przedsięwzięcia powiększano bazę turystyczną i uzdrowiskową: tworzone i rozbudowywano obiekty sportowe, sanatoria, hotele, schroniska i szkoły, modernizowano drogi, wykonywano nowe odwierty wód mineralnych, tworzone punkty gastronomiczne, zwiększano areały leśne, wytyczano szlaki turystyczne i nartostrady, ustanowiono też specjalną kategorię tzw. wsi turystycznych – szczególnie przygotowanych do obsługi ruchu turystycznego. Program intensywnie wdrażano do połowy lat sześćdziesiątych, a zakończył się on wraz z reformą administracyjną w 1975 r.

Powstaje oddział Stowarzyszenia „PAX” (obecnie Civitas Christiana).

1962 r.

4 listopada z okazji 670-lecia Nowego Sącza na Plantach odsłonięty zostaje pomnik Adama Mickiewicza autorstwa Jerzego Bandury.

W listopadzie przy ul. Świętokrzyskiej w Warszawie zostaje zainstalowany neon z napisem: „Odwiedzajcie Ziemię Sądecką”.

1963 r.

11 sierpnia, na polach obok kościoła w Zawadzie, kard. Stefan Wyszyński koronuje obraz Matki Bożej Pocieszenia z jezuickiego kościoła pw. Ducha Świętego. Na uroczystość przybywa 17 biskupów (wśród nich m.in. abp Bolesław Kominek, abp Antoni Baraniak i bp Karol Wojtyła), ok. 700 księży i ok. 100 000 wiernych (jest to największe zgromadzenie w historii Sądeczyny do wizyty Jana Pawła II w 1999 r.). Władze lokalne nie chciały dopuścić do koronacji na terenie miasta, dlatego wybrano teren kościelny przy budującej się świątyni na obrzeżach miasta. Do koronacji udało się doprowadzić dzięki determinacji o. superiora Tadeusza Michalika z parafii Ducha Świętego, który zrealizował ślubowanie swojego poprzednika o. Józefa Balcarka za ocalenie jezuitów w czasie okupacji niemieckiej.

Powstaje Zespół Regionalny „Sądeczanie”.

1964 r.

W ramach Prezydium Powiatowej Rady Narodowej powstaje Powiatowy Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Rożnów” w Nowym Sączu. Początkowo ośrodek zajmuje się wypożyczaniem sprzętu wodnego oraz prowadzeniem pola biwakowego. W 1966 r. instytucja poszerza działalność o organizację wczasów i wycieczek. Ośrodek zaczyna organizować noclegi w kwaterach prywatnych i obiekcie dzierżawionym od Gospodarstwa Leśnego w Piwnicznej oraz zapewnia wyżywienie w stołówkach prywatnych. W kolejnych latach następują ważne inwestycje w infrastrukturę turystyczną w regionie. W 1973 r. na bazie POSTiW „Rożnów” decyzją Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Nowym Sączu powołane zostaje Sądeckie Przedsiębiorstwo Turystyczne „Poprad”, które jako samodzielna jednostka powiększa w znacznym stopniu lokalną bazę noclegową, żywieniową oraz transportową (m.in. hotel Panorama, hotel Górski w Suchej Dolinie).

1965 r.

W Biegonicach powstają Sądeckie Zakłady Elektro-Węglowe.

Powstaje Zespół Regionalny „Dolina Popradu”. Jego założycielem i kierownikiem

Koronacja obraz Matki Bożej Pocieszenia z kościoła jezuitów w Nowym Sączu

jest Edward Grucela (1932 – 2016) – nauczyciel muzyki i plastyki w Liceum w Starym Sączu oraz w „szkole nad obłokami” na Niemcowej, rzeźbiarz i śpiewak ludowy, skrzypek, konstruktor instrumentów, znawca folkloru Czarnych Górali, laureat Nagrody Oskara Kolberga.

1966 r.

24 lipca w Starym Sączu z udziałem Episkopatu odbywają się uroczystości w ramach obchodów Milenium Chrztu Polski.

11 września w Limanowej mają miejsce obchody milenijne połączone z koronacją statuy Matki Boskiej Bolesnej (piety). Uroczystości, która gromadzi ponad 100 000 wiernych z diecezji tarnowskiej i krakowskiej oraz wielu biskupów z całego kraju, przewodniczy arcybiskup Karol Wojtyła, metropolita krakowski.

1967 r.

2 września w Krynicy odbywa się pierwszy Festiwal im. Jana Kiepury. Pomysłodawcą festiwalu był Stefan Pólchłopek (1916 – 2011) – prawnik, społecznik, członek ZWZ-AK, więzień obozów koncentracyjnych, przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Krynicy, współinicjator eksperymentu sądeckiego, Honorowy Obywatel Krynicy-Zdroju. Przez wiele lat (1982-2011) dyrektorem festiwalu był Bogusław Kaczyński (1942-2016), popularyzator opery, operetki i muzyki poważnej. W 2002 r. również on został Honorowym Obywatel Krynicy-Zdroju.

Stefan Pólchłopek

8 października w Niedzicy odbywa się Telewizyjny Turniej Miast, w którym mierzą się Nowy Targ i Nowy Sącz. Rywalizację w 23 konkurencjach (m.in. tańcu, przyspiewkach, grze na listku, strzyżeniu owiec, pieczeniu barana, łowieniu pstrągów, jeździe konnej) wygrywają nowosądeczanie, pokonując Podhalan 13:10. Jest to największa medialna promocja Sądeczyny – program ogląda 5 milionów widzów.

1968 r.

Umiera Epifaniusz Drowniak (1895 – 1968) zwany Nikiforem Krynickim – łemkowski malarz-prymitywista, artystyczny samouk, zaliczany do grona najwybitniejszych na świecie tzw. malarzy naiwnych. Podczas akcji „Wisła” w 1947 r. został dwukrotnie wysiedlony, jednak zawsze wracał do swojej rodzinnej Krynicy. Tematem jego prac były cerkwie greckokatolickie, architektura pobliskich miejscowości wraz z beskidzkim pejzażem i infrastrukturą kolejową. Nikifora postrzega się jako artystę o niezwykłym talencie i skomplikowanej osobowości. Z jednej strony był nierozumiany przez najbliższe otoczenie, wręcz traktowany jak żebrak czy osoba upośledzona (miał wadę słuchu i wymowy), a z drugiej przyciągał autorytety z kręgów sztuki, dzięki

którym jego twórczość zyskała międzynarodową sławę. Za drobne sumy sprzedawał swoje obrazy na krynickim deptaku kuracjom, którzy dość często pozbywali się ich, traktując jako bezwartościowe „bazygroły” niedołęgi. Ponieważ chorował na gruźlicę, część wykonanych przez niego prac spalono po jego śmierci. Dziś niektóre obrazki Nikifora osiągają rekordowe sumy na aukcjach dzieł sztuki. W 1963 r. zostało mu nadane urzędowe nazwisko „Krynicky”, które zostało skorygowane na wniosek społeczeństwa łemkowskiego na początku XXI w.

Epifaniusz Drowniak, zwany Nikiforem, Krynica 1963, fot. Marian Włosiński, ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

Uruchomiona zostaje rozlewnia wody mineralnej „Piwniczanka”.

1969 r.

26 stycznia w kościele pw. św. Małgorzaty sakrę biskupią przyjmuje ks. Józef Gucwa (1923 – 2004) – w czasie wojny żołnierz AK ps. „Szumny”, „Wilk”, późniejszy rektor kościoła św. Kazimierza w Nowym Sączu, wieloletni katecheta sądeckich szkół. Jako biskup pomocniczy diecezji tarnowskiej był m.in. odpowiedzialny za sztukę sakralną w diecezji oraz pełnił funkcję kapelana środowisk kombatanckich.

1971 r.

6 sierpnia kard. Karol Wojtyła dokonuje uroczystej instalacji obrazu Przemienienia Pańskiego w głównym ołtarzu kościoła pw. św. Małgorzaty.

W Krynicy zostaje wybudowana Pijalnia Główna. Zostaje zmodernizowana w latach 2012-2014, co oprócz unowocześnionego wnętrza, zwiększyło jej pojemność i umożliwia organizację dużych wydarzeń - wystaw, koncertów i konferencji.

Młodzież I LO w Nowym Sączu organizuje pierwszą edycję Festiwalu Młodych Talentów.

1972 r.

W Suchej Dolinie, w Piwnicznej-Kosarzyskach uruchomione zostaje schronisko (hotel górski) i pierwszy duży wyciąg (zwany później „starym”) wykonany w nowosądeckim ZNTK. Odtąd zaczyna się rozwój ośrodka narciarskiego w Suchej Dolinie. W 1978 r. powstaje drugi duży wyciąg (określany „nowym”). Inwestorem jest utworzony w 1964 r. POSTiW „Rożnów” w Nowym Sączu. Ośrodek w Suchej Dolinie przez kilka kolejnych dekad stanowi mekkę narciarzy, nie tylko z ziemi sądeckiej. Przystaje funkcjonować w pierwszych latach XXI w. – zostaje zastąpiony przez nowy ośrodek w nieodległej Wierchomli.

Utworzone zostają Sądeckie Zakłady Naprawy Autobusów. W latach 80. zastępcą dyrektora tego przedsiębiorstwa był Roman Kluska, późniejszy założyciel Optimusa.

Pijalnia Główna w Krynicy Zdroju, pocztówka lata 70. XX w.

1973 r.

W Nowym Sączu powstaje osiedle Millenium.

W Myślcu nad Popradem odbywa się pierwszy KRAM (Konfrontacja Ruchu Artystycznego Młodzieży). Później podobne imprezy organizowane są tam rokrocznie, przyciągając gwiazdy polskiej sceny i tłumy młodzieży. Dla obsługi KRAM-ów powstaje kompleks wypoczynkowy z domkami kempingowymi, świetlicą, amfiteatrem, kinem plenerowym. Obecnie obiekty te są zrujnowane. Ostatni KRAM odbył się w 1989 r.

1974 r.

Na bazie Powiatowego Ośrodka Sportu, Turystyki i Wypoczynku „Śnieżnica” w Limanowej (powstałego przy PPRN w Limanowej w 1964 r.) utworzone zostaje Przedsiębiorstwo Turystyczne „Śnieżnica” – prężnie działający w regionie zakład obsługujący ruch turystyczny, a także właściciel wielu obiektów turystycznych i wyciągów narciarskich. Po 1989 r. i następujących zmianach systemowych było też najdłużej działającym zakładem turystycznym, który na początku lat 90. organizował wyjazdy do ówczesnej Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (również jej obywateli do Polski). Przedsiębiorstwo przeszło restrukturyzację, stając się spółką pracowniczą istniejącą aż do 2000 r.

1975 r.

1 czerwca w wyniku reformy administracyjnej utworzone zostaje województwo nowosądeckie.

27 września otwarty zostaje Sądecki Park Etnograficzny. W skansenie na ok. 20 ha prezentowane są autentyczne zabudowania wiejskie (zagrody, budynki przemysłu wiejskiego) z regionu Lachów i Górali sądeckich, Pogórze, Łemków i Cyganów.

W Starym Sączu odbywa się pierwsza edycja Festiwalu Muzyki Dawnej, którego twórcą jest uznany dyrygent prof. Stanisław Gałoński. Dźwiękowym sygnałem festiwalu jest conductus Omnia Beneficia – odnaleziony w Starym Sączu prawdopodobnie najstarszy zabytek polskiej muzyki wielogłosowej.

1977 r.

W obszar miasta Nowego Sącza włączone zostają wsie: Biegonice, Chruślice, Dąbrówka, Zawada.

9 czerwca umiera ks. infułat Władysław Lesiak (1908 – 1977) – proboszcz sądeckiej fary, jej renowator, organizator nowych parafii (Ducha Świętego, św. Kazimierza, św. Heleny, Świniarsko, Marcinkowice, Zawada), promotor kultu Przemienienia Pańskiego.

1979 r.

W Limanowej powstaje Przedsiębiorstwo Produkcji Lodów „Koral”, założone przez braci Józefa i Mariana Koralów. W pierwszych latach działalności, bracia Koral osobiście zajmują się produkcją i dystrybucją. Lody rozwożone są przez nich w termosach, małym fiatem 126p. Po zmianie ustrojowych rozwój firmy nabiera rozmachu. Wysokooprocentowany kredyt umożliwia rozbudowę zakładu w Limanowej i zakup wydajnych maszyn włoskich. Inwestycja przynosi duże zyski. Obecnie zakład ma również zakład produkcyjny w Rzeszowie i swoją siedzibę w Nowym Sączu. Jest jednym z liderów produkcji lodów w Polsce. W sezonie zatrudnia ponad 2 tysiące osób. Bracia Koral są filantropami i mecenasami kultury.

W październiku ukazuje się pierwszy numer miesięcznika (później tygodnika) „Dunajec” wydawanego pod auspicjami KW PZPR. Założycielem i redaktorem naczelnym czasopisma był Adam Ogorzałek, dziennikarz „Gazety Krakowskiej”.

1980 r.

Powstaje młodzieżowy Zespół Regionalny „Sądeczoki”.

W związku z pogłębiającym się kryzysem w kraju, brakiem podstawowych towarów w sklepach, latem w całym kraju rozpoczynają się strajki, których uczestnicy początkowo stawiają postulaty ekonomiczne, a wkrótce rozszerzają je także o kwestie polityczne. Strajki doprowadzają końcem sierpnia do historycznego porozumienia

w Gdańsku, tym samym możliwe staje się powołanie wolnych związków zawodowych – NSZZ „Solidarność”. Na początku września „Solidarność” w Nowosądeckim Kombinate Budowlanym zakłada Tadeusz Piasecki. Od 10 do 14 września załoga WPK w Nowym Sączu, jako pierwsza w województwie nowosądeckim, podejmuje strajk okupacyjny, protestując przeciw nadużyciom lokalnych władz i żądając poprawy warunków życia. We wrześniu powstają też pierwsze komisje zakładowe w innych przedsiębiorstwach, a ich przedstawiciele 9 października zawiązują Komitet Koordynacyjny NSZZ „Solidarność” w Nowym Sączu (później Międzyzakładowa Komisja Założycielska).

W październiku Władysław Piksa (1939 – 2019), radny Gminnej Rady Narodowej w Łącku, tworzy w Czerńcu pierwsze struktury rolniczego związku zawodowego. W związku z trudnościami w rejestracji związku Piksa uczestniczy w strajkach w Ustrzykach Dolnych i Rzeszowie (styczeń – luty 1981 r.). Od lutego 1981 r. pełni funkcję przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ „So-

Strajk na dworcu autobusowym w Nowym Sączu, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

Okupacja nowosądeckiego Ratusza w styczniu 1981 r. Z mikrofonem Jan Budnik, pośrodku, komendant MO w Nowym Sączu Zenon Wereszka, po lewej Andrzej Szkaradek, ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

lidarność” Rolników Indywidualnych. Był też delegatem na Ogólnopolski Zjazd Solidarności Wiejskiej w Warszawie. Internowany w stanie wojennym. Po wyjściu na wolność w 1982 r., angażuje się w pracę podziemną – jest szefem podziemnej „Solidarności” Rolników Indywidualnych w województwie nowosądeckim aż do 1989 r.

1981 r.

Od 9 do 11 stycznia członkowie NSZZ „Solidarność” okupują salę reprezentacyjną nowosądeckiego ratusza, żądając realizacji postulatów w sprawach praw pracowniczych, zmian personalnych na niektórych stanowiskach kierowniczych i rozliczenia osób winnych nadużyć. Sformułowanych zostaje 10 postulatów, ponadto związkowcy domagają się przyjazdu komisji rządowej. 11 stycznia oddziały ZOMO, taranując drzwi do sali ratuszowej, zmuszają zebranych do wyjścia, jednak akcja protestacyjna jest kontynuowana w siedzibie związku. 16 stycznia – w akcie solidarności z protestującymi sądeczanami – strajkują liczne zakłady w całym regionie. Po kilkutygo-

dniowym oczekiwaniu, przy poparciu strajkujących przez struktury krajowe związku i przewodniczącego Lecha Wałęsy, w marcu 1981 r. do Nowego Sącza na rozmowy przybywa delegacja rządowa. Wskutek poczynionych ustaleń dochodzi do odwołania m.in. dyrektora Glinika Gorlice, kilka budynków zostaje przekazanych na potrzeby służby zdrowia. Ponadto wstrzymuje się budowę nowych obiektów dla aparatu władzy w Krynicy i Zakopanem.

26 lutego odnalezione zostaje ciało zaginionego kilka dni wcześniej Stanisława Kuliga, przewodniczącego „Solidarności” w GS „Samopomoc Chłopska” w Starym Sączu.

24 listopada umiera Julian Zubek „Tatar” (ur. 1913 r.) – sportowiec, narciarz, tancerz zespołów regionalnych, nauczyciel w Piwnicznej i Rytrze, uczestnik kampanii wrześniowej. Współtworzył trasy kuriersko-przerzutowe przez „zieloną granicę”, prowadził tajną szkołę partyzancką na Przehybie, był dowódcą jednego z najaktywniejszych oddziałów partyzanckich na Sądecczyźnie. Po wojnie, wskutek prześladowań

Harcerski zespół góralski żeńskiego i męskiego hufca w Nowym Sączu (pierwszy od lewej Julian Zubek - późniejszy dowódca oddziału partyzanckiego), 1935 r., Ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

Urzędu Bezpieczeństwa, został zmuszony wraz z rodziną do wyjazdu za granicę. Do kraju powrócił w 1947 r. Za zasługi odznaczono go Orderem Virtuti Militari.

W Podegrodziu otwarte zostaje Muzeum Lachów Sądeckich im. Zofii i Stanisława Chrzastowskich.

13 grudnia w całym kraju zostaje wprowadzony stan wojenny. Na Sądecczyźnie do aresztu trafia 27 osób, ponadto na terenie całego kraju dochodzi do aresztowań 5 Sądeczan. Zmilitaryzowane zostają większe zakłady w Nowym Sączu – ZNTK, SZEW, PKS, SZNA oraz WPK (w tym ostatnim ma miejsce krótkotrwały strajk).

1982 – 1989

Ukazuje się konspiracyjny biuletyn MKS NSZZ Solidarność „Wiadomości Nowosądeckie”. Założycielem pisma jest organizator „Solidarności” w Nowosądeckim Kombinaście Budowlanym, Tadeusz Piasecki, który wcześniej (od lutego 1981 r.) założył i współwydawał Biuletyn „Solidarności” w Nowym Sączu. Podczas stanu wojennego w lutym 1982 r., po wpadce jednego ze współpracowników, rozbita zostaje redakcja i sieć kolportażowa biuletynu. Za nielegalne wydawanie i kolportowanie pisma wiele osób zostaje skazanych na karę więzienia. W 1983 r. wydawanie pisma wznawia Andrzej Szkaradek (pracownik NOWOMAG-u). Od 1984 r. w gronie redakcyjnym obok Szkaradka byli: Henryk Szewczyk, Zygmunt Berdychowski, Ryszard Pawłowski i Piotr Kałamarz. W 1984 r. dochodzi do nowej fali aresztowań pośród redakcji i współpracowników – na 48 godzin zatrzymano 38 osób, z których kilkanaście aresztowano i osadzono w więzieniu (m.in. Andrzeja Szkaradka i Henryka Szewczyka). Ważnym miejscem sądeckiej „Solidarności” był kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (zwany kolejowym), a posługujący w nim (od 1965 r.) jezuita o. Władysław Augustynek (1912 – 1997), pełnił funkcję nieformalnego kapelana sądeckich struktur związku. Ważną postacią dla sądeckiej „Solidarności” był o. Adam Wiktor – wcześniejszy duszpasterz parafii (w latach 1972 – 1978), później przebywający na placówce we Wrocławiu, gdzie prowadził duszpasterstwo ludzi pracy i organizował msze św. za Ojczyznę. W latach 80. takie nabożeństwa odprawiał również gościnnie w Nowym Sączu.

1982 r.

13 stycznia po raz pierwszy, wraz z Jerzym Bochyńskim, aresztowany zostaje Zygmunt Berdychowski. Po ogłoszeniu stanu wojennego, jako krakowski student – wspólnie z grupą osób ze swojej okolicy (m.in. Jerzym Bochyńskim) – stworzył on grupę zajmującą się drukowaniem ulotek, malowaniem hasel na murach, zrywaniem obwieszczeń. Skazano go na 3 lata więzienia, jednak zwolniony został w lutym 1983 r. na mocy aktu łaski Rady Państwa. W listopadzie 1985 r. aresztowano go po raz drugi i uwięziono za redagowanie i kolportaż „Wiadomości Nowosądeckich”. W czerwcu 1986 r. Berdychowski został skazany na 2 lata więzienia w zawieszeniu.

Rozpoczęta zostaje budowa kościoła pw. Matki Bożej Niepokalanej w Nowym Sączu. Powstanie świątyni obok dużego osiedla Millenium było jednym z postulatów nowosądeckiej „Solidarności” w 1980 r. Kamień węgielny pod budowę wmurowano w 1985 r., a w 1992 r. podczas jubileuszu 700-lecia miasta kościół został konsekrowany.

Kazimierz Pazgan (1948 – 2019) zakłada KONSPOL, który zyskuje pozycję lidera wśród polskich producentów przetworów z drobiu. W 2018 r. firma zostaje sprzedana amerykańskiemu koncernowi Cargill.

1981 – 1989

W Nowym Sączu działa Towarzystwo im. gen. Józefa Kustronia, dążące do budowy pomnika generała i krzewiące postawy patriotyczne. W 1983 r. towarzystwo zorganizowało niezależne uroczystości ku czci gen. Kustronia, na które przybyli konsulowie generalni USA i Francji. Po rozwiązaniu organizacji, jako szkodliwej i „anty państwowej”, władze miejskie odsłoniły popiersie gen. Kustronia pod ZSME w Nowym Sączu (1985). Kustroniowcy, działając w konspiracji, doprowadzili w 1988 r. do odsłonięcia wielu tablic pamiątkowych w kościele pw. św. Kazimierza w Nowym Sączu.

1983 r.

W Kamiannej, z inicjatywy tamtejszego proboszcza ks. Henryka Ostacha (1924 – 2011), prezesa Polskiego Związku Pszczelarskiego i propagatora apiterapii, wybudowany zostaje Dom Pszczelarza.

W Limanowej zostaje ukończona budowa Domu Młodzieży im. Janka Krasickiego (wraz z hotelem) – nowoczesnej jak na ówczesne czasy placówki kulturalnej, która stała się siedzibą Miejskiego Ośrodka Kultury. Budynek był chlubą ówczesnych władz limanowskich; w kolejnych latach pod nim kończyły się pochody pierwszomajowe.

1985 r.

Odbywa się pierwsza edycja Konkursu Sztuki Wokalnej im. Ady Sari – jednego z dwóch najważniejszych tego typu konkursów w Polsce. Jego pomysłodawcami są prof. Helena Łazarska i Antoni Malczak.

1986 r.

5 lutego, w wyniku pobicia przez „nieznanych sprawców” w rejonie hotelu Beskid w Nowym Sączu, umiera działacz „Solidarności” Zbigniew Szkarłat (ur. 1943 r.) – pracownik Spółdzielni Inwalidów w Nowym Sączu, współorganizator i przewodniczący KZ „Solidarność” w swoim zakładzie. W lipcu 1981 r. był delegatem na wojewódzki zjazd Regionu Małopolska. Organizował pomoc dla internowanych i uwięzionych podczas stanu wojennego, działał w konspiracyjnych strukturach „Solidarności”, m.in. z jego inicjatywy odprowadzane były msze św. za Ojczyznę. Był również pierwszym redaktorem i wydawcą podziemnych „Wiadomości Nowosądeckich”. Został aresztowany w 1984 r., a po kilku miesiącach zwolniono go na mocy amnestii.

11 listopada umiera Eugeniusz Pawłowski (ur. 1902 r.) – językoznawca, wybitny onomasta i dialektolog, nauczyciel sądeckich szkół, a także profesor WSP w Krakowie i haremistrz. Był twórcą widowisk scenicznych inspirowanych kulturą regionalną, autorem szeregu prac dotyczących gwary podegrodzkiej i nazw terenowych Sądeczynny.

Wjazd pierwszego elektrycznego pociągu do Nowego Sącza, 1986 r., ze zbiorów Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Nowym Sączu.

Trwa elektryfikacja linii kolejowej Tarnów-Leluchów. Do Nowego Sącza wjeżdża pierwszy elektryczny pociąg.

1987 r.

16 października uchwałą Miejskiej Rady Narodowej przywrócony zostaje herb Nowego Sącza z wizerunkiem św. Małgorzaty. Inicjatorem akcji był Jerzy Piechowicz (1920 – 2006), adwokat, doktor nauk prawnych, uczestnik kampanii wrześniowej, żołnierz PSZ na Zachodzie, działacz kombatancki, wybitny filatelista, członek Zarządu Głównego Polskiego Związku Filatelistów. W latach 1984 – 1988 pełnił funkcję wiceprzewodniczącego Rady Miasta.

Utworzony zostaje Popradzki Park Krajobrazowy.

1988 r.

W Nowym Sączu działalność rozpoczyna spółka Optimus zajmująca się produkcją i sprzedażą komputerów. Założycielem spółki i jej właścicielem był Roman Kluska. Firma w krótkim czasie stała się w międzynarodowym holdingu zatrudniającym ok. 10 tys. osób. W samym Optimusie w Nowym Sączu pracowało ok. 700 osób. Współpracowała ze światowymi potentatami komputerowymi. Roman Kluska założył też jeden z większych portali internetowych - onet.pl. Po odejściu ze spółki Romana Kluski, firma powoli zaczęła tracić na znaczeniu w swojej branży.

1989 r.

Powstaje firma Wiśniowski zajmująca się produkcją stolarki aluminiowej i bram garażowych. W założonej przez Andrzeja Wiśniowskiego firmie początkowo pracują zaledwie 4 osoby. W kolejnych latach firma dynamicznie się rozwija, stając się liderem w swojej branży. W 2019 było to już niemal 2000 pracowników, a biurowce i hale produkcyjne zajmują obszar 27 hektarów.

1990 r.

14 czerwca prezydentem Nowego Sącza zostaje Jerzy Gwiżdż, działacz NSZZ Solidarność w latach 80. (wiceprzewodniczący związku w latach 1980 – 1981, a w 1989 r. wiceprzewodniczący Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”), późniejszy poseł na Sejm RP (1993 – 2001). W 1994 r. był jednym z założycieli Związku Sądeczian, w 1995 r. pełnił funkcję szefa sztabu wyborczego Lecha Wałęsy, a w latach 2006 – 2018 sprawował urząd wiceprezydenta miasta Nowego Sącza.

1991 r.

Powstaje przedsiębiorstwo produkcji okien dachowych FAKRO. Twórcą i właścicielem światowego potentata w tej branży jest Ryszard Florek, który najpierw w Tymbarku od 1986 r. prowadził wraz z kolegą Zakład Stolarki Budowlanej. Po upadku komunizmu w jego przydomowym garażu montowane były pierwsze okna dachowe. Udałe próby stały się impulsem do założenia firmy zajmującej się produkcją tego typu okien. Dziś firma zatrudnia ponad 4000 osób.

W Nawojowej odbywa się pierwsza Agropromocja. Największa w regionie małopolskim impreza branży rolniczej. Zorganizowana została przez ówczesnego dyrektora Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Nawojowej Jana Bastę.

Ukazuje się pierwszy numer „Almanachu Muszyny”. Rocznik z Muszyny ukazywał się do 2015 r. Wydawcą i redaktorem naczelnym czasopisma była Bożena Mściwujewska-Kruk. Przy almanachu powstało Stowarzyszenie Przyjaciół Almanachu Muszyny wspierające wydawnictwo oraz Fundusz Stypendialny Almanachu Muszyny przyznający stypendia zdolnej młodzieży z okolic Muszyny, Krynicy i Starej Lubowli. Zarówno stowarzyszenie jak fundusz kontynuują działalność po 2015 r. Dopracowany estetycznie almanach z interesującą zawartością, stał się obok „Rocznika Sądeckiego” najważniejszym wydawnictwem sądeckim.

1992 r.

8 maja podpisany zostaje akt erygujący Wyższą Szkołę Biznesu w Nowym Sączu. Szkoła została założona dzięki staraniom senatora RP Krzysztofa Pawłowskiego, który został jej pierwszym rektorem. Senator Pawłowski był autorem wielu inicjatyw gospodarczych w pierwszych latach po transformacji ustrojowej. W 1989 r. został wybrany do senatu z listy Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”. W latach 1997-2000 przewodniczył Konferencji Rektorów Uczelni Niepaństwowych. Na początku działalności WSB była jedną z czołowych niepaństwowych uczelni w kraju. Współzałożycielem i partnerem szkoły jest amerykańska National-Louis University z Evanston k. Chicago.

12 maja Ojciec Święty Jan Paweł II podnosi nowosądecką farę do godności bazyliki mniejszej.

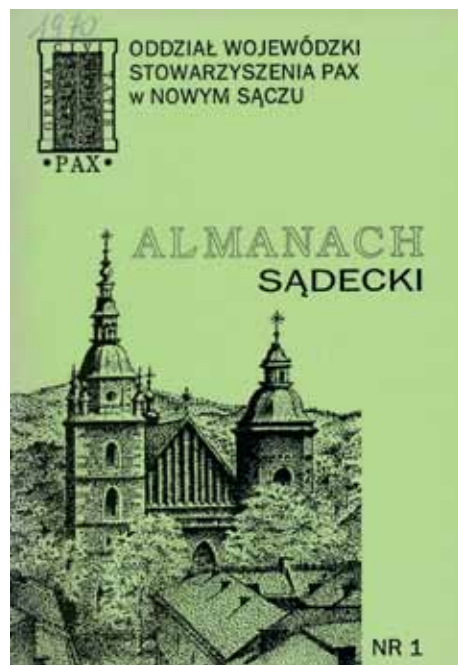
W lipcu odbywa się pierwsza edycja Międzynarodowego Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych „Święto Dzieci Gór” – unikalnego w skali świata wydarzenia, w trakcie którego dzieci z zespołów zagranicznych tworzą z rówieśnikami z Polski pary kamrackie i wspólnie spędzają czas, w myśl hasła festiwalu: „Dziecięca przyjaźń buduje pokój świata dorosłych”.

4 października odbywają się główne obchody 700-lecia Nowego Sącza z udziałem prezydenta RP Lecha Wałęsy. Widowisko plenerowe „Żarliwe Sztandary” przygotował pochodzący z Nowego Sącza Władysław Hasior (1928 – 2004), rzeźbiarz, malarz, scenograf, pionier asamblażu, autor monumentalnych pomników i rzeźb plenerowych, a także stacji Drogi Krzyżowej w kościele pw. św. Kazimierza.

Pod szyldem Stowarzyszenia „PAX” ukazuje się pierwszy numer (drukowanego do 2017 r.) „Almanachu Sądeckiego”. Potem kwartalnik wydawany jest przez Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana” w Nowym Sączu. Redaktorem naczelnym pisma, które podejmowało zagadnienia historyczne, pomijane dotychczas w historiografii, był Leszek Migrała. Dużo miejsca poświęcano w nim m.in. historii Kościoła i architektury sakralnej. Oprócz artykułów o przeszłości miasta i regionu kwartalnik zawierał teksty krajoznawcze, literackie oraz debiuty poetyckie.

Powstaje Sądecka Fundacja Rozwoju Wsi i Rolnictwa (dziś Fundacja Sądecka). Stworzona została z inicjatywy działaczy NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych skupionych wokół posła na Sejm RP Zygmunta Berdychowskiego. Jej założycielami byli również: Jerzy Bochyński, Jan Duda, Stanisław Pason, Marian Pasionek, Władysław Piksa, Bernard Stawiarski i Henryk Szewczyk. Początkowo fundacja miała za cel pomoc miejscowym rolnikom i poprawę warunków życia na wsi oraz organizowanie akcji charytatywnych (akcja „Serce – sercu”).

W Krynicy odbywa się I Forum Ekonomiczne, zorganizowane przez Sądecką Fundację Rozwoju Wsi i Rolnictwa. Od 1993 r. wydarzenie organizowane jest przez Fundację Instytut Studiów Wschodnich założoną z inicjatywy Zygmunta Berdychowskiego. Forum bardzo szybko

Okładka pierwszego numeru „Almanachu Sądeckiego”

stało się najważniejszym odbywającym się w tej części Europy międzynarodowym spotkaniem ludzi polityki, ekonomii, a także ekspertów z różnych dziedzin życia społecznego. Wydarzenie składa się z kilkudniowego cyklu konferencji plenarnych i paneli dyskusyjnych. Towarzyszą im wydarzenia kulturalne. Od 2009 r. podczas forum przyznawany jest prestiżowy tytuł „Człowieka Roku”. W Krynicy podejmowane są aktualne zagadnienia współczesnej gospodarki i polityki.

1993 r.

Wojewódzki Ośrodek Kultury (obecnie MCK „Sokół”) przejmuje budynek dawnej Sokolni Sądeckiej. Rozpoczęta wówczas całkowita przebudowa i gruntowna renowacja gmachu została ukończona w 2004 r. Inicjatorem odnowienia i rozbudowy Sokolni był długoletni dyrektor instytucji Antoni Malczak (kierował WOK i MCK „Sokół” w latach 1980 – 2019), kreator licznych przedsięwzięć kulturalnych w mieście i regionie, m.in.: Międzynarodowego Konkursu Sztuki Wokalnej im. Ady Sari, Międzynarodowego Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych „Święto Dzieci Gór”, Międzynarodowego Konkursu Duetów Organowych „Per organo a quattro mani”, Festiwalu Wirtuozerii i Żartu Muzycznego „Fun&Classic”, Sądeckiego Festiwalu Muzycznego „Iubilaei Cantus”, Kongresu Kultury Regionów.

W wyniku przekształcenia komitetu obchodów 700-lecia miasta powstaje Związek Sądeczan.

1994 r.

Powstaje Muzeum Sztuki Ludowej im. ks. Edwarda Nitki w Paszynie. Patron muzeum (1919 – 1981) był tamtejszym proboszczem od 1957 r. Inspirował on miejscowych do wykonywania rzeźb, które potem eksponował w kościele. Niedługo zbiór wykonywanych przez miejscową ludność dzieł rozrósł się i Paszyn stał się sławnym ośrodkiem sztuki ludowej, określanym w świecie artystycznym mianem „fenomenu paszyńskiego”.

1996 r.

28 lipca umiera Bronisława Szczepańcówna (ur. 1903 r.) – nauczycielka geografii i wychowania fizycznego w kilku sądeckich szkołach, w czasie okupacji łączniczka ZWZ-AK, organizatorka tajnego nauczania w Mszanie Dolnej. Była też harcmistrzynią, komendantką hufców żeńskich oraz autorką publikacji dotyczących historii sądeckiego harcerstwa.

7 sierpnia umiera Weronika Danilewska (ur. 1890 r.) – najstarsza kioskarka w Polsce nazywana „Babcią” – aż do 101. roku życia pracowała w kiosku „Ruchu” przy ul. Batorego. Odznaczona została Kawalerskim Orderem Odrodzenia Polski.

8 grudnia ordynariusz tarnowski bp Józef Życiński eryguje kapitułę kolegiacką przy Bazylice pw. św. Małgorzaty w Nowym Sączu.

1997 r.

11 września rusza kolej gondolowa na Jaworzynę Krynicką. Jest to pierwsza tego typu kolejka w Polsce.

1 stycznia rozpoczyna działalność Sądecka Miejska Strefa Usług Publicznych – powiat pilotażowy realizujący część zadań wykonywanych dotąd przez administrację rządową. Przewodniczącym Strefy został Rudolf Borusiewicz, a wiceprzewodniczącym – Jan Golonka.

Na stacji narciarskiej w Wierchomli rusza pierwszy wyciąg (talerzykowy). Od 2000 r., kiedy uruchomiono tam wyciąg krzeselkowy, miejscowość ta staje się (obok Krynicy-Zdrój), wiodącym ośrodkiem narciarskim na Sądecczyźnie.

1998 r.

1 lipca utworzona zostaje Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu. Pierwszym rektorem został prof. Andrzej Bałanda. Przez jego trzy kadencje rektorskie nastąpił rozwój uczelni. Zwiększyła się liczba studentów i powstały nowe obiekty uczelni. Założyciel nieformalnego stowarzyszenia profesorów pochodzących z Sądecczyzny,

tw. „Sądecczyzny w gronostajach”, wspierającego rozwój edukacji w regionie.

Pierwszym starostą sądeckim, po reaktywacji powiatu, zostaje Jan Golonka, w latach 1990-1998 przewodniczący Rady Gminy w Łącku oraz zastępca przewodniczącego zarządu powiatu pilotażowego w latach 1997-1998. Urząd sprawuje aż do 2014 r. Jan Golonka od lat jest związany z branżą ogrodniczą (na przełomie lat 70. i 80. XX w. pracował w Spółdzielni Ogrodniczej „Ziemi Sądeckiej”), w 2016 r. został prezesem Sądeckiej Grupy Producentów Owoców i Warzyw „Owoc Łącki”.

1999 r.

1 stycznia w wyniku reformy administracyjnej kraju zlikwidowane zostaje województwo nowosądeckie – Nowy Sącz staje się miastem na prawach powiatu.

16 czerwca w Starym Sączu Ojciec Święty Jan Paweł II przewodniczy mszy św., w czasie której kanonizowana zostaje księżna Kinga. Na starosądeckich błoniach gromadzi się ponad pół miliona wiernych z Sądecczyzny, Podhala, a także z innych rejonów Polski i różnych stron świata. W mszy, koncelebrewanej przez 400 duchownych, uczestniczą zakonnice klauzurowe (wyjątkowo mogły opuścić mury klasztoru) z relikwiami ks. Kingi. Wiernym towarzyszy niepewność, czy papież dotrze do Starego Sącza (dzień wcześniej na Błoniach krakowskich odbyło się nabożeństwo bez jego udziału, co było spowodowane względami zdrowotnymi). Ojciec Święty zamiast helikopterem dociera do Starego Sącza samochodem, co dla mieszkańców regionu, którzy z różnych względów nie mogli być w na starosądeckich błoniach, staje się wyjątkową okazją do spotkań z papieżem (m.in. na rynku w Limanowej, naprzeciw Bazyliki Matki Boskiej Bolesnej). Z powodu choroby Ojca Świętego tekst homilii odczytany zostaje przez metropolitę krakowskiego kard. Franciszka Macharskiego. Papież przemawia na koniec uroczystości, humorystycznie przeprowadzając „powtórkę z geografii”. Ołtarz papieski – zaprojektowany przez pochodzącego ze znanej sądeckiej rodziny architektów, Zenona Andrzeja Remiego – nawiązuje do stylu góralskiego (do dziś pozostaje na swoim miejscu, jako jedyny ołtarz papieski w Polsce, a w jego otoczeniu znajduje się Diecezjalne Centrum Pielgrzymowania im. Jana Pawła II, w którym corocznie odbywa się Zjazd Sądeczan).

11 listopada umiera Antoni Sitek (ur. 1913 r.) – polonista, nauczyciel I Gimnazjum i Liceum im. Jana Długosza, kronikarz I LO i autor monografii szkoły. Był dokumentalistą życia społecznego i kulturalnego Sądecczyzny, autorem artykułów w „Roczniku Sądeckim” i „Dunajcu”, propagatorem kultury regionalnej, a ponadto prelegentem w czasie niezliczonych spotkań, wystaw i konferencji. Pełnił funkcję prezesa TPSP, a jako działacz turystyczny należał do PTTK Oddział „Beskid”. Był też radnym MRN, działaczem Klubu Ziemi Sądeckiej, ZNP i TWP.

2001 r.

Sądecczyznę nawiedziła groźna w skutkach powódź – ze swoich koryt wystąpiły rzeka Kamienica i potok Łubinka, zalewając położone w ich pobliżu ulice i domy, a w całym regionie uaktywniły się liczne osuwiska.

2002 r.

16 stycznia umiera Józef Bieniek (ur. 1911 r. w Librantowej) – dokumentalista i badacz dziejów Sądecczyzny w okresie okupacji niemieckiej, autor licznych publikacji na ten temat. Był żołnierzem Batalionów Chłopskich i Armii Krajowej, współtwórcą Cywilnego Sądu Specjalnego dla powiatów nowosądeckiego i limanowskiego, przewodniczącym Powiatowego Komitetu Opieki nad Ofiarami Terroru Hitlerowskiego oraz inicjatorem upamiętnienia licznych zasłużonych Sądeczan. Nadano mu tytuł Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza.

2003 r.

19 kwietnia umiera Jerzy Masior (ur. 1924 r.), pochodzący z Lwowa lekarz, malarz, poeta, żeglarz, animator kultury, a ponadto żołnierz AK. Kierował Wojewódzkim Ośrodkiem Doskonalenia Kadr Medycznych, był założycielem i prezesem sądeckiego oddziału Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich (1989 r.), komandorem Yacht Clubu PTTK. Napisał wiele wierszy i piosenek o Nowym Sączu.

10 grudnia umiera Mieczysław Bogaczyk (ur. 1911 r.) – artysta rzeźbiarz, absolwent ASP w Krakowie, uczeń Xawerego Dunikowskiego. Uczył rysunku w kilku nowosądeckich szkołach, współorganizował Gromadę Literacko-Artystyczną ŁOM, sądecką podgrupę GOPR oraz pełnił funkcję prezesa nowosądeckiego oddziału ZPAP. Z Janem Dzieślewskim, Stanisławem Szafranem i Marią Ritter tworzył tzw. Grupę Czterech. Był autorem niezrealizowanej wersji pomnika Adama Mickiewicza, pomników gen. Józefa Kustronia (przy ZSEM), mjra Henryka Sucharskiego (os. Westerplatte), a także licznych tablic pamiątkowych i kopii rzeźb.

2004 r.

Ukazuje się pierwszy numer „Almanachu Łąckiego”.

W Krynicy trwają zdjęcia do filmu Krzysztofa Krauzego *Mój Nikifor*; w rolę malarza wcieliła się Krystyna Feldman. Premiera filmu odbyła się 24 września 2004 r.

2007 r.

11 listopada umiera Irena Styczyńska (ur. 1923 r.), pracownica Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, przewodniczka PTTK Oddział „Beskid”. Była popularyzatorką dziejów Nowego Sącza i Sądecczyzny, a także autorką licznych publikacji w prasie regionalnej. Otrzymała tytuł Honorowego Obywatela Miasta Nowego Sącza.

2008 r.

W styczniu ukazuje się pierwszy numer miesięcznika „Sądeczanin”, którego wydawcą jest Fundacja Sądecka. Pismo podejmuje tematykę samorządową, kultu-

Okładka pierwszego numeru miesięcznika „Sądeczanin”

ralną, gospodarczą i historyczną. Jego redaktorem naczelnym zostaje Henryk Szewczyk (do 2016 r.). Następnie miesięcznik redaguje Tomasz Kowalski, były redaktor Wiadomości²⁴.

Obecna winieta miesięcznika „Sądeczanin”

2009 r.

Po raz pierwszy zostaje przyznana Honorowa Nagroda „Sądeczczyzna” im. Szczęsnego Morawskiego.

28 listopada w Bazylice św. Małgorzaty sakrę biskupią przyjmuje tamtejszy proboszcz ks. Andrzej Jeż (od 2012 r. ordynariusz tarnowski).

2010 r.

W styczniu zostaje uruchomiony portal informacyjny Fundacji Sądeckiej – sadecczanin.info. Jego pierwszym redaktorem zostaje Piotr Gryźlak, były dziennikarz „Dziennika Polskiego” i kierownik jego nowosądeckiego oddziału w latach 1993 – 2001. Następnie funkcję tę pełnią: Monika Kowalczyk (2011 – 2014), Henryk Szewczyk (2014 – 2016) i Tomasz Kowalski (od 2016 r.). Portal w krótkim czasie stał się najważniejszym sądeckim medium informacyjnym. Wyniki ze stycznia 2020 r.: ponad 1,2 miliona użytkowników i ponad 9,5 miliona odsłon.

Logo portalu internetowego sadecczanin.info

10 kwietnia w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem ginie pochodzący z Koniuszowej szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen. Franciszek Gągor (1951 – 2010). Uczestniczył on w misjach pokojowych ONZ na Bliskim Wschodzie, był także szefem polskiej misji wojskowej przy Kwaterze Głównej NATO.

We wrześniu odbywa się Pierwszy Festiwal Biegowy w Krynicy-Zdroju. Przy jego organizacji zostaje wykorzystana infrastruktura po trwającym wcześniej Forum Ekonomicznym. W ciągu lat festiwal się rozrasta, w 10 edycji w 2019 r. bierze w nim

udział prawie 9 tysięcy osób w szerokiej ofercie konkurencji biegowych (blisko 30). Uczestniczą w nim zarówno doświadczeni biegacze, amatorzy oraz całe rodziny. Jest najbardziej różnorodnym festiwalem biegowym w kraju. W trakcie festiwalu odbywają się wydarzenia towarzyszące, przyciągające tysiące osób.

23 października zostaje otwarte Miasteczko Galicyjskie w Nowym Sączu.

Logo Festiwalu Biegowego

2007 – 2017

Trwa budowa ośrodka onkologicznego przy Szpitalu Specjalistycznym im. J. Śniadeckiego w Nowym Sączu. Inwestycja jest możliwa dzięki zaangażowaniu dyrektora szpitala Artura Puszkę (1958 – 2018). Z jego inicjatywy zrealizowano i rozpoczęto również wiele innych inwestycji (m.in. oddział ginekologiczno-położniczy).

2012 r.

Otwarty zostaje nowoczesny kompleks obiektów sportowych Instytutu Kultury Fizycznej PWSZ.

2013 r.

20 kwietnia kościół pw. św. Katarzyny w Grybowie zostaje podniesiony do godności bazyliki mniejszej.

W Barcicach odbywa się pierwszy Pannonica Folk Festival. Festiwal muzyki etnicznej, bałkańskiej, cygańskiej i węgierskiej udaje się zorganizować dzięki przychylności władz miasta Starego Sącza oraz miejscowego centrum kultury. Pomysłodawcą i dyrektorem imprezy jest Wojciech Knapik.

Statuetki Nagrody im. ks. prof. Bolesława Kumora, Archiwum „Sądeczanina”.

Po raz pierwszy zostaje przyznana Nagroda im. ks. prof. Bolesława Kumora. Konkurs ma na celu wyróżnienie i promocję najważniejszych książek, które podejmują tematy związane z Sądecczyzną i Sądeczanami, a także uhonorowanie sądeckich autorów. Nagroda przyznawana jest w dwóch kategoriach – sądecki autor i książka o Sądecczyźnie. Laureatami konkursu są: Wanda Łomnicka-Dulak i prof. Feliks Kiryk (2013), Antoni Kroh i Danuta Sułkowska (2014), prof. Wojciech Kudyba i Zenon Szewczyk (2015), prof. Bolesław Faron i Józef Giza (2016), Jerzy Leśniak i Sławomir Wróblewski (2017), Adam Ziemianin i Jerzy Leśniak (2018), Jerzy Giza i dr hab. Marcin Przybyła (2019).

2014 r.

18 kwietnia umiera Franciszek Kurzeja (ur. 1919) z Kiczni – muzyk ludowy, skrzypek, promotor folkloru łąckiego, prymista wielu kapel, m.in. „Górale Łąccy”, „Dolina Dunajca”, „Gorce”. Był laureatem wielu indywidualnych nagród na festiwalach i przeglądach oraz Nagrody Oskara Kolberga.

Gala wręczenia Nagrody im. ks. prof. Bolesława Kumora w 2018 r. Przemawia Mariola Berdychowska, Archiwum „Sądeczanina”.

2015 r.

9 stycznia umiera Józef Oleksy (ur. 1946) – pochodzący z Nowego Sącza polityk, premier RP, dwukrotny marszałek Sejmu RP, wicepremier i minister spraw wewnętrznych, uczestnik obrad Okrągłego Stołu po stronie rządowej, przewodniczący SdRP i SLD, przewodniczący Klubu Przyjaciół Ziemi Sądeckiej, Honorowy Obywatel Miasta Nowego Sącza, a także wykładowca akademicki w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Był silnie związany ze swoim rodzinnym miastem, wspierał miejscowych w różnych inicjatywach. Na jego życiorysie cieniem kładą się niejasne związki z wywiadem wojskowym z czasów PRL, rosyjskimi służbami specjalnymi oraz zaangażowanie najbliższej rodziny w interesy branży paliwowej. Jego rząd upadł po tzw. aferze Olina, w której został oskarżony przez szefa MSW Andrzeja Milczanowskiego o szpiegostwo na rzecz Rosji. Ostatecznie oczyszczono go z zarzutów.

Zespół Regionalny „Podegrodzie” podczas kanonizacji o. Stanisława Papczyńskiego w Watykanie, Archiwum ZR „Podegrodzie”

2016 r.

5 czerwca w Rzymie papież Franciszek kanonizuje o. Stanisława Papczyńskiego (jego beatyfikacja miała miejsce w 2007 r. w Licheniu).

2017 r.

Sanecja Nowy Sącz awansuje do ekstraklasy, jednak w następnym roku spada do niższej ligi.

19 lutego umiera Danuta Szaflarska (ur. w 1915 r. w Kosarzyskach), aktorka, odtwórczyni ponad 100 ról filmowych i 80 teatralnych. Pierwsze z nich grała na scenie Towarzystwa Dramatycznego w Nowym Sączu pod okiem Bolesława Barbackiego. Podczas Powstania Warszawskiego działała jako łączniczka. Szaflarska wystąpiła w pierwszych powojennych filmach *Zakazane piosenki* i *Skarb*, była najdłużej aktywną zawodowo polską aktorką.

25 lutego umiera Józef Gościej (ur. 1932), polonista, kolekcjoner pamiątek, strażnik historii regionu. Był twórcą i opiekunem szkolnego muzeum w dworku Morawskich

w Marcinkowicach, autorem wielu publikacji w prasie lokalnej oraz wychowawcą kilku pokoleń uczniów Zespołu Szkół Rolniczych w Marcinkowicach, w którym uczył od 1957 do 1998 r. Jego wieloletnia praca nad zgromadzeniem kolekcji muzealnej koncentrowała się wokół rodowej historii właścicieli dworu oraz kilku wydarzeń, m.in. walki Legionów Polskich i pobytu Józefa Piłsudskiego w Marcinkowicach, uwolnienia Jana Karskiego z nowosądeckiego szpitala i jego ukrycia w majątku Morawskich.

19 kwietnia umiera Henryk Szewczyk (ur. 1960). W okresie PRL, kiedy studiował w Krakowie, był związany z opozycją demokratyczną, działał też w Niezależnym Zrzeszeniu Studentów. Kolportował również niezależne i podziemne wydawnictwa w Małopolsce. Po wprowadzeniu stanu wojennego uczestniczył w akcjach ulotkowych wśród pracowników krakowskich zakładów pracy, był działaczem podziemnych struktur „Solidarności”. W latach 1982 – 1985 uczestniczył w demonstracjach ulicznych w Krakowie i Nowej Hucie, ponadto zbierał informacje o represjonowanych. Był redaktorem i drukarzem „Wiomości Nowosądeckich” (1984 – 1989), należał do Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” w Nowym Sączu (1989 – 1991), organizował spotkania i wiece. W lutym 1989 r. współtworzył Niezależny Sądecki Klub Myśli Politycznej. W przełomowych latach 1989 – 1990 pełnił funkcję kierownika biura Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność”. Później pracował jako dziennikarz m.in. „Czasu Krakowskiego”, „Gazety Krakowskiej”, a także redaktor i dziennikarz miesięcznika „Sądeczanin” oraz portalu sadeczanin.info.

20 sierpnia umiera Jerzy Leśniak (ur. 1957), dziennikarz, regionalista, reporter, autor wielu artykułów i książek związanych z Sądecczyną, w tym monumentalnego dzieła *Nowa Encyklopedia Sądecka* (2017), Honorowy Obywatel Miasta Nowego Sącza. Redaktor Leśniak był absol-

Okladka „Nowej Encyklopedii Sądeckiej”

wentem I Liceum Ogólnokształcącego w Nowym Sączu oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jako dziennikarz pracował m.in. w „Gazecie Krakowskiej” i „Dzienniku Polskim”, „Dunajcu”, współpracował m.in. z „Sądeczaninem”. „Almanachem Sądeckim”. Członek komitetu redakcyjnego „Rocznika Sądeckiego”. Pełnił funkcję sekretarza Klubu Przyjaciół Ziemi Sądeckiej, aktywnie działał na rzecz promocji Sądeczyny w Polsce i na świecie. Dwukrotnie uhonorowany Nagrodą im. ks. prof. Bolesława Kumora.

4 grudnia na zjeździe SKT Sądeczanin zostaje przyjęty „Apel poparcia dla inicjatywy ponownej lokalizacji jednostki wojskowej w Nowym Sączu”. Podpisy pod dokumentem były zbierane w regionie, przez następny rok, a 20 stycznia 2019 r. radni wojewódzcy jednogłośnie poparli tę inicjatywę.

2018 r.

2 marca wizytę w Nowym Sączu składa prezydent RP Andrzej Duda wraz z małżonką. Spotyka się z uczniami i nauczycielami obchodzącego 200-lecie istnienia I Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Długosza oraz mieszkańcami miasta.

W Nowym Sączu odbywają się uroczyste obchody setnej rocznicy odzyskania niepodległości. 28 października przy Alejach Wolności zostaje odsłonięty pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego, powstały dzięki staraniom Społecznego Komitetu Budowy Pomnika, a 31 października na zamku – repliki tablic upamiętniających żołnierzy 1 Pułku Strzelców Podhalańskich poległych w walkach o wolność w latach 1918 – 1920. Ukazuje się pierwszy numer kwartalnika „Sądeczanin. Historia”, poświęcony jubileuszowi. Jest to

Apel poparcia dla inicjatywy ponownej lokalizacji jednostki wojskowej w Nowym Sączu.

Mieszkańcy Nowego Sącza podpisują się pod apelem w sprawie powrotu jednostki wojskowej pod kościołem św. Kazimierza. Archiwum „Sądeczanina”

kolejne wydawane przez Fundację Sądeczką pismo, którego redagowania podjęli się historycy: Jakub Bulzak, Łukasz Połomski, Sylwester Rękas oraz Sławomir Wróblewski (redaktor naczelny pierwszego numeru). Członkiem redakcji jest również Tomasz Kowalski, koordynujący pracę wszystkich wydawnictw prasowych i portalu informacyjnego Fundacji Sądeckiej.

Winieta kwartalnika „Sądeczanin Historia”

Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego odsłonięty w 2019 r. w stulecie odzyskania niepodległości, fot. Sylwester Rękas.

2019 r.

17 maja wicepremier Beata Szydło i minister obrony narodowej Mariusz Błaszczak ogłaszają powrót jednostki wojskowej na Sądecczyznę – batalionu piechoty górskiej. Będzie to czwarty batalion piechoty w ramach 21 Brygady Strzelców Podhalańskich z Rzeszowa. Batalion piechoty górskiej będzie elitarną jednostką wojskową. Na uroczystości byli obecni liczni przedstawiciele regionu, w tym wolontariusze zbierający podpisy. W imieniu inicjatorów przemówił Jerzy Giza od lat przypominający tradycje 1 Pułku Strzelców Podhalańskich w Nowym Sączu.

Wicepremier Beata Szydło i minister obrony narodowej Mariusz Błaszczak ogłaszają powrót jednostki wojskowej do Nowego Sącza. Archiwum „Sądeczanina”.

19 sierpnia otwarta zostaje pierwsza w Polsce ścieżka przyrodniczo-edukacyjna w koronie drzew w Krynicy-Zdroju, przy górnej stacji ośrodka narciarskiego w Słotwinach. Ścieżka biegnie przez ponad kilometr pośród drzew i kończy się wysoką na 49,5 m wieżą widokową.

WYKAZ SKRÓTÓW

AK – Armia Krajowa
 AOK – Naczelne Dowództwo Armii (niem. Armeekommando)
 ASP – Akademia Sztuk Pięknych
 C.K. – Cesarsko-Królewski
 COP – Centralny Okręg Przemysłowy
 BCh – bataliony Chłopskie
 GOPR – Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe
 GL – Gwardia Ludowa
 GS – Gminna Spółdzielnia
 KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski
 KW PZPR – Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
 KZ – Komisja Zakładowa
 LOPP – Liga Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej
 MCK – Małopolskie Centrum Kultury
 MKS – Międzyzakładowy Komitet Strajkowy
 MRN – Miejska Rada Narodowa
 MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
 NATO – Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (ang. North Atlantic Treaty Organization)
 NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych
 NSDAP – Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (niem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)
 NSZZ – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
 ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
 PAT – Papieska Akademia Teologiczna
 PCK – Polski Czerwony Krzyż
 PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne
 PKL – Polska Komisja Likwidacyjna
 PKS – Państwowa Komunikacja Samochodowa
 POSTiW – Powiatowy Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku
 POW – Polska Organizacja Wojskowa
 PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
 PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe

PTH – Polskie Towarzystwo Historyczne
 PTT – Polskie Towarzystwo Tatrzańskie
 PTTK – Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
 PSP – Pułk Strzelców Podhalańskich
 PSZ – Polskie Siły Zbrojne
 PWST – Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna
 PUBP – Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
 RGO – Rada Główna Opiekuńcza
 RP – Rzeczpospolita Polska
 SdRP – Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej
 SL – Stronnictwo Ludowe
 SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej
 SZEW – Sądeckie Zakłady Elektrod Węglowych
 SZNA – Sądeckie Zakłady Napraw Autobusów
 SZPOW – Sądeckie Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego
 TPSP – Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych
 TSL – Towarzystwo Szkoły Ludowej
 TWP – Towarzystwo Wiedzy Powszechnej
 UB – Urząd Bezpieczeństwa
 UJ – Uniwersytet Jagielloński
 WiN – Wolność i Niezawisłość
 WOK – Wojewódzki Ośrodek Kultury
 WP – Wojsko Polskie
 WPK – Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne
 WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna
 ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego
 ZMW – Związek Młodzieży Wiejskiej
 ZNP – Związek Nauczycielstwa Polskiego
 ZNTK – Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego
 ZOMO – Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej
 ZPAP – Związek Polskich Artystów Plastyków
 ZSCh – Związek Stronnictwa Chłopskiego
 ZSEM – Zespół Szkół Elektryczno-Mechanicznych
 ZWZ – Związek Walki Zbrojnej
 ŻKS – Żydowski Klub Sportowy

ISBN 978-83-951742-3-0

